

Sporten, geen probleem

*Een onderzoek naar het bevorderen van sportdeelname van
jeugdigen met gedragsproblemen*

Nanne Boonstra
Rob Gilsing
Niels Hermens
Erik van Marissing

Met medewerking van Ghariba Loukili en Erik-Jan Nap

November 2010

Inhoud

1	Jeugdigen met gedragsproblemen en sport	5
1.1	Maatschappelijke functie van sport	5
1.2	Jeugd met gedragsproblemen	7
1.3	Doel- en vraagstelling van het onderzoek	8
1.4	Onderzoeksmethoden	9
1.5	Beperkingen van het onderzoek	10
1.6	Leeswijzer	11
2	De treden van de ladder: doel en middel	13
2.1	Perspectieven op sportdeelname jeugdigen met gedragsproblemen	13
2.2	De projecten ingedeeld	16
3	Literatuuronderzoek jeugdigen met gedragsproblemen en sport	19
3.1	Onderzoeksvragen	19
3.2	Belangrijkste bevindingen	20
3.3	De betekenis van sport voor kinderen met gedragsproblemen	22
3.4	Voorwaarden voor succesvolle sportparticipatie	23
4	Bevorderen van sportdeelname en het inzetten van sport als vroegtijdige interventie	25
4.1	Kindgebonden voorwaarden	26
4.2	Organisatorische voorwaarden	30
5	Conclusies, aanbevelingen en rolverdeling	43
5.1	Conclusies en aanbevelingen	43
5.2	Rolverdeling bij het betrekken van jeugdigen met gedragsproblemen	48
	Literatuur	55
	Bijlagen:	57
1	Geïnterviewde personen	57
2	Verslag expertmeeting 'Jeugdigen met gedragsproblemen en sport'	59
3	Onderscheiden gedragsproblemen	65
4	Beschrijving van 14 beloftevolle projecten	67

1 *Jeugdigen met gedragsproblemen en sport*

Sport en actief bewegen op school en in de vrije tijd is belangrijk voor de ontwikkeling van jeugdigen. Helaas blijft de sport- en bewegingsdeelname van kinderen en jongeren met een gedragsprobleem achter. Kinderen en jongeren die bijvoorbeeld overactief zijn, snel agressief worden, weinig zelfvertrouwen hebben of een gedragsstoornis hebben zoals autisme of ADHD bewegen en sporten minder in hun vrije tijd in vergelijking met leeftijdsgenoten zonder een dergelijke gedragsstoornis (Breedveld et al., 2010). Dit is aanleiding voor de ministeries van VWS, OCW en Jeugd en Gezin om aandacht te besteden aan deze groep jeugdigen. De drie ministeries willen weten hoe jeugdigen met gedragsproblemen zo 'gewoon' mogelijk kunnen deelnemen aan sport en bewegingsonderwijs, om hier fysiek en mentaal profijt van te kunnen hebben.

De drie ministeries hebben daarom het Verwey-Jonker Instituut opdracht gegeven tot het uitvoeren van een onderzoek naar veelbelovende praktijkvoorbeelden van projecten en initiatieven op het gebied van sport en bewegingsonderwijs voor jeugdigen met gedragsproblemen. Het eindresultaat ligt voor u. Het onderzoek mondt uit in een advies over hoe de betrokken partijen eraan kunnen bijdragen dat meer kinderen en jongeren met gedragsproblemen kunnen deelnemen aan sport en bewegingsonderwijs en hiervan kunnen profiteren om uitval en jeugdzorg te voorkomen. In dit hoofdstuk geven we allereerst de maatschappelijke relevantie van het onderzoek aan. Vervolgens behandelen we de onderzoeksvragen en de methode van onderzoek. We sluiten af met een leeswijzer.

1.1 *Maatschappelijke functie van sport*

Dit onderzoek past in een meer algemene tendens binnen de overheid om te investeren in de maatschappelijke functie en meerwaarde van sport voor de samenleving. De ambitie van de ministeries sluit bijvoorbeeld aan bij de Beleidsprogramma's 2007-2011 (*Samen werken, samen leven* en *Alle kansen voor alle kinderen*) van het kabinet. Het kabinet acht sport van groot belang voor de samenleving en stelt de intrinsieke waarde en het plezier in de sport voorop. In de Beleidsbrief Sport van oktober 2007 staat dit als volgt: *'Het kabinet steunt de sport vooral om de maatschappelijke waarden waaraan sport een bijdrage levert. De maatschappelijke functie maakt de sport gewild én kansrijk voor het realiseren van belangrijke kabinetsdoelen: op het gebied van preventie en gezondheid, jeugdbeleid, onderwijs, waarden en normen, integratie, wijken, veiligheid en internationaal beleid.'* Daarnaast sluit de vraag van de ministeries aan bij de doelstelling van de Wet maatschappelijk ondersteuning (Wmo) om zoveel mogelijk mensen de mogelijkheid te bieden te participeren in

de samenleving. Meer in het bijzonder is er een relatie met het tweede prestatieveld van de Wmo, de op preventie gerichte ondersteuning van jeugdigen met problemen. In dit geval willen de ministeries door middel van sport de participatie verhogen en het sociale netwerk versterken van jeugdigen met gedragsproblemen.

In de ambities van de ministeries speelt de onderlinge relatie tussen onderwijs en sport een belangrijke rol. In 2008, tijdens de afsluiting van de Alliantie School & Sport, presenteerden de staatssecretarissen van OCW en VWS sport en onderwijs als een winnende combinatie in het beleidskader Sport, Bewegen en Onderwijs. De Alliantie, een tijdelijk samenwerkingsverband tussen de ministeries van OCW en VWS en de overkoepelende sportorganisatie NOC*NSF, had als taak de samenwerking tussen scholen en sportorganisaties te stimuleren, zodat in het onderwijs meer ruimte ontstaat voor sport en bewegen. In hun toelichting op het beleidskader stellen de ministeries dat zij gezamenlijk sport en bewegen onder de schoolgaande jeugd gaan stimuleren, de strijd aangaan tegen overgewicht en schooluitval en bijdragen aan de ontwikkeling van topsporttalent. Het kabinet stelde als doel het percentage van de jeugd dat voldoende beweegt te verhogen van 40 naar 50 procent. Daarvoor is het nodig sport en beweging zowel tijdens als na schooltijd in het primaire onderwijs, het voortgezet onderwijs en het mbo meer centraal te stellen. Samenwerking tussen sportverenigingen, onderwijsinstellingen, buurtwerk en gemeenten is hierbij noodzakelijk.

Meerwaarde van sport

Het is niet verwonderlijk dat de drie ministeries willen investeren in sportbeoefening van jeugdigen met een gedragsprobleem. Sport biedt namelijk onbetwist mogelijkheden voor het ontwikkelen van competenties en talenten op uiteenlopende vlakken: fysiek, organisatorisch, sociaal, mentaal of pedagogisch. Behalve dat sport kan dienen als opstap naar het ontdekken van eigen talent, is het ook karaktervormend. Sport is in de eerste plaats een wedstrijd met jezelf. Sportbeoefening heeft ook een positief effect op de psyche van de mens. Uit onderzoek van het Trimbos instituut blijkt dat mensen die tot drie uur per week sporten, vijftig procent minder kans hebben om een psychische stoornis te ontwikkelen dan mensen die niet sporten.¹ Mensen die sporten hebben minder vaak psychische stoornissen als depressies, fobieën, andere angststoornissen en alcoholverslaving, dan mensen die niet sporten. Ook ontwikkelen mensen die sporten minder vaak voor het eerst in hun leven een depressie, fobie, andere angststoornis of drugsverslaving. Naast een kleinere kans op het ontwikkelen van een psychische stoornis draagt sporten ook bij aan een sneller herstel. Mensen met een recente psychische stoornis zijn na drie jaar anderhalf keer vaker hersteld van hun ziekte dan mensen met een psychische stoornis die niet sporten. De resultaten in het NEMESIS-rapport ondersteunen de ambitie van de ministeries van VWS, OCW en J&G om sporten te stimuleren bij jeugdigen met gedragsproblemen.

Specifieke aandacht voor het verhogen van de sportparticipatie van bepaalde groepen is van belang, omdat uit verschillende onderzoeken blijkt dat sommige groepen jeugdigen zijn ondervet- genwoordigd in de sport. Voorbeelden hiervan zijn jeugdigen in een financiële achterstandssituatie (Jehoel, 2009), jeugdigen die in achterstandswijken wonen (Duijvestijn, 2007: 26) en ook jeugdigen

1 Dit blijkt uit gegevens van de Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study (NEMESIS) - een representatief onderzoek bij volwassenen van 18 tot 64 jaar (Trimbos instituut, 2010).

met gedragsproblemen (Breedveld, 2003; Breedveld et al., 2010). Als we meer specifiek naar deze laatste groep kijken, dan blijkt dat vooral jeugdigen met internaliserende gedragsproblematiek achterblijven in hun sportparticipatie (Breedveld et al., 2010). Zij voldoen minder vaak aan de norm voor gezond bewegen, het aandeel dat regelmatig buiten school om sport en beweegt is lager, en zij zijn minder vaak lid van een sportvereniging. Bij de andere typen gedragsproblematiek zijn de verschillen met ‘normale’ kinderen doorgaans zo klein dat zij niet significant zijn.²

1.2 *Jeugd met gedragsproblemen*

Hoe groot is de groep waar we het in dit onderzoek over hebben? Uit onderzoek blijkt dat één op de zes jongeren gedragsproblemen vertoont en een op de twintig jongeren een gedragsstoornis heeft. We hebben het dus over een behoorlijk grote groep. Dit houdt namelijk in dat ongeveer 600.000 jeugdigen van achttien jaar of jonger te maken hebben met een gedragsprobleem of gedragsstoornis. Gedragsproblematiek is echter een veelomvattend begrip. In grote lijnen zijn twee typen gedragsproblemen te onderscheiden (Crone et al., 2005; Vollebergh, 2007). In de eerste plaats spreken we van externaliserende problemen, zoals agressief gedrag, hyperactiviteit, pesten en delinquent gedrag. Vaak wordt deze problematiek ook wel aangeduid als problematiek met de jeugdige, omdat het gedrag ook in de omgeving van de jeugdige problemen veroorzaakt. In de tweede plaats spreken we van internaliserende problemen, zoals teruggetrokkenheid, psychosomatische klachten, eetproblemen, een negatief zelfbeeld, angsten, depressieve klachten en emotionele reactiviteit. Deze gedragsproblematiek slaat minder terug op de omgeving en wordt dan ook wel aangeduid als problematiek van de jeugdige. Externaliserende problemen komen in het algemeen vaker voor bij jongens, internaliserende problemen bij meisjes (Vollebergh, 2007). Voor een gedeelte gaat het om kinderen die binnen het speciaal onderwijs een cluster 4-indicatie hebben. Onder cluster 4 vallen scholen voor kinderen met psychiatrische stoornissen of ernstige gedragsproblemen en scholen die verbonden zijn aan pedologische instituten.

De ministeries krijgen vanuit lopende programma's gericht op de bevordering van de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen en vanuit 'het veld' signalen die duiden op handelingsverlegenheid. Vragen zijn onder meer hoe om te gaan met 'onhandelbare' kinderen op de sportclub (korte lontjes, overactief en dergelijke), of met kinderen die (soms met een rugzakje) in het reguliere onderwijs zitten en moeilijk of niet kunnen deelnemen aan het bewegingsonderwijs. Ook zijn er vragen over welke organisaties bij deze kinderen zijn betrokken, welke verantwoordelijkheid zij hebben en waar sportverenigingen kunnen aankloppen voor ondersteuning bij en deskundigheidsbevordering over het werken met deze doelgroep. Daarnaast ligt er de vraag hoe organisaties die bij deze jeugdigen betrokken zijn geïnformeerd kunnen worden over de mogelijkheden tot sportdeelname van deze doelgroep, en hoe sportverenigingen de doelgroep kunnen bereiken (en behouden).

2 Bij deze gegevens passen twee kanttekeningen. In de eerste plaats gaat het in het betreffende onderzoek alleen om 11-16-jarige scholieren in het reguliere onderwijs. De cijfers zeggen dus niets over de sportdeelname van jongere kinderen met gedragsproblematiek; wel zien we dat binnen de groep 11-16-jarigen de verschillen op de basisschool kleiner zijn dan in het voortgezet onderwijs. Ook zegt dit onderzoek niets over de sportdeelname van kinderen op speciale scholen en in het speciaal basis- en speciaal voortgezet onderwijs.

Voor gemeenten is de vraag hoe zij sport voor deze doelgroep als vroegtijdige interventie kunnen inzetten, om te voorkomen dat deze jeugdigen in een latere fase op jeugdzorg zijn aangewezen. In het algemeen zijn sportclubs en gemeenten op zoek naar goede ervaringen, instrumenten en deskundigheid.

1.3 Doel- en vraagstelling van het onderzoek

Zoals gezegd hebben de drie genoemde ministeries het Verwey-Jonker Instituut opdracht gegeven tot het uitvoeren van een onderzoek naar veelbelovende, actuele praktijkvoorbeelden van projecten en initiatieven naar sport en bewegingsonderwijs voor jongeren met gedragsproblemen. Daarbij gaat het er zowel om dat deze jongeren kunnen meedoen aan sport en bewegingsonderwijs, als om sport en bewegingsonderwijs als vroegtijdige interventie. Het onderzoek richt zich op kinderen en jongeren in de leeftijd van 4 tot en met 18 jaar.

Op basis van deze opdracht hebben we voor dit onderzoek de volgende probleemstelling geformuleerd:

Hoe kunnen zoveel mogelijk kinderen met internaliserende en externaliserende gedragsproblematiek zo 'gewoon' mogelijk sporten en hier in fysieke, mentale en preventieve zin profijt van hebben?

In dit onderzoek maken we onderscheid tussen drie niveaus waarop sport voor kinderen met gedragsproblemen in te zetten is:

- Het eerste, meest algemene niveau is het stimuleren van sportdeelname.
- Het tweede niveau betreft het inzetten van sport als vroegtijdige interventie. Sport wordt dan gezien als een lichte vorm van zorg, waarbij het bijvoorbeeld gaat om het versterken van vaardigheden op het gebied van weerbaarheid of agressieregulering.
- Het derde niveau is het inzetten van sport als onderdeel van (jeugd)zorg - gesproken wordt van sport-zorg. In dit onderzoek richten we ons op de eerste twee niveaus; aan sport-zorg is aandacht besteed in een separaat onderzoek (Duijvestijn & Buysse, 2010).

Daarmee vertalen we de probleemstelling in twee centrale vragen, met daarbij behorende deelvragen:

1. Op welke wijze kan bevorderd worden dat onder meer via sportverenigingen en scholen jeugdigen met internaliserende en externaliserende gedragsproblemen zo gewoon mogelijk kunnen deelnemen aan sport? (Meedoen aan sport)
 - a. Hoe profiteren deze jeugdigen optimaal van het bewegingsonderwijs op scholen?
 - b. Hoe informeren jeugdigen met gedragsproblematiek en hun ouders³ zich over de vraag bij welk sportaanbod zij het beste terecht kunnen?
 - c. Hoe kan het specifieke sportaanbod voor jeugdigen met gedragsproblemen deze doelgroep ook daadwerkelijk bereiken?

3 Als we in dit rapport spreken over 'ouder' of 'ouders', bedoelen we ook 'verzorger' of 'verzorgers'.

- d. Zijn sportverenigingen en scholen in staat om jeugdigen met gedragsproblemen op normale wijze mee te laten doen aan hun sportaanbod? Welke eisen kunnen worden gesteld aan de deskundigheid? Is er een bijzondere rol voor de ouders weggelegd?
 - e. Onder welke voorwaarden en onder invloed van welke factoren kunnen jeugdigen met gedragsproblemen (plezierig) deelnemen aan het sportaanbod van scholen en verenigingen? Is voor specifieke groepen een specifiek aanbod nodig? Wat zijn de knelpunten?
 - f. Hoe zijn kinderen in de (jeugd)zorg te stimuleren om structureel te gaan sporten?
 - g. Wat zijn goede voorbeelden, succesfactoren en knelpunten?
2. Op welke wijze is sport, onder meer binnen sportverenigingen en scholen, in te zetten bij de vroegtijdige hulp voor kinderen met internaliserende en externaliserende gedragsproblemen? (Vroegtijdige interventie)
- a. Over welke specifieke kennis en vaardigheden dienen sportaanbieders te beschikken om sport als vroegtijdige interventie bij jeugdigen met gedragsproblemen mogelijk te maken? Welke rol spelen professionals bij het inzetten van sport als vroegtijdige interventie?
 - b. Hoe is de toeleiding tot gebruik van sport als vroegtijdige interventie door jeugdigen met gedragsproblemen geregeld, of hoe kan deze geregeld worden? Via welke partijen gebeurt dat? Welke (mogelijke) rol speelt het Centrum voor Jeugd en Gezin?
 - c. Wie voert de casusregie bij het inzetten van sport als vroegtijdige interventie bij jeugdigen met gedragsproblemen, of wie kan de regie voeren? Verschilt dit naarmate de toeleiding anders is? Welke (mogelijke) rol speelt het Centrum voor Jeugd en Gezin?
 - d. Wat zijn goede voorbeelden, succesfactoren en knelpunten bij het inzetten van sport als vroegtijdige interventie bij jeugdigen met gedragsproblemen?

Bij de beantwoording van alle onderzoeksvragen houden we waar mogelijk rekening met het onderscheid tussen internaliserende en externaliserende problematiek.

1.4 *Onderzoeksmethoden*

Landelijke partijen

In het onderzoek is op twee momenten een omvangrijke groep van landelijke partijen betrokken: alle experts op het gebied van, of betrokken bij jongeren met gedragsproblemen en sport. Daarbij horen vertegenwoordigers van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), Vereniging voor Sport en Gemeenten (VSG), NOC*NSF, Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB), Gehandicaptensport Nederland, onderwijspecialisten, Koninklijke Vereniging van Leraren Lichamelijk Opvoeding (KVLO), GGD Nederland, ACTIZ, PO-raad, VO-raad en de WEC-raad. In het begintraject van het onderzoek leverden zij suggesties voor veelbelovende projecten en hebben we interviews gehouden met deze landelijke partijen (zie bijlage 1 voor een overzicht van de respondenten). In een later stadium is hun in een expertmeeting gevraagd hun mening te geven over het conceptrapport (zie bijlage 3 voor verslag van de expertmeeting).

Met de ministeries van VWS, OCW en Jeugd en Gezin is gedurende het onderzoek een aantal malen gesproken over de (inhoudelijke) voortgang van het onderzoek. De ministeries waren ook vertegenwoordigd bij de expertmeeting.

Veelbelovende projecten

We hebben vijftien veelbelovende projecten beschreven die zich richten op het aanbieden van sport voor jeugdigen met gedragsproblemen. Daarvoor hebben we relevante documenten onderzocht en aanvullende telefonische interviews gehouden met projectcoördinatoren of -medewerkers. Bovendien hebben we groepsinterviews gehouden met ouders van sportende jeugdigen met gedragsproblemen.

Acht van de door ons onderzochte projecten vinden plaats tijdens of na schooltijd in de vorm van een naschoolse activiteit. Zeven van deze projecten richten zich op jeugdigen in het speciaal onderwijs (Autigym, ClubExtra, Special Heroes, Sport-it, Sportmix, Het Schip, en BUSOVA), twee projecten zijn gestart vanuit het reguliere onderwijs (Schoolsportvereniging en Haagse Sporttuin).

De andere sportprojecten vinden hun basis in de buurt (Sportmix, Doelbewust, Voetbalschool Masterboys, Thuis Op Straat), of bij een sportvereniging (pedagogisch coördinator, autistenteam bij NOC Kratingen). Het project You2 richtte zich op ouders met een autistisch kind.

Literatuuronderzoek Mulier Instituut

Tot slot zullen we bij de beantwoording van de onderzoeksvragen gebruikmaken van de resultaten van het gelijktijdig met dit onderzoek uitgevoerde literatuuronderzoek van het Mulier Instituut (Breedveld et al., 2010). Hierin is onderzocht wat er vanuit bestaande data is te zeggen over de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen. Tevens is in de literatuur onderzocht wat de achtergronden zijn van de (achterblijvende) sportdeelname van deze jeugdigen, en wat de mogelijkheden zijn om hen door sport te helpen bij hun maatschappelijk functioneren.

1.5 Beperkingen van het onderzoek

Het onderzoek heeft een verkennend karakter. De interviews met de landelijke experts leiden niet noodzakelijk tot een eenduidig beeld, omdat experts het niet altijd met elkaar eens zijn. Ook de beschrijving van de projecten kan verschillende, onderling strijdige inzichten opleveren. Bovendien zijn er in de vele interviews met experts, met betrokkenen bij de projecten en met ouders van jeugdigen met gedragsproblemen uitspraken gedaan die niet door anderen werden gedaan. Deze uitspraken zijn lastig te wegen, omdat het (weliswaar onderbouwde) particuliere opvattingen betreft. Het is steeds de vraag welke waarde aan de uitspraken dient te worden toegekend. Het feit dat we deze uitspraken lang niet altijd konden staven bij andere respondenten heeft ook te maken met de veelzijdigheid van het onderwerp. Het gaat immers om jeugdigen met uiteenlopende problematiek, in diverse leeftijdsgroepen, en deelnemend aan regulier of speciaal onderwijs. Daarnaast ging het om deelname aan sport als doel op zich en als vroegtijdige interventie, en om sporten op school en buiten school. Tot slot, en dat is gedurende het onderzoek duidelijk geworden, is de aanwezige kennis, literatuur en wetenschappelijk onderzoek waarop onderzoekers en respondenten terug konden vallen, relatief beperkt.

1.6 Leeswijzer

In het vervolg van deze rapportage zullen we in eerste instantie ingaan op de motieven achter de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen (hoofdstuk 2). Daaruit zal blijken dat het belangrijk is om het onderscheid tussen sportdeelname als vroegtijdige interventie en sportdeelname als vooropgesteld doel wat verder te verfijnen. Het belang van dit conceptuele onderscheid zullen we toelichten aan de hand van de in dit onderzoek betrokken veelbelovende projecten. In hoofdstuk 3 gaan we in op de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek van het Mulier Instituut. In hoofdstuk 4 gaan we expliciet in op de vragen die we voor dit onderzoek hebben geformuleerd, waarbij we ons baseren op de interviews met landelijke partijen, de beschrijvingen van de veelbelovende projecten, de interviews met ouders en de expertmeeting. In hoofdstuk 5 trachten we de onderzoeksvragen te beantwoorden, om daarmee tot aanbevelingen te komen voor de overheden en voor landelijk en lokaal opererende organisaties die op enigerlei wijze zijn betrokken bij de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen.

2 *De treden van de ladder: doel en middel*

Centraal in dit onderzoek staat de vraag op welke wijze jeugdigen met gedragsproblemen zo gewoon mogelijk kunnen meedoen aan sport, waarbij sportdeelname enerzijds gezien wordt als doel op zich en anderzijds als vroegtijdige interventie. De ministeries van VWS, OCW en Jeugd en Gezin spreken in de opdracht tot het onderzoek van treden op een ladder, waarbij sport als doel de onderste trede is en sport als vroegtijdige interventie de tweede trede. De derde trede van de ladder, sport als onderdeel van een geïndiceerd zorgtraject, is in dit onderzoek buiten beschouwing gebleven. Het onderscheid in de verschillende treden heeft te maken met het onderscheid tussen sport als doel en sport als middel. Het is belangrijk om de verhouding tussen deze benaderingen van sportdeelname nader te bezien. In de onderstaande paragrafen gaan we hier uitvoerig op in.

2.1 *Perspectieven op sportdeelname jeugdigen met gedragsproblemen*

We gaan achtereenvolgens in op sport als onderdeel van een geïndiceerd zorgtraject, sport als middel en sport als vooropgesteld doel. Tot slot gaan we in op de vraag of sport- en bewegingsdeelname van jeugdigen met een gedragsstoornis vraagt om een regulier of om een specifiek sportaanbod.

Sport-zorg

Sport als onderdeel van een geïndiceerd zorgtraject, aangeduid als sport-zorg, is specifiek gericht op jeugdigen die in een geïndiceerd jeugdzorgtraject zitten. Doel hiervan is om deze zorg kwalitatief te verbeteren door de inzet van sport, zodat het gedrag en de competenties van de jeugdigen verbeterd worden (Duijvestijn & Buysse, 2010). Hier wordt sport dus altijd gezien als een middel, waarbij het tegelijkertijd ook een doel kan zijn. Sport-zorg onderscheidt zich van de thematiek in ons onderzoek, doordat de doelgroep voor jeugdzorg geïndiceerde jeugdigen betreft en sport deel uitmaakt van het zorgtraject. In ons onderzoek gaat het nadrukkelijk om jeugdigen mét gedragsproblemen in brede zin. In de praktijk betekent dit dat bij de doelgroep van dit onderzoek de (gedrags)problematiek minder sterk is dan bij de doelgroep van sport-zorg. Het is uiteraard wel mogelijk dat een gedeelte van de groep over een indicatie jeugdzorg beschikt of dat de (gedrags)problematiek van de doelgroep zich zodanig ontwikkelt dat uiteindelijk een indicatie voor jeugdzorg volgt.

Sport: middel en/of doel?

In het vervolg beperken we ons dus tot de doelgroep van dit onderzoek: jeugdigen mét gedragsproblemen, maar zonder indicatie voor de jeugdzorg.

Bij sportdeelname als doel op zich - het ene uiterste van het spectrum in dit onderzoek - gaat het louter en alleen om het bevorderen van de sportdeelname. Het meedoen staat voorop, waarbij de rol van de trainer zich beperkt tot het aanleveren van 'het spelletje'. Er zijn geen specifieke doelstellingen betreffende de jeugdige, anders dan dat sporten in het algemeen goed is en een zinvolle tijdsbesteding kan zijn. Het integreert mensen in de samenleving, met alle mogelijke positieve gevolgen van dien, en dat is zeker voor de doelgroep van dit onderzoek een belangrijke motivatie om de sportdeelname te bevorderen. Sport is in dit perspectief een doel op zich.

Strikt genomen gaat het er bij sport als vroegtijdige interventie - het andere uiterste in dit onderzoek - om planmatig aan bepaalde competenties of problemen van kinderen te werken. Niet de deelname aan sport staat centraal, maar de verbetering van de psychosociale gezondheid en/of het gedrag van de jeugdige. De interventie kent doelen en er is een min of meer vaststaand plan van aanpak. De sporttrainer is in dit verband te zien als 'mede-hulpverlener'. Sport is vooral een middel.

We kunnen deze twee perspectieven op sportdeelname zien als de twee uitersten van een spectrum. Tussen deze twee uitersten is er een tussengebied, waarbij met de sportdeelname van de jeugdige meer wordt beoogd dan alleen de voor iedereen geldende motieven om te sporten. Sport is dan (ook) een middel, maar de wijze waarop sport als middel wordt ingezet varieert in intensiteit en doelgerichtheid. Ondanks het ontbreken van een planmatige aanpak om de gedragsproblematiek door sport te verlichten of te verhelpen, beogen mensen in het netwerk van de jeugdige (docenten, hulpverleners, directe omgeving) expliciet positieve effecten, zoals het verminderen van (sociale) angstgevoelens of het vergroten van zelfvertrouwen. Dit netwerk ziet sportdeelname van de betreffende jongere dan als waardevol en stimuleert of faciliteert het. Er is een 'indicatie' voor sportdeelname, omdat sportdeelname wordt gezien als een middel om de gedragsproblematiek te beheersen of te verminderen. We spreken in dit verband over sport als ongerichte vroegtijdige interventie. De omgeving van het kind verwijst door naar specifieke sporten, en ziet sporten voor de jeugdige als wenselijk. Het grote verschil met het aanbod waar sport expliciet als vroegtijdige interventie wordt gezien - gerichte vroegtijdige interventie -, is dat de beoogde (neven)effecten van sportdeelname min of meer als vanzelfsprekend worden verondersteld: als de jeugdige deelneemt aan sport, dan is er een grote kans dat deze als vanzelf optreden. Er wordt vanuit gegaan dat er geen gerichte inzet nodig is om deze neveneffecten te bereiken, behalve door de jeugdige adequaat te begeleiden in zijn of haar sportdeelname.

In dit spectrum zijn uiteraard verschillende gradaties van intensiteit en doelgerichtheid mogelijk. Een belangrijk aspect daarvan is de mate waarin het netwerk rond de jeugdige bij de sportdeelname wordt betrokken. Het is mogelijk dat andere begeleiders van de jongere de sportdeelname van de jeugdige begeleiden en/of volgen, waarbij er met enige regelmaat contact is tussen de coach/begeleider/docent op de vereniging/voorziening/school en andere professionals die de jongere begeleiden (bijvoorbeeld intern begeleider, schoolmaatschappelijk werker, casemanager), om het totale pakket aan begeleiding en ondersteuning af te stemmen. In dit geval ligt de sportdeelname dichter tegen 'sport als gerichte vroegtijdige interventie' aan, omdat het hier gaat om een individueel handelingsperspectief. Als er geen contact is tussen het netwerk van de jeugdige en zijn of haar

sportbegeleiders wordt feitelijk volstaan met het stimuleren en faciliteren van de sportdeelname van de jeugdige. Het netwerk (diegenen die de sportdeelname hebben 'geïndiceerd') hoopt dat de positieve effecten op zullen treden, maar hier wordt verder niet bewust aan gewerkt. Omdat dit individuele perspectief ontbreekt, ligt deze variant dicht bij 'sportdeelname als intrinsiek doel'. De rol van de trainer is in deze variant van groot belang. De sporttrainer kunnen we zien als 'mede-opvoeder' van de sporter.

Schematisch zijn de verschillende perspectieven op de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen te schetsen als in figuur 1. We benadrukken dat het om een conceptueel onderscheid gaat; empirisch kunnen de verschillende perspectieven en kenmerken tegelijkertijd voorkomen. Bij sport als (gerichte of ongerichte) vroegtijdige interventie kan het namelijk ook gaan om het intrinsieke doel van sportdeelname. Het schema is een hulpmiddel bij het denken over de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen, geen indeling met absolute waarde.

Tabel 2.1 Perspectieven op sportdeelname jeugdigen met gedragsproblemen

Kenmerken sportdeelname	1. Intrinsiek doel	2. Ongerichte vroegtijdige interventie		3. Gerichte vroegtijdige interventie
		2a. Onbegeleid	2b. Begeleid	
Doelen/behandelplan	Nee	Nee	Nee	Ja
Relatie sport-netwerk	Nee	Nee	Ja	Ja
'Indicatie' netwerk	Nee	Ja	Ja	Ja
Rol trainer	Sportbegeleider 'leert spelletje'	Sportbegeleider / mede-opvoeder	Mede-opvoeder	Mede-hulpverlener

Reguliere en specifieke sportdeelname

Los van de vraag wat met de sportdeelname wordt beoogd, geldt dat sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen, afhankelijk van de problematiek, niet vanzelf gaat en een aantal drempels kent. Een aantal van deze jongeren (of hun ouders) moet over de drempel worden geholpen om te gaan sporten bij een reguliere sportvereniging. Voor weer anderen is reguliere sportdeelname een brug te ver. Zij zijn meer gebaat bij een specifiek, gericht sportaanbod waar rekening gehouden wordt met en ingespeeld kan worden op hun specifieke kenmerken, wensen en behoeften. Waar voor de ene jeugdige 'gewoon sporten' mogelijk is, kan dit voor de andere jeugdige echt een brug te ver zijn. Expliciet moet worden onderkend dat de groep jeugdigen met internaliserende en externaliserende gedragsproblemen zeer divers is en vraagt om een gedifferentieerde aanpak. Breedveld et al. (2010) benoemen bijvoorbeeld dat jongeren met internaliserende gedragsproblemen moeite hebben met prestatie en competitie, terwijl externaliserende gedragsproblemen de omgang met een coach en spelregels bemoeilijken. Het is daarom van belang bij het bevorderen van sportdeelname twee sporen te onderscheiden: reguliere en specifieke sportdeelname.

2.2 *De projecten ingedeeld*

In hoofdstuk 4 gaan we in op de onderzoeksvragen vanuit een aantal veelbelovende projecten. In dit hoofdstuk introduceren we deze projecten door ze in te delen vanuit de perspectieven op de sportdeelname van jeugdigen met een beperking (doel of middel) en de vraag of reguliere dan wel specifieke sportdeelname aan de orde is (zie tabel 2.2 voor een overzicht).

Sportdeelname als intrinsiek doel

NOC Kratingen, Autigym, de Haagse Sporttuin, You2!, de Schoolsportvereniging, Thuis Op Straat, Special Heroes en de pedagogisch coördinator op sportverenigingen zijn projecten die zich puur richten op sportdeelname van jongeren met gedragsproblemen. Enkele van deze projecten, zoals Autigym en NOC Kratingen, richten zich op specifieke sportdeelname. Beide projecten bieden autistische jeugdigen de kans in een voor hen veilige omgeving te sporten, in het ene geval op school, in het andere geval bij een voetbalvereniging. Andere projecten streven juist reguliere sportdeelname na. De Schoolsportvereniging, de Haagse Sporttuin en Thuis Op Straat bijvoorbeeld organiseren sportactiviteiten in Rotterdamse en Haagse wijken, waaraan zowel jongeren met als jongeren zonder gedragsproblemen kunnen deelnemen. Ook de inzet van een pedagogisch coördinator heeft als intrinsiek doel sportdeelname van jongeren (ook die met gedragsproblemen) te vergroten. Doel van de aanwezigheid van een pedagogisch coördinator op een sportvereniging is namelijk het creëren van een veilige en pedagogisch verantwoorde omgeving om te sporten. De ondersteuning van het kader van verenigingen helpt in het bijzonder om jongeren met gedragsproblemen normaal mee te kunnen laten doen op die sportverenigingen. Het project You2! richt zich, evenals NOC Kratingen en Autigym, op autistische jeugdigen. You2! onderscheidt zich van deze projecten doordat het streeft naar reguliere sportdeelname van deze jeugdigen. Het project biedt daartoe individuele ondersteuning aan de jeugdigen. Als reguliere sportdeelname niet mogelijk blijkt, dan probeert het project specifieke sportdeelname te bevorderen. Ook Special Heroes is er primair op gericht de sportdeelname van in dit geval kinderen uit het cluster 3-onderwijs te bevorderen, zonder sport expliciet als (gerichte of ongerichte) vroegtijdige interventie te zien. Special Heroes is zowel tot specifieke als tot reguliere sportdeelname te rekenen. Hier maken jeugdigen in het speciaal onderwijs kennis met sport (specifieke sportdeelname), maar is het uiteindelijke doel ze toe te leiden naar algemene sportverenigingen (reguliere sportdeelname). Daarom scharen we Special Heroes onder de reguliere sportdeelname.

Sportdeelname als ongerichte vroegtijdige interventie

Participatie aan projecten met sportdeelname als zelfstandig doel kan als (onbedoeld) neveneffect hebben dat gedragsproblemen verminderen. Maar pas op het moment dat een jeugdige vanuit zijn of haar netwerk wordt gestimuleerd te gaan sporten omdat de veronderstelling is dat dat bijdraagt aan gedragsverandering spreken we van sport als vroegtijdige interventie. Bij de ongerichte interventies zijn er geen expliciete interventiedoelen waar planmatig aan gewerkt wordt. Dit is onder meer het geval bij ClubExtra waar ouders kinderen tussen de 4 en 12 jaar kunnen aanmelden voor sportieve activiteiten en waar begeleiders veel aandacht besteden aan wat een individueel kind wel en niet kan. Dit gebeurt in een setting specifiek gericht op kinderen met motorische problemen. Het uiteindelijke doel is de jeugdigen in staat te stellen aan reguliere sport deel te nemen, maar deze

reguliere sportdeelname maakt geen deel uit van het project. Ook Sportmix is door het netwerk (ouders, docenten) te gebruiken als vroegtijdige interventie. Evenals ClubExtra is Sportmix te zien als een soort opstap naar reguliere sportdeelname, maar het zetten van die stap is niet noodzakelijk en maakt geen deel uit van het programma.

Bij de projecten Masterboys en Doelbewust melden professionals die zich met de jongere bezighouden deze aan. Eenmaal in het project houden projectmedewerkers contact met deze professionals over de betreffende jongere. Er wordt echter niet met een behandelplan gewerkt, reden waarom we deze projecten ook hebben ingedeeld bij de ongerichte interventies, maar wel met begeleiding vanuit het netwerk. De pedagogisch coördinator hebben we hier ook opgenomen omdat deze functionaris problemen bij jeugdleden van een sportvereniging kan signaleren en deze jeugdige vervolgens eventueel kan doorverwijzen naar specifieke hulpverlening. Ook kan de pedagogisch coördinator contact onderhouden met het netwerk rond een jeugdige met het doel de sportdeelname af te stemmen op de zorg en hulp rond deze jongeren.

Tabel 2.2 Indeling projecten naar perspectieven op sportdeelname jeugdigen met gedragsproblemen

1. Intrinsiek doel	2. Ongerichte vroegtijdige interventie		3. Gerichte vroegtijdige interventie
	2a. Onbegeleid	2b. Begeleid	
Regulier	Specifiek	Regulier	Specifiek
Haagse sporttuin	Sportmix	Pedagogisch coördinator	BUSOVA
Schoolsportvereniging	Club extra	Doelbewust	Sport-it
Pedagogisch coördinator		Masterboys	De Mast
Special heroes		Specifiek	
You2!		De Mast	
Thuis Op Straat			
Specifiek			
NOC Kralingen			
Autigym			

Sportdeelname als gerichte vroegtijdige interventie

BUSOVA en Sport-it werken wel met behandelplannen en zetten op die manier sport expliciet en gericht in als vroegtijdige interventie. Bij Sport-it ondertekenen de jongere, de sportaanbieder en de instroompartij een persoonlijk ontwikkelingsplan. Iets soortgelijks is het geval bij BUSOVA.

Afsluitend

We hebben de veelbelovende trajecten ingedeeld naar de motivatie achter het bevorderen van de sportdeelname en de vraag of het om reguliere dan wel specifieke sportdeelname gaat. Daarmee springt in het oog dat bij projecten die sportdeelname als intrinsiek doel hebben het overwegend gaat om de context waarin sportbeoefening van jeugdigen met gedragsproblemen plaatsvindt. Deze projecten zijn in het algemeen niet direct op een jeugdige of enkele jeugdigen gericht. Veelal gaat het om het faciliteren van de omgeving: de school, de vereniging, de instelling waarbinnen gesport wordt. Daarmee onderscheiden deze projecten zich van de ongerichte en gerichte vroegtijdige interventies, die vaak in sterkere mate op individuele jeugdigen zijn gericht. Ook deze projecten kunnen daarnaast echter gericht zijn op de context van de sportbeoefening.

3 *Literatuuronderzoek jeugdigen met gedragsproblemen en sport*

We maken in dit onderzoek gebruik van resultaten van een literatuuronderzoek naar jeugdigen met gedragsproblemen en sport dat parallel aan dit onderzoek is uitgevoerd. We zullen allereerst kort stilstaan bij de onderzoeksvragen en methode van onderzoek. Vervolgens gaan we in op de belangrijkste bevindingen.

3.1 *Onderzoeksvragen*

In het onderzoek, dat is uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van het Mulier Instituut, gaan de auteurs in op de volgende twee onderzoeksvragen:

1. In hoeverre blijven kinderen met gedragsproblemen achter in hun sportdeelname?
2. In hoeverre kan sport kinderen met gedragsproblemen helpen in hun ontwikkeling en in hun maatschappelijke functioneren?

De eerste vraag wordt beantwoord vanuit een analyse van het HBSC-databestand die in 2005 heeft plaatsgevonden door het Trimbos instituut, de Universiteit Utrecht en het Sociaal en Cultureel Planbureau. HBSC staat voor Health Behaviour in School-aged Children en betreft een onderzoek onder leerlingen van groep 8 van het basisonderwijs en in de eerste vier leerjaren van het voortgezet onderwijs. Het databestand betreft alleen het regulier onderwijs. Naast gedragsproblemen is in het onderzoek ook gekeken naar emotionele problemen, hyperactiviteit en problemen met leeftijdsgenoten. Daarnaast is voor de beantwoording van de eerste vraag gebruikgemaakt van een internationale literatuurstudie. De tweede vraag wordt uitsluitend beantwoord door een internationale literatuurstudie. Het literatuuronderzoek onderscheidt de volgende gedragsproblemen: ODD/CD (ODD staat voor Oppositional Defiant Disorder en CD voor Conduct Disorder. Beide stoornissen vallen binnen de antisociale agressieve gedragsstoornissen); ADHD (Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder); autismespectrumstoornis; angst en depressiviteit; psychosomatische aandoeningen. Psychosomatische stoornissen zijn te omschrijven als een chronische ziekte met een patroon van meerdere lichamelijke klachten waar geen medische verklaring voor is (zie bijlage 4 voor meer gedetailleerde beschrijvingen).

3.2 Belangrijkste bevindingen

Norm Gezond Bewegen

Het onderzoek laat zien dat vooral kinderen met emotionele problemen (één van de vormen van internationaliserende gedragsproblematiek) minder participeren in sport en bewegen dan kinderen zonder emotionele problemen. Het aandeel kinderen met emotionele problemen dat voldoet aan de Norm Gezond Bewegen bedraagt 42 procent, vergeleken met 50 procent van de kinderen zonder emotionele problemen (Tabel 1). 61 procent van de kinderen met emotionele problemen is lid van een sportvereniging, ten opzichte van 72 procent van de kinderen zonder emotionele problemen (Breedveld et al., 2010, p.13). Uitgesplitst naar onderwijstype, geslacht en leeftijd blijkt dat de sportdeelname in het voortgezet onderwijs lager is dan in het basisonderwijs. Sportdeelname daalt naarmate kinderen ouder worden en stijgt naarmate het opleidingsniveau toeneemt. Zo voldoet gemiddeld 40 procent van de 16-jarigen met gedragsproblemen aan de Norm Gezond Bewegen en voldoet 56 procent van de 12-jarigen met gedragsproblemen aan die norm. Bij kinderen met emotionele problemen daalt dit aandeel tussen het 12^e en 16^e jaar zelfs van 54 naar 34 procent (Ibid., pp.14-15). Verder blijkt dat jongens meer sporten en bewegen dan meisjes, vooral in het voortgezet onderwijs. Opvallend is dat onder kinderen zonder hyperactiviteit ongeveer 5 procent meer jongens dan meisjes aan de Norm Gezond bewegen voldoen, terwijl dat onder kinderen met hyperactiviteit ruim 12 procent is. Voor vrijwel alle genoemde bevindingen geldt dat die overeenkomen met resultaten uit andere onderzoeken.

Tabel 3.1 Voldoen aan de Norm Gezond Bewegen, meer dan één dag per week buiten schooltijd aan sport of spel doen, meer dan drie uur per week buiten schooltijd aan sport of spel doen, lid zijn van een sportvereniging onder kinderen met een normale en verhoogde SDQ-score voor gedragsproblemen, hyperactiviteit en emotionele problemen (%; n=7095 basisonderwijs en voortgezet onderwijs)

	Norm Gezond Bewegen	Sport en spel buiten school > 1 dag pw	Sport en spel buiten school > 3 uur pd	Lid van een sportvereniging
Gedragsproblemen				
Normaal	48,9	84.2	47.5	71.2
Hoog	50.3	82.6	45.5	67.3
Hyperactiviteit				
Normaal	49.3	84.8	47.8	70.9
Hoog	48.4	80.8	45.3	69.4
Emotionele problemen				
Normaal	50.3	85.6	48.9	72.3
Hoog	42.2	74.6	37.6	60.5

Bron: Trimbos (HBSC 2005); vetgedrukte cijfers zijn significant op p<0.05 niveau

Lidmaatschap van een vereniging

Kinderen met gedragsproblemen nemen minder deel aan sport en beweging dan kinderen zonder gedragsproblemen. Dit geldt vooral voor kinderen met emotionele problemen (angstige en depressieve gevoelens). We zien dit onder andere terug in het lidmaatschap van een sportvereniging: bij kinderen met emotionele problemen is dat ongeveer driekwart, ten opzichte van 82 procent van de kinderen zonder gedragsproblemen in het basisonderwijs. In het voortgezet onderwijs is dat respectievelijk 56 procent ten opzichte van 69 procent (Breedveld et al., 2010, p.17). Meisjes nemen relatief weinig deel aan sport en bewegen. Een opvallende uitschieter voor wat betreft lidmaatschap van een vereniging is het aandeel meisjes met gedragsproblemen dat lid is (50 procent), ten opzichte van 70 procent van de jongens. Bij hyperactiviteit en emotionele problemen ligt de participatie van jongens ongeveer 10 procent hoger. Bij hyperactieve kinderen vinden we geen verschillen ten opzichte van kinderen die niet hyperactief zijn. Volgens de onderzoekers kan dat echter ook komen doordat ouders hun kinderen bewust naar buiten sturen of op een vereniging doen, omdat ze erg druk en aanwezig zijn (sport als uitlaatklep).

Deelname aan sport per type gedragsprobleem

Wanneer de onderzoekers vanuit de literatuur de vijf typen gedragsproblemen nader uitsplitsen blijkt ten eerste dat de mate van sportdeelname verschilt. Zo is deze al op jonge leeftijd relatief laag bij meisjes met psychische problemen en blijft beweging onder jongeren met emotionele problemen in alle subcategorieën (leeftijd, geslacht, onderwijstype) achter bij die van jongeren zonder emotionele problemen.

Het belang van de sportomgeving

De onderzoekers constateren dat sportdeelname niet alleen afhangt van de problemen van het kind (drempels vanuit het kind), maar ook van de omgeving (drempels vanuit de (sport)omgeving van het kind). Als gevolg hiervan doen kinderen met bijvoorbeeld ADHD aan andere sporten dan kinderen met een autismespectrumstoornis. In eerdere studies naar het verband tussen sportparticipatie en het voorkomen van gedragsproblemen bij jeugdigen en socialisatie van jeugdigen komt naar voren dat de context waarin de sport wordt beoefend zelfs van doorslaggevend belang is (NOC*NSF, 2009; Rutten, 2007; Coalter, 2005). Onder deze context vallen bijvoorbeeld contacten tussen de deelnemende kinderen, ouders en sportleider.

De sportomgeving betreft niet alleen de sportvereniging of de gymles, maar ook de andere partijen in het netwerk rond het kind. Deze moeten goed functioneren om het kind te kunnen laten sporten, ofwel: het leven van het kind houdt niet op bij het verlaten van het schoolgebouw of de sporthal. Immers, wanneer kinderen plezier in het sporten hebben, straalt dat ook uit op hun privéleven. De mate waarin plezier, variatie en positieve ervaringen worden benadrukt en de mate van betrokkenheid van trainers, ouders en leraren behoren daarmee ook tot de sportomgeving.

Beperkingen vanuit de gedragsproblematiek

Bij problemen van het kind gaat het onder andere om het luisteren naar en accepteren van gezag van een trainer/coach (wat bij kinderen met ADHD en ODD/CD een drempel kan vormen om te gaan sporten; zie Breedveld et al., 2010, p.59) en het omgaan met het competitie-element (wat vooral voor kinderen met internaliserende problemen zoals angst en depressies moeilijk is; zie Breedveld et

al., 2010, p.20). Bij de sportomgeving gaat het onder andere om het accepteren van het kind en zijn stoornis. Ook kenmerken als individueel sporten of juist in teamverband, een vereiste motoriek, en fysieke eisen aan kracht en conditie kunnen belemmerend werken.

3.3 De betekenis van sport voor kinderen met gedragsproblemen

De onderzoekers stellen tevens vast dat de betekenis van sport voor elk type gedragsprobleem weer anders is: daar waar het ene kind sterk gebaat kan zijn bij sportdeelname, kan het voor het andere kind juist alleen maar tot meer problemen leiden. Immers: sport biedt een omgeving die de sociale context op scherp stelt en roept emoties op, maar tegelijkertijd biedt sport ook veel mogelijkheden vanwege het informele karakter. Dit leidt tot voorwaarden voor succesvolle sportdeelname die per type gedragsprobleem verschillen. Zo geven de onderzoekers aan dat kinderen met ADHD vaak meer frustratie zullen ondervinden, minder plezier beleven en een negatiever zelfbeeld kunnen ontwikkelen tijdens het sporten, maar dat het voor jongeren met angst juist goed is om te sporten, omdat goed georganiseerde en begeleide sport kan leiden tot verbeterde relaties met leeftijdsgenoten, een vergrote zelfwaardering en een afname van het angstgevoel. Een aantal kenmerken van gedragsproblemen, bijvoorbeeld angst, somatische klachten en depressiviteit, heeft een sterk belemmerende werking en zorgt er juist voor dat sommige kinderen niet eens beginnen aan sport. Morris et al. (2003) beschrijven in een Australisch onderzoek 175 sportprojecten en risicogedrag bij jeugd. Ook zij komen tot de conclusie dat sport niet zomaar helpt bij het voorkomen van probleemgedrag. Ze onderscheiden echter wel drie succesfactoren: (i) het betrekken van jeugd in het programma en hen mogelijkheden bieden om het voortouw te nemen, (ii) het creëren van een veilige en aantrekkelijke omgeving en (iii) het verzorgen van nazorg en activiteiten waaraan zij deel kunnen blijven nemen.

Ondanks de hierboven beschreven nuancering, stellen Breedveld et al. (2010) vast dat sport voor alle jeugd een positief effect heeft op fysieke gesteldheid, toekomstige sportdeelname, gezondheid en schoolprestaties, dus ook voor jongeren met gedragsproblemen. In de presentatie tijdens de expertmeeting vatten de onderzoekers dit samen in drie functies: 1) verbeteren van zelfvertrouwen en eigenwaarde, 2) verbeteren van de fysieke conditie en 3) stimuleren van sociale vaardigheden. Ze concluderen dat verminderde sportdeelname bij deze doelgroep ook leidt tot minder positieve effecten van sport, net zoals dat geldt voor kinderen zonder gedragsproblemen. Als de sport op een goede manier wordt ingezet, bewerkstelligd het naast de bovengenoemde aspecten nog meer effecten. Zo zorgt sport er bij ADHD'ers voor dat de medicatie kan verminderden, de eigenwaarde toeneemt en de sociale vaardigheden verbeteren. Voor ODD/CD vormt sport een betekenis bij de morele ontwikkeling en toename van probleemoplossend handelen. De angstige en depressieve kinderen hebben baat bij sport vanwege de mogelijkheid om deel te nemen aan sociale verbanden, leren omgaan met stress en zelfwaardering te verhogen. Zo blijkt het voor angstige kinderen zelfs mogelijk om door een half jaar conditioneel gericht te sporten de zelfwaardering op hetzelfde peil te krijgen als hun leeftijdsgenoten. Dit ligt voor autisten wat ingewikkelder, maar met specifieke programma's kan sport ingezet worden om sociale vaardigheden te verbeteren en sociale isolatie te voorkomen. De conditionele effecten van sport hebben vooral effect op de jongeren met depressieve en somatische klachten. Niet alleen verbeteren hun uithoudingsvermogen en kracht, door sporten neemt ook hun plezier in het leven toe (Breedveld et al., 2010, pp.60-61).

3.4 *Voorwaarden voor succesvolle sportparticipatie*

Wanneer kinderen eenmaal een sport hebben gevonden, is de rol van de coach zeer belangrijk. Bij kinderen met ODD/CD bijvoorbeeld, is het belangrijk dat trainers en coaches goed zijn opgeleid of zelfs professionals zijn. Volgens Breedveld et al. (2010, p.29) draagt dat bij aan de competentie en de houding die ze aannemen tegenover jongeren. Voor sommige verenigingen, zeker voor de kleinere, is het lastig om aan deze voorwaarde te voldoen. Bij kinderen met ADHD blijkt het beeld of vooroordeel van de trainer over een speler van invloed te zijn op het beeld van en de omgang met teamgenoten. Wanneer coaches een positieve houding aannemen tegenover een beperking (fysiek of mentaal), is het waarschijnlijker dat diegene succesvol deelneemt aan de sport. Competente en meer ervaren coaches zijn hier vaak beter toe in staat dan beginnende en minder competente coaches (Breedveld et al. 2010, pp.32-33).

De aard van de problematiek leidt ertoe dat sportbeoefening soms goed mogelijk is binnen een reguliere setting, maar dat er soms ook behoefte is aan aparte sportbeoefening. Voor kinderen met vrij forse gedragsproblematiek kan dat soms zelfs de enige mogelijkheid zijn om te sporten. De betekenis en de genoemde voorwaarden overziend, concluderen de onderzoekers dat er drie algemene voorwaarden zijn om kinderen met gedragsproblemen te laten sporten: ten eerste moet er bij alle betrokkenen de wil en kennis zijn om iets met de doelgroep te doen. Ten tweede dient de professional of begeleider oog te hebben voor de 'drie H's': herkennen, honoreren en handelen. Daarmee bedoelen zij dat het in eerste instantie belangrijk is dat het gedragsprobleem van het kind wordt waargenomen (herkend). Vervolgens moet hier de juiste kwalificatie aan worden verbonden (honoreren) en moet er actie op worden ondernomen (handelen). Dit wil onder andere zeggen: het type sport en de context waarbinnen de sport plaatsvindt (veilige en vertrouwde omgeving) doen er toe. Tot slot is duurzaamheid en een structureel karakter van de sportomgeving belangrijk. Het tijdelijke karakter en de projectsubsidies waarvan veel sportprojecten afhankelijk zijn, maken dat het lastig is om iets op te bouwen.

Sport als vroegtijdige interventie

Vanuit het onderzoek van Breedveld et al. (2010) en andere genoemde bronnen, kunnen we de verwachting uitspreken dat sport in een aantal situaties en onder bepaalde omstandigheden als vroegtijdige interventie in te zetten is. Sport kan gedragsverandering beogen of competenties trachten te versterken. Of deze effecten daadwerkelijk te bereiken zijn, hangt af van een groot aantal factoren. Het is ook niet altijd duidelijk welke beweeginterventie welk effect teweegbrengt, maar 'algemeen gesteld zijn positieve ervaringen, plezier, emotioneel veilig klimaat en betrokkenheid van alle deelnemers essentieel' (Breedveld et al., 2010). Dit stelt in de meeste gevallen hoge eisen aan trainers en begeleiders. Voorts is er bij dit aanbod soms ondersteunend onderzoek aanwezig, om te bepalen of de beoogde effecten gerealiseerd worden. Tegen deze achtergrond kent de bevordering van sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen de volgende twee beleids-sporen: 1) vergroten van het aanbod en deskundigheid bij het reguliere sportaanbod; 2) vergroten van en deskundigheidsbevordering bij het specifieke sportaanbod voor jeugdigen met gedragsproblemen.

4 *Bevorderen van sportdeelname en het inzetten van sport als vroegtijdige interventie*

In dit hoofdstuk beantwoorden we de vragen die we voor dit onderzoek hebben geformuleerd. We baseren ons daarbij op de interviews met landelijke partijen, de beschrijvingen van de veelbelovende projecten en de expertmeeting. De vraag staat centraal op welke manier we zoveel mogelijk kinderen met internaliserende en externaliserende gedragsproblematiek zo ‘gewoon’ mogelijk aan het sporten krijgen zodat ze daar in fysieke, mentale en preventieve zin profijt van hebben. In de onderstaande paragrafen gaan we allereerst in op de vraag hoe je sportdeelname stimuleert van jeugdigen met gedragsproblemen binnen het onderwijs en het lokale sportaanbod, om vervolgens de vraag te behandelen op welke manier sportbeoefening als vroegtijdige interventie in te zetten is. We maken onderscheid in kindgebonden voorwaarden en in voorwaarden in de organisatorische sfeer.

Meedoen of vroegtijdige interventie

Voordat we ingaan op de uitkomsten van ons onderzoek staan we stil bij de vraag of de door ons geïnterviewde vertegenwoordigers van landelijke partijen van mening zijn dat sport ingezet wordt als vroegtijdige interventie. Het antwoord hierop is niet eenduidig. Sommigen zijn van mening dat jeugdigen met gedragsproblemen vooral moeten sporten om het sporten. Ze moeten meedoen en plezier beleven aan de sport. Sommigen zijn stellig en benadrukken dat het eigenlijk alleen om sportdeelname gaat, de rest is bijzaak: ‘Sport als vroegtijdige interventie is simpelweg geen item bij ons’, aldus een van de respondenten. Aangegeven is dat er in het onderwijs wel ambulante begeleiders bewegingsonderwijs zijn, maar ook zij kijken vooral vanuit het perspectief van meedoen aan dat bewegingsonderwijs. Voor zover scholen voor speciaal onderwijs zich al profileren op sport, gaat het ook vooral om sport als meedoen. ‘Op scholen kun je sport soms wel als middel zien, omdat je voor de doelgroep een specifiek aanbod kunt creëren, bijvoorbeeld als je sport inzet als onderdeel van een bepaalde therapie.’ Anderen zien duidelijk onderliggende doelen. Respondenten geven verschillende redenen aan waarom sport belangrijk is, bijvoorbeeld voor agressieregulering, karakterontwikkeling, voor de emancipatie van het kind en voor de integratie in de maatschappij. Maar ‘sport heeft niet per definitie positieve gevolgen voor kinderen met gedragsproblemen. Als ze niet goed zijn in een sport kan dat juist slecht zijn voor het zelfvertrouwen van deze kinderen.’ Respondenten geven aan dat sport maar zelden expliciet wordt ingezet als vroegtijdige interventie met een ontwikkelingsplan en doelstellingen voor de jeugdigen.

4.1 *Kindgebonden voorwaarden*

Behalve de omgeving van het kind brengt de beperking van het kind zelf ook bepaalde voorwaarden met zich mee. Uit de gesprekken met landelijke partijen komt onder andere naar voren dat kinderen een vertrouwde en veilige omgeving met veel structuur nodig hebben en baat hebben bij een aanbod dat op hun belevingswereld aansluit. Daarnaast is het van belang dat ‘gewone kinderen’ erbij worden betrokken en erover worden geïnformeerd.

4.1.1 *Belevingswereld en beperkingen van het kind*

Het kader waarbinnen de activiteiten plaatsvinden, moet in orde zijn. Vertegenwoordigers van de landelijke partijen pleiten er bijvoorbeeld voor om de activiteiten zo laagdrempelig mogelijk te houden: er moet niet teveel van het kind verwacht worden, hij of zij moet vooral lekker bezig kunnen zijn, meedoen. De intrinsieke motivatie om te gaan sporten moet voorop staan, de jeugdigen met gedragsproblemen moeten het vooral ‘leuk vinden’. Wat ze leuk vinden kan per persoon verschillen. In het groepsinterview met ouders van autistische kinderen die voetballen in het autistenteam van NOC Kralingen komt dit ook duidelijk naar voren. Zij zijn erg blij met een specifiek team voor autisten omdat hun kind moeilijk samen kan sporten met ‘normale’ kinderen: ‘...Ja, mijn zoon is een autist, in een ander team kan hij niet mee.’

Voetbalvereniging NOC Kralingen heeft drie jaar geleden het initiatief genomen om naast een apart team voor mensen met een geestelijke beperking (zogenaamde G-teams), ook een speciale training aan te bieden aan jeugdigen met een autistische stoornis. Dit zogenaamde autistenteam is in twee jaar gegroeid van zes naar veertig leden. Op dit moment hebben ze een ledenstop. Het autistenteam traint op dinsdag tussen zeven en acht uur en staat onder begeleiding van acht trainers. Naast een aantal trainers van de vereniging bestaat het team van trainers uit ouders die als ervaringsdeskundige goed in staat zijn om met deze groep jeugdigen om te gaan. NOC Kralingen ondersteunt een andere Rotterdamse voetbalvereniging bij het opzetten van een vergelijkbaar team. De vereniging is overvallen door de enorme vraag en de inzet van de ouders. De ouders geven aan dat het voor hun kind een keus is tussen hier sporten of niet sporten.

Team versus individuele sport

Het onderscheid tussen individueel sporten en sporten in teamverband is volgens veel geïnterviewden ook van belang: teamsportverenigingen vragen regelmatig om hulp bij het goed kunnen laten meedraaien van autistische kinderen of kinderen met ADHD. Niet ieder kind is immers gemakkelijk in te passen in een team, bijvoorbeeld omdat het in teamsporten te maken heeft met de omgang met tegenstanders en teamgenoten. Dat brengt stressfactoren met zich mee. De opmerking ‘Hier krijgen onze jongens structuur aangeboden, zijn er duidelijke regels... ...Hier denken ze zoals hem, hier kijken ze door een autobril’ van een ouder bij NOC Kralingen, bevestigt het belang van de belevingswereld van het kind. Bij een individuele sport als atletiek of judo kun je sommige kinderen gemakkelijker plaatsen vanwege de individuele begeleiding. Maar voor andere kinderen kan teamsport juist weer heel geschikt zijn. Het activiteitenaanbod moet kortom ‘veilig maar toch uitdagend zijn’ voor de kinderen en daardoor voor een doorgaande ontwikkeling zorgen. Breedveld et al. (2010) benadrukken dat een individuele sport niet altijd geschikt is voor sociaal angstige kinderen, want dan kan het kind zich minder verschuilen voor zijn prestaties (p.49).

Een aanvulling op bovengenoemde voorwaarden is dat het, bij gemengd sporten of gemengd bewegingsonderwijs, van belang is om ook de andere kinderen bij de activiteiten te betrekken. Zij behoren immers ook tot de belevingswereld van het kind met gedragsproblemen. Het is belangrijk dat de 'gewone leerlingen' begrip hebben voor het feit dat bepaalde kinderen extra aandacht krijgen. Sommige respondenten zien hier ook nadrukkelijk een rol voor de ouders en trainers, die kinderen kunnen uitleggen hoe zij moeten omgaan met kinderen met gedragsproblemen.

4.1.2 Succeservaringen

Uit de interviews met vertegenwoordigers van landelijke organisaties blijkt dat om met sport bepaalde doelen te bereiken succeservaringen belangrijk zijn. Bij negatieve ervaring, bijvoorbeeld als een kind merkt altijd de slechtste uit het team te zijn, kan sport zelfs negatieve gevolgen hebben, vooral voor het zelfvertrouwen. De programma's Sportmix en ClubExtra besteden hier extra aandacht aan. ClubExtra bijvoorbeeld organiseert in meerdere gemeenten (in de provincie Utrecht bijvoorbeeld in Utrecht, IJsselstein, Nieuwegein, Amersfoort, De Ronde Venen en De Bilt) sportieve activiteiten voor kinderen met een motorische achterstand en kinderen gedragsproblemen tussen de 4 en 12 jaar oud. Per kind kijken sportbegeleiders welke beweegactiviteiten aansluiten bij zijn of haar belevingswereld en capaciteiten. Zo creëren zij succeservaringen met als doel het zelfvertrouwen en de motorische vaardigheden van de kinderen te vergroten. Waar mogelijk stromen kinderen door naar reguliere sportverenigingen. Sinds kort bestaat ook SportExtra, het vervolg op ClubExtra voor jongeren tussen de 12 en 18 jaar oud.

ClubExtra is een buitenschools bewegingsprogramma dat in 1992 is opgezet in Zwolle voor kinderen met een motorische achterstand. ClubExtra is inmiddels een landelijk project waarbij kinderen met een bewegingsachterstand worden getraind zodat zij binnen twee jaar door kunnen stromen naar reguliere sportverenigingen. De activiteiten van ClubExtra kenmerken zich door de mogelijkheid om op het eigen niveau aan beweegactiviteiten te kunnen deelnemen. ClubExtra is opgezet op initiatief van een schoolarts van de GGD regio IJssel/Vecht, een kinderfysiotherapeut en Christelijke Hogeschool Windesheim in Zwolle.

Omdat het sportaanbod van reguliere verenigingen in de regel niet is afgestemd op kinderen met een bewegingsachterstand dreigt deze groep volgens de betrokken partijen tussen wal en schip te vallen. Sporten is ook voor deze groep kinderen belangrijk, maar vanwege hun bewegingsachterstand kunnen zij vaak minder goed sporten dan anderen. Daardoor is de kans groot dat ze niet meer op eigen initiatief deelnemen aan sport- en bewegingsactiviteiten. Dit is de aanleiding geweest om ClubExtra te ontwikkelen.

De doelstelling van ClubExtra is om kinderen na maximaal twee jaar door te laten stromen naar een reguliere sportvereniging. Daarnaast is een belangrijke doelstelling dat kinderen het plezier in sporten en bewegen (her)ontdekken. Andere punten die nagestreefd worden om de doelstellingen te bereiken zijn: het benadrukken van succesbeleving van het kind; het uitwerken van een passend sportaanbod; het verzorgen van een passende doorstroming naar bijvoorbeeld een reguliere sportvereniging.

Sportmix is opgezet door CALO in Zwolle en Gehandicaptensport Nederland en bestaat al meer dan tien jaar. Er zijn twee doelstellingen: 1) kinderen met gedragsproblemen moeten kunnen sporten, net als alle andere kinderen en 2) studenten van de CALO leren omgaan met moeilijk lerende kinderen. Kinderen 'met een rugzakje' kunnen sporten met de begeleiding die ze daarvoor nodig hebben. Hierdoor kunnen zij ook uitvinden wat zij wel en niet leuk vinden. De begeleiding is ongeveer één op drie en de activiteiten vinden plaats buiten schooltijd. Verreweg de meeste kinderen komen uit de gemeente zelf of uit de directe omgeving. Het schooljaar is opgedeeld in blokken en per blok komen andere thema's aan bod. In principe komen elk jaar weer dezelfde thema's aan bod, maar soms komen er vanuit de deelnemende kinderen en ouders suggesties. In Almelo wordt gewerkt met drie groepen van ongeveer tien kinderen en vijf studenten.

Sportmix wordt onder andere aangeboden in Hengelo, Enschede, Deventer, Zwolle, Raalte, Ommen en Hardenberg. In Hengelo en Enschede is er geen samenwerkingsverband met studenten van de CALO, maar met reguliere sportverenigingen.

4.1.3 *Vertrouwde en veilige omgeving*

Vrijwel alle respondenten noemen de behoefte aan structuur, veiligheid en geborgenheid voor het kind. In de literatuurstudie van Breedveld et al. (2010) komen deze voorwaarden ook regelmatig terug, vooral in relatie tot specifieke beperkingen, zoals ODD/CD (p.29). Veel kinderen met gedragsproblemen hebben behoefte aan een eenduidige structuur: 'De structuur die in de klas gehanteerd wordt moet ook in de gymles of op de sportvereniging gehanteerd worden. Dat biedt veiligheid.'

Tijdens de expertmeeting met vertegenwoordigers van landelijke partijen en drie ministeries is er consensus over het feit dat onderwijs de belangrijkste schakel vormt bij het bevorderen van bewegings- en sportparticipatie van jeugdigen met gedragsproblemen. Sportdeelname sluit aan bij een van de doelstellingen van het speciaal onderwijs, namelijk het voorbereiden op wonen, werken en vrije tijd. Daarnaast is bewegingsonderwijs opgenomen in de kerndoelen en verplicht onderdeel van het onderwijsaanbod. Het gaat in eerste instantie om kwalitatief goed bewegingsonderwijs, maar ook de voorbereiding op het leven buiten de school verdient aandacht en valt onder de verantwoordelijkheid van de school. De projecten Special Heroes en Autigym zijn hier goede voorbeelden van. Beide projecten willen kinderen in het speciaal onderwijs met plezier laten bewegen tijdens sport- en gymlessen op school. Het voornaamste doel is het bevorderen van positieve sport- en bewegingservaringen bij de kinderen. Special Heroes is een sportstimuleringsproject dat is gericht op het actief laten bewegen en sporten van leerlingen in cluster 3 van het speciaal onderwijs (leerlingen met een chronische ziekte of met een lichamelijke, verstandelijke of meervoudige beperking). Vanwege het succes wordt het project ook opgezet binnen cluster 4 (leerlingen met een gedragsprobleem) van het speciaal onderwijs. De Haagse Sporttuin is ook een goed voorbeeld van een project waarin ze veel aandacht besteden aan het creëren van een veilige omgeving. De continue aanwezigheid van een begeleider, meestal een vakleerkracht van een van de betrokken scholen, zorgt er voor een veilige pedagogische omgeving. Voor het bevorderen van een positief pedagogisch klimaat op sportverenigingen is de pedagogisch coördinator een goed alternatief. Deze begeleidt trainers in het omgaan met kinderen/jongeren met gedragsproblemen. Dit Rotterdamse initiatief heeft ervoor gezorgd dat de noodleidende voetbalvereniging HOV in twee jaar tijd haar ledenbestand heeft zien verdubbelen. De pedagogisch coördinator heeft gezorgd voor een culturomslag binnen de vereniging. 'Onhandelbare jeugdigen' worden aangesproken op hun gedrag

en krijgen persoonlijke begeleiding van de pedagogisch coördinator. De coördinator maakt samen met betrokken trainers een handelingsplan. Bij voetbalvereniging HOV is er door deze manier van werken een vermindering van antisociaal en agressief gedrag bij jeugdleden, onder andere blijkend uit minder vechtpartijen, diefstallen en conflicten.

In de periode september 2007 tot en met april 2010 is er bij voetbalvereniging HOV in Rotterdam met succes gebruik gemaakt van de inzet van een pedagogisch coördinator. Bij HOV is gebleken dat er in twee jaar tijd veel bereikt kan worden. Er worden minder kinderen weggestuurd, trainers worden geschoold in hoe om te gaan met lastige jeugd en de sfeer binnen de club is aanzienlijk verbeterd. Het blijkt dat vooral de kinderen en jongeren zoveel voordeel zien in het project dat zij zelfs aangeven het moment te vrezen dat er geen pedagoog meer op de vereniging is. Het veilig voelen op de vereniging, de wetenschap dat er iemand is die verder kijkt dan alleen naar hun gedrag en die indien nodig hun thuissituatie ook kan verbeteren, geeft hun veel steun en maakt het voor hen mogelijk om te blijven sporten. Ook ouders blijken de meerwaarde van de coördinator te gaan waarderen en zelfs betrokken te raken bij de sportvereniging.

De deelgemeente IJsselmonde in Rotterdam geeft dit initiatief navolging door de inzet van een pedagogisch coördinator bij drie sportverenigingen in de deelgemeente. Het gaat om de honk- en softbalvereniging Sparta/Feyenoord, en de voetbalverenigingen DRL en Overmaas. De inzet van een pedagogisch coördinator zou moeten resulteren in een beter pedagogisch klimaat op deze verenigingen en een vermindering van agressief gedrag van de (jeugd)leden, zowel op de vereniging als in andere leefmilieus. De pedagogisch coördinator is in dienst van Rotterdam Sportsupport.

Special Heroes is een sportstimuleringsproject voor leerlingen in het speciaal onderwijs in de leeftijd van 6 tot en met 20 jaar. Het project is in 2006 gestart binnen de scholen van REC Groot-Gelre en vijf regio's voeren het nu uit. Het is de bedoeling dat het over het hele land wordt uitgerold. Tot nu toe richt het project zich vooral op leerlingen uit cluster 3: met een verstandelijke of lichamelijke beperking. Special Heroes is op een aantal scholen pilotprojecten gestart expliciet gericht op cluster 4-leerlingen (kinderen met gedragsproblemen). De opzet is gelijk aan die van de cluster 3-scholen.

Voor trainers van verenigingen die een aanbod voor de doelgroep van Special Heroes hebben is het belangrijkste dat zij affiniteit met deze leerlingen hebben, waardoor trainers sensitief zijn voor de specifieke problematiek. Door de aanpak van Special Heroes lopen de trainers ook een tijdje mee met de leerkrachten in het speciaal onderwijs, en zien zij daar hoe je met deze kinderen kunt/moet omgaan. Vaak is er in de reguliere trainersopleidingen van de sportbonden wel een module voor specifieke doelgroepen, zoals voor de G-tak. Basismodules worden dan toegespitst op de doelgroep. Soms blijken er op verenigingen trainers rond te lopen die speciaal met deze groepen aan de slag willen gaan, terwijl verenigingen zich daar niet bewust van zijn.

De Haagse Sporttuin is een multifunctioneel sportcomplex van 2000m² dat kinderen uit de Schilderswijk de kans biedt laagdrempelig deel te nemen aan georganiseerde sportactiviteiten. De Haagse Sporttuin heeft als uiteindelijke doelstelling kinderen met een (sport) achterstandssituatie vanuit georganiseerd school-sportaanbod door te laten stromen naar sportverenigingen. Het sportcomplex omvat vier multifunctionele sportvelden die geschikt zijn voor vrijwel iedere sport.

De Haagse Sporttuin wordt geëxploiteerd door scholen die in samenwerking met sociaal - maatschappelijke instellingen binnen de wijk uitsluitend sportactiviteiten verzorgen. Negen samenwerkende basisscholen met meer dan 2000 kinderen initiëren de activiteiten op het sportcomplex, waarbij zij zoveel mogelijk samenwerken met welzijnsinstellingen en sportverenigingen.

De Haagse Sporttuin biedt kinderen de kans om in een veilig afgeschermd en pedagogische omgeving buiten te sporten zodat ouders zich geen zorgen hoeven te maken wanneer hun kinderen buiten zijn. De continu aanwezige beheerder, de verplichte begeleiding van kinderen tijdens activiteiten en de beperkte toegankelijkheid van het sportcomplex dienen ertoe dat kinderen zich in zowel motorisch als sociaal-emotioneel opzicht optimaal kunnen ontwikkelen.

4.2 *Organisatorische voorwaarden*

Naast de kindgebonden voorwaarden kijken we naar organisatorische voorwaarden om jeugdigen met gedragsproblemen aan het sporten en bewegen te krijgen. We maken onderscheid tussen financiële ondersteuning, het belang van duidelijke en goede samenwerking tussen school, sport en welzijn, het belang van deskundige begeleiding, de rol van de ouders, betrokkenheid van de sportvereniging en specifiek versus algemeen aanbod.

4.2.1 *Tijdelijk geld*

Een probleem waar veelbelovende projecten tegen aanlopen is de tijdelijke financiering. Projecten gericht op het laten sporten van jeugdigen met gedragsproblemen zijn te vaak onderdeel van de lokale projectencarrousel. Goede initiatieven krijgen daardoor geen vervolg of blijven kleinschalig, terwijl opschaling of kennisdeling met andere partijen gewenst is. Kansen liggen er door financiering vanuit verschillende sectoren te organiseren, zoals zorg, welzijn of jeugd en gezin. Bij veel organisaties, vooral in de zorg, is echter nog niet goed bekend wat sport voor positieve effecten kan hebben. Hetzelfde geldt voor financiering vanuit de onderwijssector: 'Scholen hebben zelf de mogelijkheid om hier geld voor vrij te maken, maar heel veel scholen hebben hier andere prioriteiten gesteld.' Verschillende respondenten zien financiering van andere sectoren dan enkel sport als een belangrijke voorwaarde voor het inzetten van sport als vroegtijdige interventie. Naast zorg en welzijn noemen zij jeugd en gezin regelmatig.

4.2.2 *Aansluiting school, sport, welzijn*

De school en voorzieningen als welzijns- en jeugdwerk en sport dragen bij aan de ontwikkeling van kinderen. Die pedagogische voorzieningen zijn echter nauwelijks op elkaar afgestemd. Dit is een doorn in het oog van de vertegenwoordigers van landelijke partijen. Bovendien ontbreekt een pedagogisch fundament, een gedeelde visie op de ontwikkeling en opvoeding van de jeugd binnen en buiten de school, en op de daaruit voortvloeiende taken van de verschillende instituties. Dit is

van nog groter belang voor het inzetten van sport als vroegtijdige interventie, omdat de sport dan wordt ingezet om doelen te bereiken die ook buiten de sport liggen. De combinatiefunctionaris biedt kansen voor verbinding tussen onderwijs, welzijn en sportvereniging. Volgens aanwezigen bij de expertmeeting is hier ook een taak voor de rijksoverheid weggelegd. Deze zou een visie moeten uitdragen en het toekomstperspectief moeten ontwikkelen. Het gaat om een stip aan de horizon: waar willen we met z'n allen naar toe? Een belangrijke opstap hiertoe vormt de Kennisagenda Sport van het ministerie van VWS, die is ontwikkeld in samenwerking met het Mulier Instituut en ZonMW.

Wet maatschappelijke ondersteuning

Wie zou de regie moeten voeren over het actiever laten sporten en bewegen van jeugdigen met gedragsproblemen? Volgens de aanwezigen bij de expertmeeting is de gemeente aan zet. Dat betekent niet dat gemeenten ook alles zelf moeten uitvoeren, maar wel dat ze er op aangesproken kunnen worden dat bepaalde zaken geregeld zijn. Per gemeente kan het verschillen welke partijen meedoen. Dit is afhankelijk van de lokale context. Sportstimulering is te beschouwen als onderdeel van de uitvoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo): participatie door sport, passend bij de prestatievelen 1 en 2. Sportstimulering is te zien als een uitbreiding van de gemeentelijke Wmo-taken. Een belangrijke rol wordt ook toebedeeld aan de Centra voor Jeugd en Gezin (CJG's): die zouden hierin een centrale rol moeten gaan spelen, vooral bij de informatievoorziening over de lokale situatie. De gemeente hoeft niet per se de verantwoordelijkheid te hebben: de partij die iets signaleert moet er zelf iets mee kunnen doen. Dat kan ook een (brede) school of een sportaanbieder zijn.

Casusbespreking

Eén van de respondenten tekent aan dat de vindplaats van het probleem niet noodzakelijk dezelfde plek hoeft te zijn als de plek waar het probleem het beste aan te pakken is. Met andere woorden: de school kan een probleem signaleren, maar de oplossing kan evengoed in de zorgsfeer liggen of op de sportvereniging. Dit vraagt om een goede afstemming tussen de verschillende partijen: ouders, school, sport en zorg. Verschillende partijen zien casusbesprekingen op scholen door het Zorgadvies-team (ZAT) als de voor de hand liggende plek om afstemming en samenwerking te optimaliseren. In een Zorgadvies-team werken diverse zorgverleners in en om de school samen om te zorgen dat elke jongere een diploma haalt. Tegengaan van schooluitval is daarbij een belangrijke tussenstap: om een diploma te kunnen halen, moeten jongeren op school blijven en hun opleiding afmaken.⁴ De uitdaging is ervoor te zorgen dat de ZAT's niet direct aan een zorgnetwerk, maar ook aan sport als vroegtijdige interventie denken. Nu staat sport nog niet op de agenda en op het netvlies van het Zorgadvies-team. Aangegeven is dat de vakleerkracht bewegingsonderwijs of de intern begeleider hier een rol in zou kunnen spelen. De ZAT's behoren natuurlijk niet te beslissen of te bepalen waar

4 Het is de bedoeling dat elke school voor basisonderwijs, voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs in 2011 een ZAT heeft. In een Zorgadvies-team werkt onderwijzend personeel samen met de leerplichtambtenaar, het (school-) maatschappelijk werk, Bureau Jeugdzorg, Centrum voor Jeugd en Gezin, de jeugdgezondheidszorg en de politie. De ZAT's zorgen ervoor dat signalen die kunnen wijzen op uitval snel en vakkundig worden beoordeeld. Een ZAT schakelt zo snel mogelijk de juiste hulp in. De ZAT's sporen problemen eerder op en kunnen deze daardoor sneller aanpakken. Dit werkt preventief en dat is een van de centrale punten in het jeugdbeleid. Sportaanbieders ontbreken als partner binnen de Zorgadvies-teams. Het thema sport als (gerichte of ongerichte) vroegtijdige interventie is vooralsnog geen issue in het ZAT-overleg.

en wanneer een jeugdige moet gaan sport, deze bepaalt dat zelf wel. De Zorgadviesteams kunnen wel doorverwijzen en intermediair zijn tussen de jeugdige, de ouders en het sportaanbod.

Het eerder genoemde project Special Heroes is een voorbeeld van een school die op een succesvolle manier samenwerking zoekt met het lokale verenigingsleven. Het succes van het sportstimuleringsproject zit in de gefaseerde aanpak. De eerste fase is het aanbieden van sport en bewegen op school, in de tweede fase worden kinderen gestimuleerd om na school te sporten, in de derde fase krijgen de kinderen ondersteuning om naschools bij een reguliere vereniging te sporten. Tot slot is er aandacht voor een nazorgtraject. De ouders van de leerlingen worden actief bij de sportkeuze en wijze van uitvoering betrokken. Daar waar het niet lukt door te stromen naar een reguliere vereniging probeert Special Heroes een specifiek aanbod voor deze leerlingen te creëren. Voordeel van deze aanpak is ook dat de trainers/begeleiders van sportverenigingen in de eerste fase ondersteuning krijgen van vakleerkrachten speciaal onderwijs, die hun expertise over de specifieke omgang met deze jeugdigen kunnen overdragen.

Dit project kent veel overeenkomsten met het Rotterdamse project de Schoolsportvereniging. Het succes van de Schoolsportvereniging is dat sportverenigingen die in veel Rotterdamse wijken uit het straatbeeld verdwenen zijn, naar de school worden gebracht. Rotterdam Sportsupport, verantwoordelijk voor de organisatie van de Schoolsportvereniging, ondersteunt ouders met succes bij het gebruik maken van jeugdsportfondsen. Inmiddels betaalt het jeugdsportfonds voor meer dan 500 kinderen de contributie. Kinderen van 4 tot en met 17 jaar van ouders die maximaal 120% van het minimuminkomen (€ 1.350 per maand) verdienen, komen hiervoor in aanmerking. Rotterdam telt nu 18 actieve Schoolsportverenigingen.

De Schoolsportvereniging in Rotterdam zit als volgt in elkaar. Iedere wijk telt één schoolsportvereniging die (meestal) gevestigd is op één school in de wijk: de kernschool. Andere scholen in de wijk kunnen ook 'lid' worden. Een schoolsportvereniging biedt minimaal vier sporten aan. Het type sporten dat wordt gegeven is afhankelijk van de vraag van de leerlingen en het beschikbare aanbod van de sportverenigingen. Het lijkt dé oplossing om kinderen structureel te laten sporten in de sociaal-economisch zwakke wijken in de stad. Uit onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut blijkt dat het aantal leden is toegenomen. In 2010 zijn 814 kinderen lid van de zes onderzochte SSV. Dat zijn er 38 meer dan in 2009. In totaal zijn 1185 Rotterdamse kinderen lid van één van de 18 Schoolsportverenigingen. Uit het onderzoek blijkt verder dat kinderen door de Schoolsportvereniging meer kinderen uit de buurt leren kennen en vaker buitenspelen. De kinderen geven hun school en de sportveldjes in hun wijk ook gemiddeld een hoger cijfer dan kinderen die geen lid zijn van de SSV.

4.2.3 *Sport als vindplaats*

Zoals we eerder hebben aangegeven is vooral bij sport als vroegtijdige interventie een goede samenwerking tussen welzijn, sport en onderwijs van groot belang, omdat de sport wordt ingezet om doelen te bereiken die ook buiten de sport liggen. Een goed voorbeeld hiervan is het project Doelbewust, een voetbalcompetitie tussen teams van verschillende aandachtswijken in Den Bosch, waar jongerenwerkers contact hebben met docenten over de schoolprestaties van deelnemende jongeren. Jongeren tussen de 10 en 15 jaar oud, die kampen met gedragsproblemen en/of overlast veroorzaken in hun woonomgeving worden geselecteerd voor de teams. Slechte schoolprestaties

betekenen een schorsing totdat de motivatie op school verbetert. Op deze manier dient het contact met school als controlemiddel, om te bezien of de beoogde doelen van de sportieve interventie zijn bereikt. Daarnaast dient de school, evenals de sportvereniging, als vindplaats van jongeren.

Doelbewust is een voetbalproject in Den Bosch waarin niet de sport centraal staat, maar de gedragsverbetering van jongeren met externaliserende gedragsproblemen. De organisatie is in handen van Servicepunt Sport en Bewegen van de gemeente Den Bosch en welzijnsorganisatie Divers. Het project bootst in verschillende wijken van Den Bosch een betaald voetbalvereniging na. Dat biedt volgens Divers, de initiatiefnemer van het project, de structuur om jongeren regelmatig te treffen. Daarnaast is voetbal iets waar de jongeren veel affiniteit mee hebben, waardoor het voor hen aantrekkelijk is om deel te nemen.

Uit het evaluatieonderzoek blijkt dat het grootste deel van de jongeren die meedoen aan Doelbewust een Marokkaanse achtergrond heeft. De onderzoekers hebben ook gekeken naar gedragsverbetering. Driekwart van de 69 ondervraagde jongeren zegt dat zij zich door Doelbewust minder zijn gaan vervelen. Ook zegt meer dan de helft dat Doelbewust ervoor heeft gezorgd dat zij minder vaak ruzie maken. De trainers denken hier ook zo over. Een interne evaluatie uit 2008 doet hierover verslag per wijk. In iedere wijk noemen de trainers/coaches dat het gedrag van de jongeren is verbeterd. Helaas staat nergens expliciet wat deze verbeteringen precies inhouden, maar staat er alleen dat gedragsproblemen en problemen met gezag verminderen. Met de jongeren is volgens trainers en coaches in ieder geval steeds beter te communiceren. In twee wijken is hulp door andere partijen ingezet, bijvoorbeeld bij psychisch en/of financiële problemen in de gezinssituatie.

Het project De Mast in Enschede stoelt op een zeer intensieve samenwerking tussen sport, welzijn en school. De Mast is een locatie waar welzijnsorganisatie Alifa en de school Het Schip gezamenlijk gebruik van maken. Op de school Het Schip zitten jongeren met ernstige gedragsproblemen die binnen het gezamenlijke gebouw De Mast een doorgaand aanbod krijgen van onderwijs, sport en vrije tijd. Een derde voorbeeld is de pedagogisch coördinator op sportverenigingen. Deze wordt ingezet als in een team een of meerdere jongeren probleemgedrag vertonen. Naast ondersteuning van het vrijwilligerskader werkt de pedagogisch coördinator actief aan gedragsverandering bij kinderen. De coördinator betreft hierbij de ouders en het eventuele zorgnetwerk rondom het kind.

Dit Rotterdamse initiatief kan als inspirerend voorbeeld dienen hoe de sectoren sport en welzijn elkaar kunnen ondersteunen en versterken in het vergroten van de sportparticipatie en het verbeteren van de socialiserende waarde van sport voor jeugdigen met gedragsproblemen.

De Mast is een speciaal gebouw waarin het jongerenwerk van Alifa en voortgezet speciaal onderwijs van 't Schip (school voor zeer moeilijk opvoedbare jongeren) worden gecombineerd. In dit nieuwe gebouw, de Mast, kunnen jongeren onderwijs krijgen en daarnaast deelnemen aan naschoolse activiteiten. Ze kunnen klussen in de garage, leren koken in de keuken, er is ruimte voor creativiteit tijdens schilderlessen, en ze kunnen sporten in de gymzaal en de fitnessruimte. Door deze twee organisaties onder te brengen in één gebouw ontstaat er een optimale afstemming voor jongeren die meer aandacht nodig hebben, veelal jongeren met gedragsproblemen. In totaal biedt het gebouw plaats aan 700 jongeren. Sinds januari 2010 is het gebouw in gebruik, maar officieel is het pas half mei geopend.

Met de opening van dit gebouw startte ook een unieke samenwerking tussen welzijnswerk en onderwijs. Deze samenwerking moet zorgen voor een doorgaand aanbod van onderwijs naar vrije tijd, en daarmee kansen bieden aan jongeren in een achterstandssituatie. Het is een plek waar onderwijs en vrije tijd gecombineerd zijn, met voldoende aanbod en beschikbare begeleiding. De Mast geeft jongeren de kans om hun vrije tijd leuk, veilig, sociaal en op persoonlijke ontwikkeling gericht te besteden en daardoor niet in probleemsituaties te belanden. De Mast moet een veilige plaats zijn die hun de mogelijkheid biedt zich een plek in de maatschappij te verwerven waarin ze begeleid worden bij opgroeien. Sport is hierbij een belangrijk middel.

Bij de drie hierboven genoemde projecten gaat het om sport als gerichte vroegtijdige interventie. Er wordt geen specifiek plan opgesteld voor gedragsverandering. Dit gebeurt wel bij het Amsterdamse project Sport-it. Dit programma richt zich op jeugdigen tussen de 12 en de 23 jaar met gedragsproblemen en/of een leerachterstand. Inmiddels zijn er 350 jeugdigen bij het programma betrokken. De jongeren worden bereikt via de school. Sport-it ziet sport als interventie, het is de bedoeling dat jongeren door te sporten verder komen in het leven. Om de gewenste doelen te realiseren, wordt een persoonlijk ontwikkelingsplan opgesteld, waarmee uiteindelijk de stap naar de reguliere sportvereniging te maken is. Iedere jongere krijgt een eigen coach. Deze heeft als doelstelling te achterhalen wat de redenen zijn waarom dingen moeilijk gaan en wat de jongeren nodig hebben om verder te komen. Soms volgt een doorverwijzing. De uitvoerders hebben veelal een achtergrond in de hulpverlening en vaak ook banden met de vechtsport en weten daardoor veel jongeren te bereiken. De kracht van de coaches is dat zij de jongeren kunnen werven en begeleiden.

Sport-it is te beschouwen als een soort voortraject voor regulier sporten. Het biedt jongeren die dat nog niet via een reguliere sportvereniging kunnen, de mogelijkheid om te sporten. Sport-it is er echter ook voor jongeren die van een reguliere vereniging gestuurd zijn omdat het daar niet ging. De uitvoerders hebben veelal een achtergrond in de hulpverlening en vaak ook banden met de vechtsport en weten daardoor veel jongeren te bereiken. De kracht van de coaches is dat zij de jongeren kunnen werven en begeleiden, los van het welzijnswerk.

Om de gewenste doelen te maken, wordt een persoonlijk ontwikkelingsplan opgesteld, op basis waarvan uiteindelijk de stap richting reguliere sportvereniging kan worden gemaakt. Hierbij wordt veel aandacht besteed aan het achterhalen van de redenen waarom dingen moeilijk gaan en wat de jongeren nodig hebben om verder te komen, maar er wordt ook aan doorverwijzing gedaan. Het project richt zich op vroegtijdige schoolverlaters en jongeren zonder startkwalificatie of jongeren die dreigen in die situatie terecht te komen.

4.2.4 Deskundige begeleiding

Welke eisen zijn te stellen aan de deskundigheid van de begeleiders? Dit is geen gemakkelijke vraag. Duidelijk is wel dat deskundige begeleiding van belang is om jeugdigen met gedragsproblemen te laten bewegen en sporten op school of op een sportclub. Hier ontbreekt het vaak aan bij lokale sportaanbieders. Vrijwilligers binnen sportverenigingen ontbreekt het bijvoorbeeld aan competenties en scholing om met moeilijke (jeugd)leden om te gaan en te zorgen voor een gedragsverandering. Vrijwilligers beschikken niet over het netwerk in de wijken dat nodig is om een volledig beeld te krijgen van de situatie waarin kinderen en jongeren zich bevinden. Om deze jeugdigen te laten sporten en om sport als vroegtijdige interventie in te zetten heb je volgens verschillende respondenten 'in ieder geval wel een 'verrekte goeie trainer' nodig. Het is voor een kind met autisme of ADHD vaak al een hele stap om mee te sporten en dan is het extra moeilijk om met de sport ook nog eens sociale doelen te bereiken.' Ook in het onderwijs is dit het geval: 'Het kind moet zelfvertrouwen krijgen in sport, en komt dan ook enthousiast thuis', zo benadrukt een respondent. Tot deskundige begeleiding behoort niet alleen een deskundige trainer of docent, maar ook inhoudelijk goed bewegingsonderwijs. Daar ligt volgens veel respondenten een absolute basis: kinderen met beperkingen hebben uitvergrotingen nodig van wat reguliere kinderen nodig hebben. 'Als je dan op jonge leeftijd kinderen motiveert voor sport en er op de vindplaats, en dat is school, goed bewegingsonderwijs wordt gegeven, heb je een grote kans van slagen. Voor kinderen met gedragsproblematiek is dat alleen nog maar uitvergroot, dat zijn risicokinderen in de uitval van sport', zo legt een respondent uit. Deskundigheid is vooral van belang omdat betrokkenen rekening moeten kunnen houden met de mogelijkheden en beperkingen van het kind. In de interviews met landelijke partijen is regelmatig benadrukt dat het belangrijk is dat sportbegeleiders (trainers en coaches bij de sportclub, gymleraren op school) 'weten waarom Pietje zo reageert als hij reageert.'

Bij deskundige begeleiding kan het zowel gaan om professionals als om vrijwilligers. Maar, zo benadrukken verschillende respondenten van landelijke instellingen, zonder (bij)scholing en deskundigheidsbevordering gaat het mis. Tevens is in de gesprekken het onderscheid benadrukt tussen jeugdigen met externaliserende en met internaliserende gedragsproblemen. Uit het onderzoek van Breedveld et al. weten we dat de eerste groep de weg naar de sportvereniging vaak wel weet te vinden. Het accent ligt bij deze groep op het succesvol omgaan met deze groep sporters op reguliere sportverenigingen. Voor jeugdigen met internaliserende problematiek is het actief bewegen en/of sporten vaak nog een brug te ver. Voor deze groep ligt de nadruk op het laagdrempelig aanbieden van sport- en bewegingsactiviteiten in een omgeving waarin ze zich veilig voelen. Voornamelijk bij specifiek sportaanbod als Autigym of NOC Kralingen hebben begeleiders kennis van en ervaring met de specifieke gedragsproblemen. Kinderen en jongeren die deelnemen aan deze projecten behoeven extra aandacht. Daarom is er hier één begeleider op circa vijf jongeren. Behalve dat You2! geschikt sportaanbod zoekt voor kinderen, organiseert deze organisatie cursussen voor trainers en begeleiders in het omgaan met kinderen met een autistische stoornis.

De mate van deskundigheid en professionaliteit is afhankelijk van het doel dat je met sporten en bewegen nastreeft. Bij het bevorderen van lichaamsbeweging en sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen gaat het vooral om informatie over en expertise in het omgaan met deze groep.

Deze sociaalagogische kennis is te weinig aanwezig bij trainers op sportclubs. Door goede samenwerking tussen de sectoren onderwijs, sport en welzijn is aan deze kennislacune te werken.

Als sport nadrukkelijk wordt ingezet als ongerichte of gerichte vroegtijdige interventie stelt het hoge eisen aan de trainers en begeleiders. Sport is in deze projecten een middel om gericht aan gedragsverandering en competenties van deelnemers te werken. Hoe dit in zijn werk gaat zien we bijvoorbeeld bij het project BUSOVA (buitensport sociale vaardigheidstraining). BUSOVA is ontwikkeld voor jongeren met gedragsproblemen of sociaal-emotionele problematiek. Psychomotorisch therapeuten, sociaal-pedagogisch hulpverleners met kennis en deskundigheid van buitensportactiviteiten of docenten Lichamelijke Opvoeding met kennis en inzicht in sociaal-agogische processen voeren de training uit.

BUSOVA, de Buitensport sociale vaardigheidstraining, is een methodiek waarin buitensportactiviteiten deel uitmaken van een vaardigheidstraining voor jongeren met gedragsproblemen of sociaal-emotionele problematiek. Het uitgangspunt van BUSOVA is om jongeren op een actieve, plezierige manier te laten leren. BUSOVA is ontwikkeld in opdracht van het lectoraat Beweging, Gezondheid en Welzijn van de Hogeschool Windesheim in Zwolle. In 2010 begint de afdeling Onderwijshulpverlening van Stichting Stade met een training in Utrecht.

De training werkt doelgericht aan sociale vaardigheden waar jongeren in hun dagelijks leven op vastlopen en die van invloed zijn op hun gedragsproblemen of sociaal-emotionele problematiek. De training duurt acht weken met bijeenkomsten van anderhalf uur per week. Twee trainers begeleiden de groep, die bestaat uit maximaal negen jongeren. Psychomotorisch therapeuten, sociaal-pedagogisch hulpverleners met kennis en deskundigheid van buitensportactiviteiten of docenten Lichamelijke Opvoeding met kennis en inzicht in sociaal-agogische processen voeren de training uit.

BUSOVA is sinds september 2007 uitgevoerd op orthopedagogisch-didactisch centrum Het Lumeijn in Zwolle, met vier groepen van in totaal 36 jongeren. Het Lumeijn biedt onderwijs en ondersteuning aan leerlingen in het voortgezet onderwijs die tijdelijk meer ondersteuning nodig hebben om voortgang in hun onderwijsloopbaan te houden. De ondersteuning bestaat onder meer uit sociale-vaardigheidstraining, faalangstreductietraining en hulp bij agressieregulatie.

Een jongerenwerker betrokken bij Doelbewust benadrukt het belang van deskundige begeleiders. Bij dat project worden de rollen verdeeld: de trainers, vaak afkomstig van het CIOS of de ALO, hebben vooral kennis van sport en hebben minder agogische vaardigheden. Daarom verzorgen zij het sportieve gedeelte, terwijl de jongerenwerker de pedagogische taken op zich neemt. Dit project onderscheidt zich van andere projecten in dit onderzoek omdat het naast een individueel doel gericht op gedragsverbetering van jongeren met externaliserende gedragsproblemen, ook een algemener maatschappelijk doel heeft. Doelbewust wil ook een bijdrage leveren aan de leefbaarheid en sociale samenhang in de buurt. De organisatie is in handen van Servicepunt Sport en Beweging van de gemeente Den Bosch en welzijnsorganisatie Divers. Ze zien het project als een preventief, ofwel vroegtijdig, interventiemiddel. Scholen en sportverenigingen fungeren onder andere als vindplaats voor jongeren met gedragsproblemen. Daarnaast hebben de jongerenwerkers regelmatig contact met leerkrachten en trainers van de jongeren. Daardoor blijven zij op de hoogte van het gedrag van de jongeren buiten de tijd dat zij deelnemen aan Doelbewust. Uit het evaluatieonderzoek blijkt dat het grootste deel van de jongeren die meedoen aan Doelbewust een Marokkaanse achtergrond heeft. De onderzoekers hebben ook gekeken naar gedragsverbetering. Driekwart

van de 69 ondervraagde jongeren zegt dat zij zich door Doelbewust minder zijn gaan vervelen. Ook zegt meer dan de helft dat Doelbewust ervoor heeft gezorgd dat zij minder vaak ruzie maken.

Positieve ervaringen

Uit interviews met experts blijkt dat gewenste effecten als het vergroten van het zelfvertrouwen of verbeteren van sociale competenties alleen te bereiken zijn als jongeren positieve ervaringen hebben tijdens het sporten. Het onderzoek van Breedveld et al. (2010) bevestigt dit. De experts geven bijvoorbeeld aan dat kinderen met ADHD die ongepast emotioneel reageren op winst of verlies negatieve reacties kunnen krijgen van teamgenoten of coaches. Dit kan een negatiever zelfbeeld als gevolg hebben. Hetzelfde kan gelden voor autistische kinderen die zich tijdens het sporten keer op keer geconfronteerd zien met het feit dat ze de slechtste speler van het team zijn. Deze conclusies geven eens te meer aan dat het belangrijk is om iedere jeugdige sporter met gedragsproblemen individueel te benaderen.

4.2.5 Beter bewegingsonderwijs

Het huidige bewegingsonderwijs is volgens respondenten niet toereikend. De kwaliteit zowel als de kwantiteit van het aantal uren bewegingsonderwijs staat onder druk. Tijdens de expertmeeting is opgemerkt dat het nu 'te vaak twee keer per week trefballen' is. Bij de KVLO komen signalen binnen dat er in 2010 bij basisscholen is bezuinigd op bewegingsonderwijs en dat lang niet alle scholen de uren bewegingsonderwijs geven die staan voorgeschreven.

In de wet zijn geen verplichte aantallen uren voor bewegingsonderwijs opgenomen. De Wet Primair Onderwijs geeft wel aan welke vakgebieden moeten worden gegeven, maar zegt niets over het aantal uren. Er moet echter wel voldoende tijd ingepland zijn om de algemene doelstelling en de kerndoelen te realiseren. De inspectie gebruikt hiervoor als indicator dat leerlingen van groep 1 en 2 dagelijks, leerlingen van groep 3 tot en met 8 uit het basisonderwijs tenminste twee keer per week drie kwartier en leerlingen uit het speciaal basisonderwijs drie keer drie kwartier les in lichamelijke opvoeding krijgen. De tijd die, indien van toepassing, besteed wordt aan zwemonderwijs dient daarbij niet in mindering te worden gebracht op de lestijd voor lichamelijke opvoeding (www.kvlo.nl).

Bovenstaande geeft aan wat gangbaar is en realistisch wordt geacht. De KVLO pleit voor vakleerkrachten bewegingsonderwijs, omdat juist voor deze groep de begeleiding goed moet zijn. Bewegingsonderwijs bereidt voor op een goede en volwaardige deelname aan bewegen en sport in de maatschappij. Het leert kinderen veelzijdig bewegen en introduceert hen in verschillende vormen van actieve vrijetijdsbesteding. Dat kan ook dansen of skaten zijn. Juist de ontwikkeling van een goede motoriek (zodat ze aan veel sporten kunnen deelnemen en dus kunnen kiezen) en de introductie van verschillende vormen van bewegen en sport maakt dat de kans op een actieve en gezonde leefstijl later beter te bereiken is.

Als scholen kiezen voor het inzetten van een specialist op het gebied van bewegen en sport betekent dit dat deze leerkracht de tijd kan nemen om zich te verdiepen in het vak bewegingsonderwijs, in de kinderen en in de omgeving van school en kind. Hierdoor kan deze leerkracht ook de verbinding leggen naar de mogelijkheden die de omgeving biedt, zoals sportverenigingen in de buurt.

Onduidelijk is wie dit op de agenda gaat zetten: de PO-raad, VO-raad, MBO-raad? De KVLO geeft aan dat het van belang is dat de hiervoor genoemde onderwijsraden zich positief uitspreken over het belang van bewegen en sport voor deze leerlingen en over de noodzakelijke kwaliteit van dit onderwijs. Sommigen menen dat de Koninklijke Vereniging van Leraren Lichamelijke Opvoeding (KVLO) dat zou moeten doen omdat het daar al op de agenda staat (via bij- en nascholingstrajecten).

Het bereik van de KVLO is echter beperkt, want slechts 50 procent van de scholen in het primair onderwijs heeft een vakleerkracht in dienst. De vakleerkracht verzorgt 30 procent van het bewegingsonderwijs in het primair onderwijs. Er is dus meer nodig. Vertegenwoordigers van landelijke partijen zijn van mening dat de vakleerkracht lichamelijke opvoeding weer verplicht zou moeten worden. Hij of zij vormt de basis voor het laten bewegen en sporten van jeugdigen en is volgens sommigen ook een belangrijk middel voor de persoonlijke ontwikkeling van de kinderen. Daarnaast zou de vakleerkracht zichtbaarder moeten zijn en een advies op maat kunnen geven over het belang van sporten en bewegen voor kinderen. Dit advies zou zowel op de groepsleerkrachten als op ouders gericht moeten zijn. Want: 'In hoeverre komt de kennis uit het bewegingsonderwijs nu bij andere docenten en de ouders?'

4.2.6 Informeren en betrekken van ouders

Op welke manier jeugdigen met gedragsproblematiek en hun ouders zich informeren over de vraag bij welk sportaanbod zij het beste terecht kunnen is niet duidelijk. Wat we wel weten is dat het ontbreekt aan een landelijk en lokaal overzicht van het sportaanbod gericht op jeugdigen met gedragsproblemen. Informatie over sportverenigingen of speciale sportprogramma's bereiken ouders via mond-tot-mondreclame of via organisaties als Stichting Mee en gemeentelijke of provinciale sportraden. Hier valt nog veel winst te behalen. Het ontbreekt aan een goed toegankelijk overzicht van voorzieningen, sportclubs en projecten waar jeugdigen met gedragsproblemen gebruik van kunnen maken. Het is voor ouders lastig om een goede match te maken tussen de behoefte van hun kind en een passend sportaanbod. Daarnaast geven veel landelijke partijen aan dat veel ouders van kinderen met een gedragsprobleem zich er niet van bewust zijn welke meerwaarde sport en sportbeoefening kan hebben voor hun kind.

Naast informatie over het sportaanbod is voorlichting van ouders belangrijk. Ouders moeten zich ervan bewust zijn, of worden gemaakt, dat bewegen en sporten belangrijk is voor de ontwikkeling van hun kind. 'Dat is een cruciale factor', aldus één van de respondenten, 'onder andere omdat kinderen met gedragsproblemen veel minder uit zichzelf sporten dan 'normale' kinderen.' In het onderzoek van Breedveld et al. (2010) komt dit aspect ook duidelijk terug. Zij constateren dat kenmerken van de ouders, zoals angst, vaak bepalend zijn voor het sportgedrag van hun kind (p.59) en dat de mate waarin zij erbij betrokken zijn ook van invloed is op de effectiviteit van de interventie (p.27). Het sportproject You2 is een voorbeeld van een project waarbij het doel was (het project is inmiddels gestopt) om ouders met een kind met een autistische stoornis te informeren en te overtuigen dat het belangrijk is voor hun kind om aan sport te doen. Uitgangspunt van You2 is 'gewoon waar het kan, aangepast als het nodig is'. Voor sommige jeugdigen met een gedragsstoornis hoeft het sporten op een reguliere sportclub geen beperkingen op te leveren, andere zijn gebaat bij een apart op hen toegesneden aanbod. Bij de Schoolsportvereniging (SSV) in Rotterdam heeft de vakleerkracht een informerende rol. Behalve dat hij de ouders wijst op het bestaan en de mogelijk-

heden, is hij bovendien het aanspreekpunt en helpt hij bij eventuele problemen met financiering en het aanvragen van subsidies. Verder zijn er nog maar weinig sportactiviteiten waarbij ouders een belangrijke rol krijgen toegedicht.

You2 is een project voor kinderen in de leeftijd van 4 tot 20 jaar die door hun autisme moeite hebben om in clubverband te gaan sporten. In dit sportproject krijgt deze doelgroep activiteiten op maat aangeboden. De kinderen krijgen steun in het zoeken naar geschikte clubs en de sportclubs krijgen informatie over autisme en de omgang met deze kinderen.

Stichting Ovaal wil met You2 meer kinderen met autisme aan het sporten krijgen. Ze richt zich naast concrete activiteiten (aparte sportactiviteiten voor de doelgroep) ook op integratie van kinderen met autisme in reguliere sportorganisaties. Daarbij wil Stichting Ovaal de kennis over autisme vergroten. Het project dient als voorbeeld voor sportorganisaties elders in het land.

Tijdens de expertmeeting is naar voren gekomen dat de groepsleerkrachten in het primaire onderwijs in de tienminutengesprekken met de ouders, deze kunnen informeren over vrijetijdsbesteding in het algemeen en sportgedrag van hun kind in het bijzonder. Vervolgens kunnen zij advies geven over de mogelijkheden voor georganiseerde sportbeoefening. Het algemene punt is dat er in de reguliere overlegstructuur op scholen tussen onderwijzers en ouders aandacht zou moeten zijn voor het belang van sporten en bewegen. De vakleerkracht lichamelijke opvoeding zou informatie moeten hebben over welke sporten en sportverenigingen in de wijk of in de stad goed met 'kwetsbare groepen' kunnen omgaan.

Ouders als belemmering

Soms zijn het juist de ouders die een belemmering vormen om kinderen en jongeren te laten bewegen of sporten. De ethische vraag is of je om ouders heen mag. In de expertmeeting is opgemerkt dat je ouders niet te snel weg moet zetten als 'daar kan je niks mee'. Het is maatwerk: sommige ouders hebben ondersteuning nodig, andere niet. Veel ouders hebben geen hulp nodig. Die zijn zelfredzaam en assertief en gaan zelf op zoek naar informatie. Anderen zijn gebaat bij ondersteuning.

De welzijnsorganisatie Thuis Op Straat (TOS) heeft veel ervaring met het werken met kinderen en jeugdigen die ondanks of dankzij de 'problemen thuis' buiten spelen. TOS is een organisatie die werkt in de openbare ruimte (straten en pleinen) in de moeilijke wijken in Nederland (onder meer in Rotterdam, Amsterdam, Leiden en Breda). Bij TOS gaat het zowel om het bereiken en ondersteunen van kinderen als om het realiseren van gedragsverandering bij kinderen. Voor kinderen die dreigen te ontsporen heeft TOS een belangrijk signaalfunctie. Gedragsverandering bij kinderen bereiken ze hoofdzakelijk door zelf het goede voorbeeld te geven. De lijfspreuk van TOS is 'liefde en aandacht is toch voordeliger'. Ook de meest lastige en overlastgevende kinderen moet je positief benaderen.

Ouders zijn vaak wel in beeld, maar niet aanwezig op het plein. Het effect van TOS op het vertrouwen en de veiligheid in de buurt is dat het aantal kinderen dat durft buiten te spelen toeneemt. Daarbij bewerkstelligt TOS het vertrouwen bij ouders dat hun kinderen veilig buiten kunnen spelen, waardoor kinderen (vooral meisjes) naar het plein komen die anders binnen zouden zitten. De brutale 'onhandelbare' jongens zijn niet langer de baas op het plein.

Thuis Op Straat (TOS) is een ondernemende welzijnsorganisatie die door verschillende activiteiten (sport & spel, cultuur, muziek) en het betrekken van ouders en kinderen bij de buurt de leefbaarheid, veiligheid en sociale binding in de buurt wil verbeteren. TOS werkt in verschillende steden in Nederland (Amsterdam, Leiden, Bergen Op Zoom, Spijkenisse) en in meer dan twintig wijken van Rotterdam.

Bij TOS zijn de activiteiten een middel tot het stimuleren van betrokkenheid tussen groepen burgers en gedragsverandering van kinderen en jongeren. De interventies van TOS dienen te leiden tot meer leefbaarheid in de buurt en vergroting van de sociale samenhang tussen buurtbewoners. Of, zoals de TOS-medewerkers het formuleren: 'Wij geven de buurt terug aan de bewoners. Iedereen moet zich thuis voelen in zijn straat.'

4.2.7 *Maatschappelijk geëngageerde sportverenigingen*

Zijn sportverenigingen en scholen in staat om jeugdigen met gedragsproblemen op normale wijze mee te laten doen aan hun sportaanbod? Uit onderzoek van Breedveld et al. komt naar voren dat de meeste jeugdigen met externaliserende gedragsproblemen de weg naar de sportvereniging wel weten te vinden. Hun sportdeelname wijkt nauwelijks af van jeugdigen zonder gedragsproblemen.

Op dit moment sport deze groep, zonder een specifiek programma gericht op sportdeelname, op een normale wijze bij een sportvereniging. In het geval dat scholen in het speciaal onderwijs of andere instanties gericht op jeugdigen met gedragsproblemen een beroep willen doen op sportverenigingen om deze groep actief te laten sporten, zou er specifiek naar de ambitie en kwaliteit van sportverenigingen moeten worden gekeken. Dit is van belang 'want niet elke vereniging kan het aan', 'en dat moet je ook niet willen'. Sommige verenigingen kunnen voor een dilemma komen te staan: het betreffende kind kan erbij geholpen zijn, maar soms betekent dit wel dat de andere leden eronder lijden. Duidelijk is dat verenigingen niet gedwongen kunnen worden om zich voor een specifieke doelgroep in te zetten. Tegelijkertijd is het zo dat verenigingen soms niet weten dat ze zich ervoor kunnen inzetten of dat deze problemen spelen in hun wijk. Tijdens de expertmeeting constateren de aanwezigen dat sommige verenigingen vooral prestatiegericht zijn en minder tijd en ruimte hebben voor opvang en ondersteuning van moeilijke groepen. Echter, niet iedereen deelt deze mening. Sommigen vinden dat alle verenigingen in principe met deze jeugdigen om moeten kunnen gaan: 'Ook deze kinderen willen dicht bij huis sporten, bij de vereniging om de hoek.'

De belangrijkste motivatie voor een sportvereniging om jeugdigen met gedragsproblemen te laten sporten, is volgens de meeste geïnterviewden dat deze verenigingen zichzelf een maatschappelijke functie hebben opgelegd. Verenigingen die zich inzetten om jeugdigen met gedragsproblemen te laten sporten binnen hun sportclub hebben hier bewust voor gekozen. Naast het actief laten sporten willen deze verenigingen een bijdrage leveren aan de samenleving. Het heeft geen enkele zin om sportverenigingen op te leggen om jeugdigen met gedragsproblemen te laten sporten.

Verenigingen die participeren in het project de Schoolsportvereniging verzorgen de trainingen in de wijk. Daardoor worden steeds meer kinderen uit verschillende Rotterdamse aandachtswijken lid van een sportvereniging. Ter vergelijking: bij de Haagse Sporttuin, een soortgelijk project, zijn sportverenigingen minder actief bij het organiseren van de sportactiviteiten in de wijk. Ondanks dat veel kinderen deelnemen aan de activiteiten in de wijk, valt hier het aantal kinderen dat doorstroomt naar de sportvereniging tegen.

Uit ons onderzoek blijkt dat er een enorme behoefte is aan maatschappelijk geëngageerde verenigingen die deze taak op zich nemen. Verschillende landelijke partijen waarschuwen wel dat we moeten oppassen dat verenigingen die zich profileren als maatschappelijk geëngageerde vereniging geen overload krijgen omdat zij alle moeilijke groepen moeten opvangen. Tijdens de expertmeeting opperen de aanwezigen om 'de beste verenigingen' nadrukkelijk te stimuleren en toe te rusten om met deze groepen om te gaan. Het kader is weliswaar belangrijk, maar omdat het vrijwilligers zijn mag je het ze nooit opleggen, kun je ze niet dwingen. De vraag is dan: wie gaat ze toerusten en wie is de probleemeigenaar? Zou er een keurmerk voor verenigingen moeten komen als beloning voor maatschappelijk geëngageerde verenigingen, vergelijkbaar met de vechtsporten? De ervaring leert dat verenigingen een incentive nodig hebben om een dergelijk keurmerk te willen. Subsidie is vaak een goed middel: verenigingen met een keurmerk komen in aanmerking voor meer subsidie. Ook sportbonden kunnen een rol spelen in het verstrekken van informatie en investeren in deskundigheidsbevordering.

4.2.8 *Specifiek versus algemeen sportaanbod*

Is er voor speciale groepen een specifiek sportaanbod nodig? De aard van de problematiek leidt ertoe dat sportbeoefening soms goed mogelijk is binnen een reguliere setting, maar dat er soms ook behoefte is aan aparte sportbeoefening. Voor kinderen met vrij forse gedragsproblematiek kan dat soms zelfs de enige mogelijkheid zijn om te sporten. Verschillende lokale (sport)organisaties beschikken over sportprojecten of programma's voor jeugdigen met gedragsproblemen. Deze projecten hebben vaak een tijdelijk karakter en hebben als doel de jeugdigen toe te leiden naar het aanwezige reguliere of specifieke sportaanbod in de wijk of stad. Specifieke sportdeelname kan een opstap zijn naar reguliere sportdeelname, maar is dat niet noodzakelijk. Beide sporen kunnen elkaar versterken, of beter: deelname aan specifiek sportaanbod kan jeugdigen met gedragsproblemen voorbereiden op deelname aan regulier aanbod.

De bestudering van de diverse projecten leert dat deelname aan reguliere sport door jeugdigen met gedragsproblemen specifieke eisen stelt aan de reguliere sportaanbieder (trainers en ander kader, medesporters, vakleerkracht lichamelijke opvoeding) en aan de directe omgeving van de jeugdige (in het bijzonder ouders). Afhankelijk van de mate van de gedragsstoornis dient er ook bij reguliere sportdeelname door deze jeugdigen serieuze aandacht te zijn voor hun gedragsproblemen. Tijdens de expertmeeting vatte een van de aanwezigen het kort samen. Hij gaf aan dat de professional of begeleider oog dient te hebben voor de 'drie H's': herkennen, honoreren en handelen. Daarmee bedoelt hij dat het in eerste instantie belangrijk is dat het gedragsprobleem van het kind wordt waargenomen (herkend). Vervolgens moet hier de juiste kwalificatie aan worden verbonden (honoreren) en moet er actie op worden ondernomen (handelen). Dit wil onder andere zeggen: het type sport en de context waarbinnen de sport plaatsvindt (veilige en vertrouwde omgeving) doen ertoe.

Tegen deze achtergrond kent de bevordering van deelname aan sport de volgende twee beleids-sporen: (a) vergroten van het aanbod en deskundigheid bij het bewegingsonderwijs en het reguliere sportaanbod; (b) vergroten van en deskundigheidsbevordering bij het specifieke bewegingsonderwijs en sportaanbod voor jeugdigen met gedragsproblemen.

Het belang of de onzin van een 'label'

Is het van belang om te weten welke gedragsstoornis een kind heeft? De reacties van de respondenten zijn alle gematigd: een label is vaak wel handig, soms ook nodig, maar er moet niet teveel aandacht naar uitgaan, is de algemene gedachte. Een geïnterviewde geeft aan dat een label (een diagnose) vooral nodig is om je handswijze te kunnen vormgeven: 'Een label is nodig, je moet een diagnose kunnen stellen.' Uit de reacties van enkele andere respondenten blijkt dat een label eigenlijk zou moeten bestaan uit de vaststelling dat het kind op de één of andere manier afwijkend gedrag vertoont, niet meer en niet minder.

Tot de handelingswijze behoort ook de keuze tussen apart of gemengd sporten, zo geven medewerkers van Special Heroes aan: 'De belangrijkste vraag is hoe een kind gelukkig wordt, wat dus vraagt om een veilige omgeving waar een kind zich prettig voelt.' Over specifieke, categorale sport voor doelgroepen, zoals een autistenteam zeggen zij het volgende: 'Natuurlijk versterkt dat het gebruik van labels voor deze kinderen. Maar soms is het gewoon beter. Je kunt op hoog beleidsmatig of theoretisch niveau wel zeggen dat we het niet willen, maar uiteindelijk is toch de vraag waar de kinderen gelukkiger van worden.' Uit het overzicht van de voorbeeldprojecten die we hebben bestudeerd, is af te leiden dat er slechts in een enkel geval een specifiek label vereist is: kinderen vertonen op de één of andere manier afwijkend gedrag of kunnen om welke reden dan ook niet meedoen binnen het reguliere aanbod. Ze hebben dan extra begeleiding en/of aangepaste oefeningen en sportactiviteiten nodig, ongeacht of het nu gaat om ADHD, angststoornissen of iets anders.

De vertegenwoordigers van de landelijke organisaties zien ook een duidelijke keerzijde aan het labellen van kinderen. Ze wijzen op het gevaar dat iemand al op jonge leeftijd buiten de maatschappij valt. Bovendien kunnen ouders bijvoorbeeld een diagnose als een excuus gebruiken, waardoor het de vorm aanneemt van een 'self-fulfilling prophecy': 'Mijn kind kan dit niet'.

5 *Conclusies, aanbevelingen en rolverdeling*

Een op de zes jongeren vertoont gedragsproblemen en een op de twintig jongeren heeft een gedragsstoornis. Dit houdt in dat ongeveer 600.000 jeugdigen van achttien jaar of jonger te maken heeft met een gedragsprobleem of gedragsstoornis. Bij jeugdigen met gedragsproblemen blijft de sportparticipatie achter (Breedveld, 2003; Breedveld et al., 2010). Centraal in dit onderzoek staat de vraag op welke wijze jeugdigen met gedragsproblemen zo gewoon mogelijk mee kunnen doen aan sport, waarbij sportdeelname enerzijds gezien wordt als doel op zich en anderzijds als vroegtijdige interventie.

In dit laatste hoofdstuk formuleren we aanbevelingen die naar onze mening relevant zijn bij het bevorderen van het 'zo gewoon mogelijk' deelnemen aan sport door jongeren met gedragsproblemen, waar mogelijk op een manier dat zij er fysiek en mentaal profijt van hebben. Dit doen we op basis van de inzichten geschetst in de hoofdstukken 3 en 4. In paragraaf 5.1 gaan we in op de belangrijkste conclusies die we kunnen trekken bij het beantwoorden van de onderzoeksvragen. Dat leidt ook meteen tot concrete aanbevelingen. In paragraaf 5.2 gaan we tot slot meer concreet in op de vraag welke partijen welke rol zouden kunnen vervullen in het realiseren van de aanbevelingen.

5.1 *Conclusies en aanbevelingen*

Uit ons onderzoek komt naar voren dat er zowel binnen het onderwijs als bij sportaanbieders te weinig kennis en expertise is om deze groepen aan het bewegen en sporten te krijgen. Landelijke partijen erkennen het belang van het actief bewegen op school of sporten bij een lokale sportaanbieder wel. De praktijk is echter dat het vooralsnog blijft bij tijdelijke lokaal of regionaal georiënteerde sportstimuleringsprojecten. Een aantal van deze projecten (Special Heroes en De School-sportvereniging) staat op het punt om ook landelijk georganiseerd te worden. Sport als vroegtijdige interventie zit nog in de ontwikkelingsfase. Een beperkt aantal projecten werkt gericht - met een handelingsplan - aan gedragsverandering bij jeugdigen met behulp van sport.

Om jeugdigen met gedragsproblemen zo 'gewoon' mogelijk te laten sporten en hier in fysieke, mentale en preventieve zin profijt van te laten hebben, onderscheiden we een viertal stappen. De eerste stap is gericht op het vergroten van de aandacht voor sport en bewustwording van de meerwaarde van bewegings- en sportdeelname voor jeugdigen met gedragsproblemen (aandacht).

Bij stap 2 staat het vergroten van de sportparticipatie van jeugdigen met gedragsproblemen centraal (meedoen). Stap 3 benadrukt het belang van goede en deskundige begeleiding om een veilige context met de nadruk op positieve sportervaringen bij de sporters te realiseren. Vakleer-

krachten en sportaanbieder moeten in staat zijn om met kinderen en jongeren met een gedragsstoornis om te gaan (deskundigheid). Bij stap 4 staat de vraag centraal op welke manier we door sport gericht aan gedragsverandering van jeugdigen met gedragsproblemen kunnen werken. Het gaat om het ontwikkelen en onderzoeken van succesvolle projecten die ongericht of gericht middels een persoonlijk handelingsplan succesvol zijn (handelingsplan).

We gaan hieronder meer uitvoerig op de vier stappen in. Duidelijk is dat we vooral veel weten over hoe je deze jeugdigen aan het sporten kunt krijgen, mee kunt laten doen. Over hoe we sport precies kunnen inzetten als vroegtijdige interventie is vooralsnog veel minder bekend.

Stap 1 Aandacht voor het thema sport

Agendering thema sport bij onderwijs en welzijn

Sportdeelname en de meerwaarde die sport kan hebben als preventieve interventie staan onvoldoende op het netvlies binnen het speciaal en regulier onderwijs. Scholen, maar ook welzijnsinstellingen, zijn onvoldoende op de hoogte van de meerwaarde die sportdeelname kan hebben voor kinderen en jongeren met een gedragsstoornis. Sport is vooralsnog te weinig een issue waar binnen deze sectoren aandacht voor is. Samenwerking met partijen in de sportsector ligt daardoor nog niet altijd voor de hand.

Bewegingsonderwijs

De basis om jeugdigen met gedragsproblemen te laten bewegen en sporten ligt bij goed bewegingsonderwijs. Van belang is dat deze jeugdigen hier op een positieve manier kennismaken met bewegen en sport. Alhoewel de nadruk ligt op een veelzijdige motorische ontwikkeling, legt dit wel een basis voor (onder meer) het kunnen deelnemen aan en motiveren tot sportdeelname. Het bewegingsonderwijs is voor deze groep kinderen van grote betekenis, onder andere vanwege het professionele kader, de vertrouwde omgeving en de pedagogische context. Daarentegen staat de kwaliteit van het bewegingsonderwijs onder druk omdat de vakleerkracht slechts 30 procent van het bewegingsonderwijs bij het primair onderwijs verzorgt. Er zijn signalen (vanuit de KVLO) dat er bezuinigd wordt op het bewegingsonderwijs en dat lang niet alle scholen in het primair en speciaal onderwijs de uren bewegingsonderwijs geven die staan voorgeschreven⁵

Vanuit het bewegingsonderwijs zou meer aandacht kunnen worden gegeven aan samenwerking met lokale sportverenigingen of andere sportaanbieders. Het is in ieder geval van belang dat de aandacht voor jeugdigen met gedragsproblemen stevig op de agenda van het bewegingsonderwijs komt. Leerkrachten in het bewegingsonderwijs zouden meer te motiveren zijn om aan deze groep gerichte aandacht te besteden. Het is dan van belang dat zij daartoe meer worden toegerust, dat hun beter en meer wordt geleerd om met deze doelgroep om te gaan. Daarbij is de reeds aanwezige expertise en ervaring bij een deel van de vakleerkrachten beter te benutten.

5 Het gaat daarbij niet om bindende voorschriften, maar om richtlijnen die de Inspectie van het Onderwijs en de Modelverordening van de Vereniging van Nederlandse gemeenten onder meer hanteren. Voor het VO geldt de Wet op het Voortgezet Onderwijs, die een urengarantie Lichamelijke Opvoeding kent.

Informeer ouders

Belangrijk is het bewustzijn bij ouders, of de bewustmaking, dat bewegen en sporten belangrijk is voor de ontwikkeling van hun kind. De houding van de ouders, zoals angst, zijn vaak bepalend voor het sportgedrag van hun kind. De mate waarin zij betrokken zijn, is ook van invloed op de effectiviteit van de interventie. Bovendien hebben ze vaak geen zicht op het lokale sportaanbod dat geschikt is voor hun kind. Centra voor Jeugd en Gezin zouden hier in de toekomst informatie over kunnen verstrekken. Vooralsnog staat deze informatievoorziening nog in de kinderschoenen. Tijdens de expertmeeting is naar voren gekomen dat de groepsleerkrachten in het primair onderwijs in de tienminutengesprekken met de ouders, ouders kunnen informeren over en vragen naar het sportgedrag van het kind. Vervolgens kunnen zij advies geven over de mogelijkheden voor georganiseerde sportbeoefening. Het zou goed zijn als de vakleerkracht lichamelijke opvoeding inzicht heeft in, en over informatie beschikt over welke sporten en sportverenigingen in de wijk of in de stad goed met 'kwetsbare groepen' kunnen omgaan.

Stap 2 Meedoen aan bewegings- en sportactiviteiten

Aandacht voor sportdeelname van jeugdigen met geïnternaliseerde gedragsproblematiek
Als we onderscheid maken tussen jeugdigen met externaliserende en internaliserende gedragsproblemen dan blijkt dat het de laatste groep is die het minst aan sporten en bewegen doet. Voor jeugdigen met geïnternaliseerde problematiek is het actief bewegen en/of sporten vaak nog een brug te ver. Voor deze groep ligt de nadruk op het laagdrempelig aanbieden van sport- en bewegingsactiviteiten in een omgeving waarin ze zich veilig voelen. In ons onderzoek zijn we weinig voorbeelden tegengekomen van sportprogramma's die zich specifiek richten op jeugdigen met internaliserende gedragsproblemen. Dit lijkt te onderstrepen dat er in verhouding weinig aanbod is voor deze groep, terwijl juist deze groep jeugdigen profijt zou kunnen hebben van de socialiserende en karaktervormende werking van sport. Bij het ontwikkelen van sportaanbod kan expliciet rekening gehouden worden met het actief laten bewegen en sporten van deze groep. Het verdient aanbeveling om verder onderzoek te doen naar sportaanbod dat specifiek voor deze groep een heilzame werking heeft.

Houd rekening met de belevingswereld en beperkingen van de toekomstige jeugdige sporters

Een te grote druk op de competitieve aspecten van de sport kunnen bij sommige groepen voor uitval zorgen. Selecteer een sport die past bij de kwaliteiten van het kind. Jeugdigen met ADHD ondervinden bijvoorbeeld meer positieve ervaringen tijdens individueel sporten dan tijdens het sporten in een team omdat zij ongepast gedrag kunnen laten zien. Hetzelfde geldt voor kinderen met ODD/CD. Sommige jeugdigen met gedragsproblemen zijn beter op hun plaats bij een teamsport, andere gedijen beter bij een individuele sport. Bij een individuele sport als atletiek of bijvoorbeeld judo is vaak meer ruimte voor individuele begeleiding. Individuele sporten zijn weer minder geschikt voor sociaal angstige kinderen. In het algemeen geldt dat het belangrijk is om aan te sluiten bij de intrinsieke motivatie van jeugdigen om te sporten. Deze vormt het uitgangspunt bij de ontwikkeling van sportaanbod (zie ook 'Goede context gericht op plezier in de sport').

Verbinden sectoren onderwijs, welzijn en sport

Samenwerking tussen sport, welzijn en onderwijs maakt het mogelijk om afspraken te maken over omgangsvormen en gedragsafspraken tussen betrokken docenten, trainers of begeleiders en de

'jeugdige'. Bovendien biedt het mogelijkheden tot het stimuleren van buitenschoolse sportdeelname, zoals onder meer Special Heroes en de Schoolsportvereniging laten zien. Een sluitend pedagogisch klimaat biedt een stabiele omgeving waardoor betrokken partijen integraal werken aan de ontwikkeling en gedragsverandering van de jeugdige met gedragsproblemen. Daarnaast is er behoefte aan een sportfunctionaris met zowel kennis van sport als van zorg en gedragsproblemen bij kinderen en jongeren. De combinatiefunctionaris zou deze taak kunnen vervullen.

Goede context gericht op plezier in de sport

Voor het bevorderen van sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen is de context waarbinnen de beweging en sport plaatsvinden erg belangrijk. Hierbij valt te denken aan positieve contacten tussen de deelnemende kinderen, ouders en sportleider, evenals aan de mate waarin de nadruk ligt op plezier, variatie en positieve ervaringen en de mate van betrokkenheid van trainers, ouders en leraren. Via stapsgewijze kennismaking met sport en spel vanuit de school is het gemakkelijker om de brug te slaan naar het reguliere lokale sportaanbod. Ook buitenspelen behoort tot de mogelijkheden. Begeleid buitenspelen, zoals in het project Thuis Op Straat, kan een effectieve aanpak zijn die ervoor zorgt dat jeugdigen met externaliserende gedragsproblemen niet de overhand hebben op het plein, en jeugdigen met internaliserende gedragsproblemen de ruimte krijgen om mee te doen.

Specifiek aanbod voor sommige groepen noodzakelijk

Afhankelijk van de aard van de problematiek is sportbeoefening soms goed mogelijk binnen een reguliere setting. De meerderheid van de jeugdigen met externaliserende gedragsproblemen weet de weg naar de sportvereniging vaak wel te vinden. Het accent ligt bij deze groep meer op het succesvol omgaan met deze groep sporters bij reguliere sportverenigingen. Voor sommige jeugdigen met een gedragsstoornis hoeft het sporten op een reguliere sportclub geen beperkingen op te leveren. Soms is er ook behoefte aan aparte sportbeoefening. Voor kinderen met vrij forse gedragsproblematiek kan dat soms zelfs de enige mogelijkheid zijn om te sporten. Deze groep is gebaat bij een apart, op hen toegesneden aanbod. Specifieke sportdeelname kan een opstap zijn naar reguliere sportdeelname, maar is dat niet noodzakelijk.

Investeer in bestaand aanbod en zorg voor goede informatievoorziening

Veel projecten zijn opgezet met tijdelijke projectfinanciering. Succesvolle projecten dreigen hierdoor vroegtijdig te moeten stoppen, met als gevolg dat opgedane kennis en expertise verloren gaan. Het aanbod dat er is, is nog niet goed ontsloten. In plaats van een op projecten gerichte aanpak is er behoefte aan een meer programmatische benadering van het actief laten sporten en bewegen van deze doelgroep. Succesvolle projecten uit het land zouden gebruik moeten kunnen maken van structurele(re) lokale of landelijk financiering. Veel projecten zijn nu betaald vanuit een specifieke sector (Autigym vanuit de onderwijssector, Schoolsportvereniging vanuit de sportsector, Doelbewust vanuit de sector welzijn). Samenwerking tussen de sectoren zou een oplossing kunnen zijn voor het financieringsprobleem; uiteindelijk gaat het erom de financiering structureel in te bedden in bestaande infrastructures.

Stap 3 Deskundigheid en kennisontwikkeling

Bied verenigingen ondersteuning in de omgang met jeugdigen met internaliserende en externaliserende gedragsproblemen

Van belang is dat sportaanbieders die daar behoefte aan hebben de juiste ondersteuning kunnen krijgen. Het ontbreekt aan een infrastructuur en aan kennis waar sportverenigingen een beroep op kunnen doen. Sportbonden of provinciale en gemeentelijke sportraden zouden hier een rol in kunnen spelen. Niet iedere vereniging hoeft in staat te zijn om jeugdigen met gedragsproblemen op te vangen. Verenigingen die zich hiervoor openstellen, de zogenoemde maatschappelijk geëngageerde verenigingen, zouden kunnen worden toegerust om met deze moeilijkere groepen om te gaan en op extra middelen moeten kunnen rekenen. Dit is van belang om te voorkomen dat verenigingen die zich profileren als maatschappelijk geëngageerde vereniging geen *overload* krijgen omdat zij *alle* moeilijke groepen dienen op te vangen. Een keurmerk, vergelijkbaar met dat zoals ontwikkeld voor de vechtsport, zou onderscheidend kunnen werken. Verenigingen met een keurmerk zouden in aanmerking komen voor meer subsidie.

Als het gaat om de rol die trainers en begeleiders kunnen spelen, dan is het verstandig om vooral in te zetten op het versterken van hun rol als mede-opvoeder (zie hoofdstuk 2). Dat vergroot de kans dat de veronderstelde positieve effecten van sportdeelname worden gerealiseerd. Het gaat niet alleen om het 'leren van het spelletje', maar ook en vooral om het oog (kunnen) hebben voor jeugdigen met in- of externaliserende gedragsproblemen, daar adequaat mee kunnen omgaan en een relatie leggen met andere betrokken partijen in de pedagogische omgeving van de jeugdige.

Stap 4 Handelingsplan voor gerichte vroegtijdig interventie

Zet sport in als vroegtijdige interventie

Op basis van ons onderzoek en andere genoemde bronnen, kunnen we concluderen dat sport in een aantal situaties en onder bepaalde omstandigheden als vroegtijdige interventie in te zetten is. Sport kan gedragsverandering beogen of competenties trachten te versterken. Of deze effecten daadwerkelijk bereikt worden, is niet altijd duidelijk. Goede voorbeelden zijn de projecten Sport-it in Amsterdam en BUSOVA in Zwolle. Beide projecten werken met een persoonlijk behandelingsplan gericht op gedragsverbetering van deelnemers. De inzet van sport als middel voor vroegtijdige interventie stelt in de meeste gevallen hoge eisen aan trainers en begeleiders.

Grote rol professionals bij het inzetten van sport als vroegtijdige interventie

De mate van deskundigheid en professionaliteit is afhankelijk van het doel dat met sporten en bewegen wordt nastreeft. Bij het bevorderen van lichaamsbeweging en sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen gaat het vooral om informatie over en expertise in het omgaan met deze groep. Deze sociaalagogische kennis is te weinig aanwezig bij trainers op sportclubs. Door goede samenwerking tussen de sectoren onderwijs, sport en welzijn is deze kennislacune te verbeteren. Als sport nadrukkelijk wordt ingezet als ongerichte of gerichte vroegtijdige interventie stelt dit

hogere eisen aan de trainers en begeleiders. Zij zijn dan in feite mede-hulpverlener. Sport is in deze projecten een middel om gericht aan gedragsverandering en competenties van deelnemers te werken. Dit vraagt om deskundigheidsbevordering en samenwerking met specialisten op het terrein van de sociale psychologie, gedragswetenschappen of bijvoorbeeld sociaal-pedagogische processen.

5.2 *Rolverdeling bij het betrekken van jeugdigen met gedragsproblemen*

In de vorige paragraaf hebben we op basis van ons onderzoek en op dat van het Mulier Instituut de belangrijkste onderzoeksvragen beantwoord en een aantal aanbevelingen geformuleerd. In deze laatste paragraaf gaan we in op de rolverdeling: wie zou welke rol kunnen vervullen bij het realiseren van de aanbevelingen.

Eerder hebben we vastgesteld dat de betrokkenheid van ouders cruciaal is voor de structurele sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen. Het bewustzijn of de bewustmaking van ouders dat bewegen en sporten belangrijk is voor de ontwikkeling van hun kind, is een belangrijke factor. Daarmee ligt de opdracht om jeugdigen met gedragsproblemen aan het sporten te krijgen in eerste instantie bij ouders. Zij vormen met hun kinderen de kern waar de overige partijen zich omheen dienen te organiseren. Tevens hebben we vastgesteld dat niet bij alle jeugdigen met gedragsproblemen ouders de competenties of bereidheid hebben sportdeelname van hun kinderen mogelijk te maken. In die gevallen komen andere opvoedingsmilieus in beeld.⁶ Hoe dan ook, in beide gevallen zijn de partijen rond het gezin betrokken bij de bevordering van sportdeelname van kinderen met gedragsproblemen. Bij ouders die wel competent en bereid zijn vooral in de voorwaardenscheppende sfeer, bij ouders die dat niet zijn mogelijk ook in interveniërende zin.

In eerste instantie, en direct rondom ouders en hun kinderen, bevindt zich een viertal partijen: scholen, sportaanbieders, welzijnsorganisaties en gemeenten. Deze partijen behoren tot de eerste schil. Om de eerste schil bevindt zich een tweede schil, die bestaat uit partijen die de eerste schil ondersteunen en versterken. Het gaat om partijen die scholen ondersteunen (OCW, PO-raad, VO-raad, WEC-raad, KVLO), die sportverenigingen ondersteunen (VWS, NOC*NSF, sportbonden, VGSN) en die gemeenten ondersteunen (Jeugd en Gezin, VWS, VSG, VNG).

5.2.1 *De kern: jeugdigen en ouders*

Uiteraard begint alles met de motivatie van jeugdigen met gedragsproblemen om mee te doen aan sport. In de vorige paragrafen is ingegaan op de voorwaarden die van invloed zijn op die motivatie. Zo is een veilige omgeving voor sommige jeugdigen van groot belang en dient rekening te worden gehouden met hun specifieke behoeften.

Een deel van de ouders van jeugdigen met gedragsproblemen is goed in staat om hun kinderen te laten sporten indien aan een aantal randvoorwaarden is voldaan. Deze ouders hebben vooral behoefte aan ondersteuning en inzicht in de mogelijkheden die er zijn voor hun kinderen om deel te nemen aan sport. Deze groep ouders is ook heel goed te betrekken bij de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen, bijvoorbeeld in de begeleidende sfeer. Zij zijn zelf bij uitstek

6 Vergelijk ook het advies van de RMO en RVZ (2009), Investeren rondom kinderen, waarin beide raden pleiten voor een 'rijke' opvoedingsomgeving waarin vele partijen betrokken zijn bij de opvoeding van kinderen en waarin de benodigde sociale netwerken rondom gezinnen worden georganiseerd.

ervaringsdeskundige en kunnen inzicht geven in de factoren en voorwaarden die sportdeelname van hun kinderen ten goede of juist niet ten goede komen.

Er zijn echter ook ouders van jeugdigen met gedragsproblemen die niet goed in staat zijn om hun kinderen te laten sporten, niet zelden omdat zij het belang van sportdeelname van hun kinderen niet onderkennen. Het gaat vaak om ouders met een lage sociaaleconomische status en ouders die zelf met psychische of verstandelijke beperkingen te maken hebben. Deze ouders zijn vooral gebaat bij bewustmaking van het belang van sportdeelname door hun kinderen, en eventueel bij ondersteuning in het realiseren van de sportdeelname.

Tot slot zijn er ouders die niet te motiveren zijn om hun kind te laten sporten. Bij deze ouders is het zaak ervoor te zorgen dat zij die sportdeelname niet tegenhouden. Vooral bij deze ouders kan het van belang zijn de sportdeelname van hun kinderen te faciliteren, bijvoorbeeld door deelname aan het jeugdsportfonds of andere regelingen die financiële belemmeringen voor de sportdeelname van hun kinderen wegnemen. Bij de kinderen van deze ouders spelen sportdeelname op school en toeleiding naar buitenschools sportaanbod via school een belangrijke rol.

5.2.2 De eerste schil: onderwijs, sport, welzijn en gemeente

Scholen

Scholen hebben bijna dagelijks met jeugdigen met gedragsproblemen te maken. Zij zijn dan ook een cruciale partij in het bevorderen van de sportdeelname van deze jeugdigen. Zij kennen de jeugdigen met gedragsproblemen en zij weten of en hoe zij meedraaien in het bewegingsonderwijs. Het bewegingsonderwijs is te zien als de basis voor sportdeelname buiten de school. Als jeugdigen niet meedoen aan het bewegingsonderwijs op school of daar veel negatieve ervaringen hebben, zal dat hun motivatie tot sportdeelname sterk verminderen. Dat geldt in versterkte mate voor jeugdigen met internaliserende gedragsproblematiek. Scholen en vooral vakleerkrachten lichamelijke opvoeding dienen dus goed toegerust te zijn om jeugdigen met gedragsproblemen op een goede, positieve manier mee te laten doen aan het bewegingsonderwijs. De unaniem gedeelde conclusie in de expertmeeting luidde dat het belangrijk is dat het niveau van het bewegingsonderwijs omhoog gaat we komen daar bij de bespreking van de tweede schil op terug. Vooral op reguliere scholen is de toerusting van vakleerkrachten en daarmee deelname aan het bewegingsonderwijs niet vanzelfsprekend. Zo werkt slechts een deel van de scholen in het primair onderwijs met vakleerkrachten bewegingsonderwijs. Maar ook op veel scholen in het speciaal onderwijs is het bewegingsonderwijs nog te versterken. Het project Autigym toont aan dat het van belang kan zijn om voor bepaalde groepen kinderen een aparte, veilige omgeving voor bewegingsonderwijs te creëren, al dan niet als opstap naar deelname aan het reguliere bewegingsonderwijs of sportdeelname buiten de school.

Scholen - groepsleerkrachten, vakleerkrachten bewegingsonderwijs, intern begeleiders - zijn daarnaast in de positie om het belang van buitenschoolse sportdeelname voor deze jeugdigen in te schatten, of het nu gaat om sportdeelname an sich of om deelname aan een sportprogramma als vroegtijdige interventie. Het is de vraag of scholen voldoende kennis en expertise hebben om nut en noodzaak van sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen in te schatten, ook omdat in het algemeen de bestaande kennis op dit punt ontoereikend is. Het is in ieder geval van belang dat scholen of de Zorgadviesteams (ZAT's) waar deze jeugdigen onderwerp van bespreking zijn, op de hoogte zijn van de mogelijkheden die sport deze jeugdigen biedt. Welke jeugdigen zijn gebaat bij

wat voor sportdeelname of bij welke vroegtijdige interventie? Daarnaast dient de school of het ZAT de sociale kaart op dit punt te kennen: waar kunnen jeugdigen met gedragsproblemen terecht in de gemeente of regio voor sportdeelname, al dan niet als vroegtijdige interventie?

Verschillende projecten die in dit onderzoek zijn beschreven en die zijn aan te merken als vroegtijdige interventie zijn direct aangehaakt bij speciale scholen of scholen voor speciaal onderwijs (De Mast, BUSOVA). Het is een voor de hand liggende gedachte om dergelijke programma's aan deze scholen te koppelen. Het is evenwel ook goed voorstelbaar dat jeugdigen met gedragsproblemen die op een reguliere school zitten aan dergelijke programma's deelnemen. Koppeling aan de school is dan afhankelijk van de omvang van de groep jeugdigen die gebaat zijn bij zo'n programma. Als het om een kleine groep gaat, ligt het voor de hand bovenscholse aanbod te creëren waaraan leerlingen van meerdere scholen deelnemen.

Tot slot laat een aantal projecten zien dat scholen bij uitstek de omgeving vormen om jeugdigen in een veilige omgeving kennis te laten maken met sporten buiten de school (schoolsportvereniging, Special heroes). In de fasegewijze kennismaking van jeugdigen met sportdeelname buiten de school vormen scholen in de eerste fase de omgeving waarin jeugdigen kennismaken met verenigingssport.

Deze wijze van toeleiding naar buitenscholse sportdeelname is van bijzondere waarde bij jeugdigen waarvan de ouders niet in staat of bereid zijn dit voor hun kinderen mogelijk te maken. Maar ook gezien de ontwikkelingen in het kader van brede scholen, verlengde schooldagen en nieuwe dagarrangementen is er in dit opzicht een kansrijk perspectief.

Samengevat: scholen staan via het bewegingsonderwijs aan de basis van de sportdeelname van jeugdigen. Daarnaast zijn zij in de positie om te signaleren en te verwijzen. Eventueel vormen zij de plek waar sportprogramma's als vroegtijdige interventie onder te brengen zijn. Bovendien zijn zij een ideale plek om jeugdigen te laten kennismaken met buitenscholse sportdeelname.

Sportaanbieders

Sportaanbieders lijken in eerste instantie vooral belangrijk als het gaat om sportdeelname op zich. Primair gaat het dan om reguliere sportdeelname, maar we hebben eerder al geschetst dat sommige jeugdigen gebaat zijn bij mogelijkheden tot sportdeelname die specifiek op hen gericht zijn.

Sportaanbieders lijken niet het meest voor de hand liggend om gerichte vroegtijdige interventieprogramma's te positioneren - interventies gebaseerd op behandelplannen. Gaat het daarentegen om ongerichte interventies dan komen sportaanbieders zeker ook in beeld.

Het gaat dan om situaties waarin betrokkenen aangeven dat sportdeelname heilzaam zou zijn voor de jeugdige en waar mogelijk afstemming plaatsvindt tussen deze betrokkenen en de begeleiders bij de sportaanbieder.

Het is essentieel dat sportverenigingen/-aanbieders gemotiveerd zijn om jeugdigen met gedragsproblemen te integreren. Dan gaat het niet alleen om de besturen van sportverenigingen, maar zeker ook om de vrijwilligers of professionals die trainen en begeleiden. Zij dienen de motivatie en het enthousiasme te hebben om met deze jeugdigen te werken en open te staan om te leren hoe met deze jeugdigen en hun teamgenoten en trainingspartners om te gaan. Die motivatie of dat enthousiasme is niet af te dwingen. Het is daarom niet wenselijk om verenigingen te dwingen om jeugdigen met gedragsproblemen te accepteren als lid. Een belangrijke afweging voor verenigingen is ook wat de integratie van jeugdigen met gedragsproblemen voor effect heeft op andere leden van de vereniging, en in het verlengde daarvan, de wijze hoe ze daarmee omgaan. Dat neemt niet weg

dat er op dit punt veel te doen is aan de bewustwording van verenigingen: het ontbreekt sportaanbieders vaak aan kennis over en inzicht in de problematiek en wat zij daarin zouden kunnen betekenen. Special Heroes toont aan dat er voor jeugdigen met een psychische of lichamelijke beperking een voldoende gevarieerd aanbod is te realiseren op basis van vrijwilligheid onder verenigingen. Het belangrijkste bij sportverenigingen/-aanbieders is om hen te stimuleren en te enthousiasmeren om jeugdigen met gedragsproblemen te integreren en vooral ook om hen toe te rusten om op een goede manier met deze jeugdigen om te gaan, zodat de sportdeelname van deze jeugdigen tot de veronderstelde positieve effecten leidt. Verenigingen zijn onder meer te verleiden door goede voorbeelden. Daarnaast is ondersteuning en toerusting van het vrijwillige kader van groot belang.

Dat kan door (beperkte) cursussen aan te bieden. Veelbelovend is de inzet van een pedagogisch coördinator, die ook als coach en aanspreekpunt voor trainers en begeleiders functioneert, en een schakel vormt met partijen buiten de vereniging die betrokken zijn bij een jeugdige.

Welzijnsorganisaties

In het onderzoek is de positie van de welzijnssector (het kinder- en jongerenwerk) aan de orde gekomen. Welzijn kan een intermediair zijn tussen onderwijs en sport. Het jongerenwerk kan bijvoorbeeld verenigingen ondersteunen in de omgang met deze doelgroep. De combinatiefunctionaris biedt kansen voor verbinding tussen onderwijs, welzijn en sportvereniging. Ook zijn er kansen via het bevorderen van buurtsport. In dit opzicht verwijzen we naar Thuis op straat (TOS), waarbij jeugdigen buiten school onder begeleiding bewegen in de openbare ruimte.

Gemeenten zijn opdrachtgever van welzijnsinstellingen via de subsidierelaties die zij met deze instellingen onderhouden. Gemeenten zouden welzijnsinstellingen kunnen sturen in de richting van de alliantie school en sport. De ontwikkelingen rond de verlengde schooldag en nieuwe dagarrangementen bieden in dit opzicht veel kansen. Daarnaast zou de welzijnssector een rol kunnen spelen in het realiseren van mogelijkheden voor deelname aan niet-georganiseerde sport buiten schooltijden.

Gemeenten

Gemeenten hebben een belangrijke verantwoordelijkheid in het bevorderen van het meedoen van hun burgers (Wmo). Daarnaast zijn gemeenten verantwoordelijk voor de preventieve jeugdzorg. In dat verband is de ontwikkeling van de Centra voor Jeugd en Gezin (CJG's) van belang.⁷ Het is de bedoeling dat deze centra een spilfunctie vervullen in de verbetering van de ondersteuning van jeugdigen en gezinnen en fungeren als het laagdrempelige informatie- en coördinatiepunt en als het logistieke hart van de lokale jeugdzorg en jeugdgezondheidszorg.

In die zin kunnen we stellen dat ook gemeenten verantwoordelijkheden hebben als het gaat om het bevorderen van de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen, al dan niet als vroegtijdige interventie. Maar die verantwoordelijkheid delen ze nadrukkelijk met het onderwijs en de sport- en welzijnssector. De positie van de gemeente onderscheidt zich van die van onderwijs, welzijn en sport doordat de gemeente zelf geen sportactiviteiten aanbiedt. Tegelijkertijd heeft de gemeente in het algemeen wel een regisseursrol in het (preventieve) jeugdbeleid. Dat betekent onder meer dat de gemeente de relevante partijen bij elkaar brengt. In dit geval zouden gemeenten het op zich kunnen nemen om, in het kader van het Wmo-, het sport-, of het jeugdbeleid, samen

⁷ Zie : www.samenwerkenvoordejeugd.nl

met het onderwijs, de welzijnsorganisaties en de sportaanbieders gezamenlijke ambities voor de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen te formuleren. Vanuit die ambities is te bepalen hoe de taak- en verantwoordelijkheidsverdeling tussen partijen is, met inachtneming van ieders expertise en mogelijkheden. Het heeft weinig zin om daarvoor met blauwdrukken te werken, omdat de invulling van die ambities sterk afhankelijk is van de bestaande sociale kaart in de gemeente. De gemeente regelt niet eigenstandig h oe de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen te bevorderen is, maar wel d at de verschillende partijen daar aan werken. Zij stimuleert onderwijs, sportaanbieders en welzijn om te komen tot een gezamenlijke visie, plannen en samenwerking. Uiteraard is het Centrum voor Jeugd en Gezin, indien dat al operationeel is, een belangrijke speler namens de gemeente.

De gemeente lijkt in ieder geval wel de aangewezen partij om zorg te dragen voor een goed overzicht van de mogelijkheden tot sportdeelname voor jeugdigen met gedragsproblemen. Niet alleen voor de jeugdigen en hun ouders, maar ook voor de professionals die met deze jeugdigen te maken hebben is het van belang dat dat overzicht er is. Dit zou beschikbaar kunnen zijn op/via het Centrum voor Jeugd en Gezin (al dan niet digitaal), maar ook andere plekken zijn denkbaar.

De gemeente vervult mogelijk ook de regisserende rol over het aanbod. Dat betekent dat zij, al dan niet in samenwerking met andere gemeenten in de regio, er zorg voor draagt dat er een voldoende gevarieerd aanbod is. De gemeente stimuleert, enthousiasmeert en ondersteunt verenigingen om bij te dragen aan de mogelijkheden tot sportdeelname voor jongeren met gedragsproblemen. Daarnaast zorgt zij voor een adequaat aanbod van programma's op het gebied van sport als vroegtijdige interventie.

Als het gaat om vroegtijdige interventies is casusregie van belang. In veel gemeenten zijn het vooral de Zorgadviesteams die vanuit de onderwijskant bepalen wie wat doet en wie de regie over de professionele zorg voor het kind heeft. Dit is afhankelijk van waar het grootste probleem ligt (school, gezin, zorg). Er wordt dan een soort casemanager aangewezen. In dit Zorgadviesteam (ZAT) zit meestal ook een vertegenwoordiger van het Centrum voor Jeugd en Gezin. Mocht een jeugdige geen casus zijn in het ZAT maar bijvoorbeeld wel in een lokaal zorgnetwerk, dan ligt het voor de hand hierbij aan te sluiten. In het algemeen geldt dat het verstandig is om afspraken over casusregie te maken binnen en afhankelijk van de lokale netwerken. De gemeente (CJG) zou er dan op kunnen toezien dat dergelijke afspraken gemaakt worden. Deze zorgnetwerken kunnen bepalen of het voor een jongere met gedragsproblemen nuttig is om (buitenschools) aan sport deel te nemen en eventueel kan het zorgnetwerk zorgdragen voor toeleiding naar een sportvereniging of ander sportaanbod. Ook kunnen de zorgnetwerken nut en noodzaak van deelname aan een vroegtijdig interventieprogramma vaststellen.

5.2.3 De tweede schil: landelijke actoren

We hebben hierboven uitgebreid de (mogelijke) rol van de partijen in de eerste schil beschreven. Een belangrijke vraag is of deze actoren voldoende toegerust zijn om de hen toebedachte taken uit te voeren en de verantwoordelijkheden op zich te nemen. Het antwoord op die vraag is ontkennend.

Er is veel nodig om deze partijen adequaat toe te rusten. De antwoorden op vele vragen zijn hooguit voorzichtig te formuleren. Er zijn veel kleine projecten en er is weinig overzicht over dit versnipperde aanbod. Ook is er weinig bekend over de effecten van sportdeelname van deze groepen jeugdigen. Ook vroegtijdige interventies zijn tot nu toe beperkt op hun effecten onder-

zocht. Al met al betekent dit dat het lerend vermogen van de partijen in de eerste schil verre van optimaal wordt gebruikt. Het ontbreekt aan een landelijke infrastructuur. De verantwoordelijkheid voor het tot stand brengen daarvan ligt bij een aantal landelijke partijen.

We noemen hier een aantal punten waarop de eerste schil dient te worden toegerust. Daarbij doen we suggesties welke partijen het voortouw zouden kunnen nemen of erbij te betrekken zijn.

Agendering van de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen

Een belangrijke voorwaarde voor het succesvol bevorderen van de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen is dat alle betrokken partijen, zowel in de eerste als in de tweede schil, door-drongen zijn van het belang van dit onderwerp. Daartoe kunnen in eerste instantie de betrokken ministeries het voortouw nemen, door met landelijke organisaties in de onderwijs-, welzijns- en sportsector en met gemeenten om de tafel te gaan om gezamenlijk een visie en ambities op dit terrein te formuleren. Vervolgens kunnen de ambities uitgerold worden naar de eerste schil. Daarbij neemt iedere landelijke partij de eigen achterban voor zijn rekening: de VNG en de VSG de gemeenten en Centra voor Jeugd en Gezin, de sportbonden en -koepels de sportaanbieders. Meer en betere kennis op het gebied van de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen zou daarbij van groot nut kunnen zijn.

Kennisontwikkeling

Dit onderzoek en het onderzoek van het Mulier Instituut maken duidelijk dat er nog veel onbekend is over de effecten van sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen, alsmede over de voorwaarden voor de bevordering van die sportdeelname. Meer en betere kennis is om twee redenen van belang. In de eerste plaats helpt het bij de agendering van het onderwerp. Als meer duidelijk is over de (heilsame) werking van sportdeelname voor deze jeugd is het gemakkelijker om partijen tot medewerking te bewegen. In de tweede plaats maakt dergelijke kennis het beter mogelijk om de partijen in de eerste schil adequaat toe te rusten. Het ligt voor de hand dat de partijen in de tweede schil gezamenlijk een programma ontwikkelen voor de ontwikkeling van deze kennis, met daarbij een voortrekkersrol voor de ministeries. Bij de ontwikkeling van deze kennis behoren (quasi-)experimenten zeker tot de mogelijkheden, waarbij de effecten van bepaalde interventies systematisch te onderzoeken zijn.

Toerusting van sportaanbieders

Een belangrijke conclusie uit dit onderzoek is dat trainers en begeleiders bij sportverenigingen/-aanbieders beter toegerust dienen te zijn om de sportdeelname van jeugdigen met gedragsproblemen mogelijk te maken. Hier is een belangrijke rol weggelegd voor NOC*NSF en de sportbonden, eventueel ondersteund door het ministerie van VWS. Concreet gaat het om het ontwikkelen van een scholingsaanbod voor trainers, begeleiders en ook bestuursleden. Het verdient aanbeveling om verder onderzoek te doen naar de invoering van een certificering van sportaanbieders die voldoende expertise in huis hebben om met de doelgroep te werken.

Toerusting en versterking bewegingsonderwijs

De versterking van het bewegingsonderwijs is een gezamenlijke opdracht voor het ministerie van OCW, de onderwijssectororganisaties en de KVLO. Een belangrijk discussiepunt is het opnieuw verplicht stellen van de vakleerkracht in het primair onderwijs. Vanuit het perspectief van de

positieve sportbeleving van jeugdigen met gedragsproblemen is dat wenselijk. Tevens dienen (vak) leerkrachten beter te leren omgaan met deze doelgroep. Daartoe moet nog eens goed gekeken worden naar het bestaande curriculum van PABO's, lerarenopleidingen en de Academies Lichamelijke Opvoeding, en van daaruit naar mogelijkheden om dit te verbeteren en uit te breiden. In het algemeen is het van belang dat de sectororganisaties het belang van goed bewegingsonderwijs en de aandacht daarbij voor deze specifieke doelgroep bij hun leden onder de aandacht brengen.

Kennisverspreiding

We hebben eerder geconstateerd dat de beschikbare kennis beperkt is. Bovendien is deze kennis sterk versnipperd. De betrokken ministeries zouden in samenspraak met de andere landelijke partijen een programma kunnen ontwikkelen waarin de beschikbare kennis beter ontsloten wordt, en waarbij kennis over succesvolle projecten en goede praktijken uit te rollen is over de partijen in de eerste schil. Te denken valt bijvoorbeeld aan vliegende brigades of intergemeentelijke visiteteams.

Literatuur

Breedveld, K., Bruining, J.W., Dorsselaer, S. van, Mombarg, R. & Nootbos, W. (2010). *Kinderen met gedragsproblemen en sport. Bevindingen uit de literatuur en uit recent cijfermateriaal*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.

Breedveld, K. (red.) (2003). *Rapportage sport*. Den Haag: SCP.

Buysse, W., P. Duijvestijn, & Delnoij, M. (2010). *Sport als aangrijpingspunt voor gedragsverandering. Tweede tussenrapportage: de resultaten van twee jaar sportzorgtrajecten*. Amsterdam: DSP Groep.

Coalter, F. (2005). *The social benefits of sport: An overview to inform the community planning process*. Edinburgh: SportScotland.

Duijvestijn, P. (2007). *Sociale infrastructuur van de 40 'krachtwijken' in beeld*. Amsterdam: DSP.

Jehoel-Gijsbers, G. (2009). *Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen*. Den Haag: SCP.

Rutten, E. A., Stams, G.J.J.M., Biesta, G.J.J., Schuengel, C., & Hoeksma, J.B. (2007). *The contribution of organized youth sport to antisocial and prosocial behavior in adolescent athletes*. *Journal of Youth and Adolescence*, 36, 255-264.

Bijlage 1 Geïnterviewde personen

Organisatie	Naam	Functie
VNG	Anne Derksen	Beleidsmedewerker sport
VSG	Rick Verelzen	Plaatsvervangend directeur
NOC*NSF	Lieke Vloet	Programmamanager NOC*NSF
NISB	Danielle Frissen	Projectmedewerker
GSN	Willemijn Baken	Manager GSN
KVLO	Miriam Appelman	Beleidsmedewerker primair onderwijs
Onderwijsspecialisten	Wim Ludeke	Voorzitter Raad van Bestuur
	Nico Teunisse	Projectleider 'Special Heroes'
PO-raad	Elize van Bokhorst	Beleidsmedewerker onderwijs en zorg
	Anje Margreet Woltjer	Beleidsmedewerker onderwijskwaliteit
WEC-raad	Kees Kuijs	Secretaris 'Kwaliteit Speciaal'
VO-raad	Jessica Tissink	Beleidsmedewerker passend onderwijs
GG&GD Utrecht	Marlies Rekers	Afdeling Jeugdgezondheidszorg
Special Heroes	Erna Mannen	Programmaleider Special Heroes

Projecten	Naam	Functie
Autigym	Mevr. Ott Marry Ronde	Medeontwikkelaar, praktijkgedeelte Steunpunt autisme Noord Holland
Special Heroes	Franceline van der Geer Erna Mannen	Projectcoördinator Landelijk projectleider
Het Schip	Karing De Jager	Projectleider vanuit Alifa werkzaam op het schip
NOC Kralingen voetbalteam voor autisten	Peter Breedveld	Bestuurslid
Sportmix	Ellen Perink	Coördineert vanuit de Klup het project
Clubextra	Willemijn Baken	Manager
Pedagogisch coördinator sportvereniging	Adrie Driessen Ineke Kalkman	Bestuurslid voetbalvereniging HOV Pedagogisch coördinator
Schoolsportvereniging	Frank Verhaar	Coördinator
Sport-It	Marcelle Miles	Projectleider Sport-It
Doelbewust	Rianne Bieckmann Reggae Coutinho	Servicepunt Sport en Bewegen gemeente Den Bosch Projectleider vanuit welzijnsorganisatie
Sportproject You2	Judith van der Kley	Directeur van Stichting Ovaak, stichting voor meer aandacht voor autisme
BUSOVA	Marlies Jellema	Ontwikkelaar
Haagse Sporttuin	Sebastiaan	Projectleider
Voetbal school Masterboys	Vadym Zellner	Directeur Funtrax

Geïnterviewde ouders bij projecten	Namen
NOC Kralingen	Corrie Coenen, Nicole Kerkhof, Ed de Kwant, Marja Zeegers, Hosanne Rezene, Gerdien Dekker, Jack Hinkelaar
Schoolsportvereniging	Drie ouders + de coördinator Frank Verhaar
Pedagogisch coördinator	M. Rollnigs, H. Dannouni, M. el Atmani, H. Wolf-Pasma

Bijlage 2 Verslag expertmeeting 'Jeugdigen met gedragsproblemen en sport'

Verwey-Jonker Instituut, 24 juni 2010 13:30-16:30

Aanwezigen

Marije van Houweligen en Ingeborg Bovendeur (VWS), Marjan Zandbergen (OCW), Gaston van Bokhoven (J&G), Daniëlle Frissen (NISB), Nico Teunissen (Onderwijspecialisten), Kees Kuijs (WEC-raad), Jessica Tissink (VO-raad), Marlies Rekers (GG&GD/Opvoedbureau Utrecht), Erna Mannen (Special Heroes), Franceline van der Geer (Gehandicaptensport Nederland), Arien Bosch en Yusuf Celik (KNKF), Koen Breedveld (Mulier Instituut), Erik van Marissing, Nanne Boonstra en Rob Gilsing (Verwey-Jonker Instituut)⁸. Lieke Vloet van NOC*NSF heeft van tevoren een aantal opmerkingen op papier gezet en per mail opgestuurd.

Doel van de bijeenkomst

De expertmeeting bestond uit een presentatie van onderzoeksbevindingen door Koen Breedveld van het Mulier Instituut en een presentatie van Nanne Boonstra van het Verwey-Jonker Instituut, gevolgd door een plenaire discussie. Deze stond in het teken van de vraag hoe we ervoor kunnen zorgen dat jeugdigen met gedragsproblemen kunnen sporten en wat daarvoor nodig is. De expertmeeting maakt nadrukkelijk deel uit van het onderzoek, het is de laatste fase in het onderzoeksproces.

Voorstelronde

De bijeenkomst wordt geopend met een voorstelronde, waarbij de opdrachtgever aangeeft wat het doel van het onderzoek is: een beleidsadvies om de sportparticipatie in brede zin van jeugdigen met gedragsproblemen te vergroten. Tevens wordt aangegeven waarom de drie ministeries ieder vanuit hun eigen taakstelling gezamenlijk moeten optrekken om de doelstelling te realiseren: het gaat erom dat jeugdigen in hun gehele omgeving ondersteund worden.

Enkele aanwezigen maken van de voorstelronde gebruik om alvast een steen in de vijver te gooien, zoals KK (WEC-raad), die benadrukt dat er binnen het speciaal onderwijs heel weinig aandacht is voor sport en bewegen. Dat is ernstig om te constateren. Er is een wereld te winnen. Het is heel goed dat het nu op de agenda staat. Er is volgens hem veel behoefte aan bewijsvoering: heeft investeren in bewegen en sport een meerwaarde voor de ontwikkeling van het kind en voor de school?

⁸ In het verslag worden de aanwezigen aangeduid met initialen.

Presentatie Koen Breedveld

KB presenteert de bevindingen van het onderzoek 'Kinderen met gedragsproblemen en sport: Bevindingen uit de literatuur en uit recent cijfermateriaal'.

Uit het onderzoek blijkt dat kinderen met gedragsproblemen minder aan sporten en bewegen doen dan kinderen zonder gedragsproblemen. Juist voor deze groep kan sport een meerwaarde hebben. Sport biedt weliswaar een omgeving waarin de sociale context op scherp wordt gesteld en roept emoties op, maar tegelijkertijd biedt sport ook veel mogelijkheden, vanwege het informele karakter. Drie belangrijke functies van sport zijn: 1) verbeteren van zelfvertrouwen en eigenwaarde, 2) verbeteren van de fysieke conditie en 3) stimuleren van sociale vaardigheden. Hij verbindt hier drie voorwaarden aan: 1) de wil en de kennis om iets met deze doelgroep te doen, 2) de professional of begeleider dient oog te hebben voor de 'drie H's': herkennen, honoreren en handelen, dat wil onder andere zeggen: het type sport en de context waarbinnen gesport wordt (veilige en vertrouwde omgeving) doet er toe en 3) duurzaamheid en structuraliteit (voorbij de projectencarrousel). Het tijdelijke karakter en de projectsubsidies waarvan veel sportprojecten afhankelijk zijn blijkt een belangrijk thema. In zijn algemeenheid wordt dit herkend als een structureel probleem. De vraag is vaak wie er 'eigenaar' wordt van het project of programma: is dat het onderwijs, de sport, welzijn, de gemeenten? Een goed voorbeeld hiervan is het programma Special Heroes, een eerste initiatief van de Onderwijsspecialisten met een pilot in Groot Gelre, ondersteund door verzekeraar Menzis, en nu lokaal ondergebracht bij onderwijs en gemeente. Dit was geen gemakkelijke opgave, want het heeft 2,5 jaar geduurd voordat de onderwijssector er aan toe was om dit lokale project over te nemen.

Soms is sportbeoefening goed mogelijk binnen een reguliere setting, soms is voor jeugdigen waarbij de gedragsproblematiek vrij fors is aparte sportbeoefening gewenst en de enige mogelijkheid.

Vervolgens geeft KB een toelichting op wat wel en niet goed is voor het kind en constateert hij dat competenties van begeleiders een aandachtspunt vormen. Tot slot stelt hij vast dat niet alleen de sportomgeving zelf in orde moet zijn, maar dat ook de andere partijen in het netwerk rond het kind goed moeten functioneren om het kind goed te kunnen laten sporten, oftewel: 'Het leven van het kind houdt niet op bij het verlaten van het schoolgebouw of de sporthal' (KK).

Vragen vanuit de zaal zijn onder andere of er onderscheid is gemaakt naar soorten gedrag (JT), hoe het zit met isolement van kinderen (DF) en hoe het zit met de onderverdeling naar speciaal onderwijs, rugzakleerlingen en andere groepen (FvdG). Isolement heeft volgens KB met plezier te maken: 'Het plezier dat kinderen in het sporten hebben, straalt ook uit op hun privéleven. Het is een wisselwerking.' Over de onderverdeling kan KB op basis van de beschikbare data weinig zeggen: deze zijn afkomstig van het Trimbos instituut en hebben specifiek betrekking op de Nederlandse situatie. De literatuurstudie is internationaal en daardoor minder goed te vergelijken. In het algemeen zijn er nog maar weinig evidence-based studies. Bij het eerder genoemde project Special Heroes is er bijvoorbeeld wat effectiviteit betreft weinig bekend: de sportparticipatie wordt goed bijgehouden, maar de effecten op sociaal, emotioneel of fysiek vlak zijn niet bekend.

Presentatie Nanne Boonstra

Nanne Boonstra presenteert de bevindingen van het onderzoek. Hij geeft aan dat onderscheid moet worden gemaakt tussen *sport als vroegtijdige interventie* en *meedoen aan sport*. *Sport als onderdeel*

van zorg is bewust buiten het onderzoek gelaten. Bij elk van beide treden van sportdeelname noemt Nanne een aantal succesvolle voorbeeldprojecten. Vervolgens gaat hij in op de zeven voorwaarden en aanbevelingen die uit het onderzoek naar voren zijn gekomen en hij besluit met aandacht te vragen voor de rolverdeling tussen 1) sporters en ouders, 2) scholen, sportverenigingen en gemeenten en 3) landelijke partijen die scholen en sportverenigingen ondersteunen.

Naar aanleiding van de presentatie merkt NT op dat het meest interessante de borging is: 'Wie is de eigenaar? Je ziet dat het onderwijs langzaam maar zeker de tijdelijke financiering van bijvoorbeeld Menzis gaat overnemen.' KK concludeert dat het onderzoek eens te meer duidelijk maakt dat er een grote behoefte aan evidence-based materiaal is. YC vraagt of er in het onderzoek onderscheid is gemaakt naar verschillende takken van sport, zoals vechtsport en voetbal, omdat hij uit de praktijk weet dat kinderen daarin verschillend (kunnen) functioneren.

In de schriftelijke bijdrage geeft LV aan dat sport als doel en sport als interventie sterk met elkaar verweven zijn.

Plenaire discussie

Op basis van de presentaties wordt de aanwezigen gevraagd om ieder maximaal drie punten te noemen die hen opvallen of die zij belangrijk vinden. De onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut vatten deze samen in de volgende vijf punten:

1. Onderwijs als spin in het web.
2. Ouders als stimulator en belemmering.
3. Verenigingen: wat kun je van ze verwachten?
4. Regie: wie en op welk niveau?
5. Infrastructuur: wat hebben de partijen nodig?

1. Onderwijs als spin in het web

Er is consensus over het feit dat onderwijs de belangrijkste schakel vormt bij het bevorderen van bewegings- en sportparticipatie van jeugdigen met gedragsproblemen. Dit sluit aan op één van de kerndoelen van het onderwijs: voorbereiden op wonen, werken en vrije tijd. Het gaat in eerste instantie om kwalitatief goed bewegingsonderwijs, maar ook het leven buiten de school verdient volgens MZ aandacht. Zij merkt, vooruitlopend op de rollen van de verschillende betrokkenen, op dat niet zozeer de leerkracht, maar de school hier verantwoordelijk voor is.

Bewegingsonderwijs

Bewegingsonderwijs kan een thematische invalshoek hebben, zoals bij de Marietje Kessels-projecten, die gericht zijn op zelfverdediging, maar YC geeft aan dat je omgekeerd ook de methodiek uit de sport of het bewegingsonderwijs zou kunnen gebruiken om thema's te bespreken. Het huidige bewegingsonderwijs is volgens veel deelnemers niet toereikend: 'Het is nu te vaak twee keer per week trefballen', aldus KK. De deelnemers concluderen dat het niveau van het bewegingsonderwijs omhoog moet. De vraag is wie het op de agenda gaat zetten: de PO-raad en VO-raad? Sommigen menen dat de KVLO (niet aanwezig) dat zou moeten doen omdat het daar al op de agenda staat (via bij- en nascholingstrajecten). Het bereik van de KVLO is echter beperkt, want slechts 50 procent van de PO-scholen heeft een vakleerkracht in dienst. De vakleerkracht verzorgt 30 procent van het bewegingsonderwijs in het primair onderwijs. Er is dus meer nodig. RG vat dit samen als 'competen-

ties, toerusting en mindset'. Hiermee doelt hij onder andere op wat DF stelt: 'Leerkrachten hebben handvatten nodig om hun ervaringen om te zetten' (hoe moet dat in de chaos van de gymzaal?) en de aanvulling van NT: 'denk ook aan de chaos van de vereniging.'

Vakleerkracht

De aanwezigen concluderen dat het zeer wenselijk is dat de vakleerkracht weer verplicht terugkomt.

Hij of zij vormt de basis voor het laten bewegen en sporten van jeugdigen en is volgens sommigen ook een belangrijk middel voor de persoonlijke ontwikkeling van de kinderen. De vakleerkracht moet volgens MvH meer zichtbaar zijn en een advies op maat kunnen geven over het belang van sporten en bewegen voor kinderen, niet alleen aan de groepsleerkrachten maar ook aan ouders van kinderen. Want 'in hoeverre komt de kennis uit het bewegingsonderwijs nu bij andere docenten en de ouders?'

Groepsleerkracht

De groepsleerkrachten zouden in de tienminutengesprekken met de ouders kunnen informeren naar het sportgedrag van het kind. Vervolgens kunnen zij advies geven over de mogelijkheden voor georganiseerde sportbeoefening. De vakleerkracht zou inzicht en informatie moeten hebben over welke sporten en sportvereniging in de wijk of in de stad goed met 'kwetsbare groepen' kunnen omgaan.

Combinatiefunctionaris

De combinatiefunctionaris ten slotte biedt kansen voor verbinding tussen onderwijs, welzijn en sportvereniging.

2. Ouders als stimulator of belemmering

Betrekken van ouders

Het betrekken van ouders is een ethische vraag: mag je om ouders heen? Afgezien daarvan zien sommigen ouderbetrokkenheid als voorwaarde voor structurele sportbeoefening (ouders moeten hun kind blijvend stimuleren). Anderen, waaronder MvH, menen echter dat ouders geen randvoorwaarde zijn. Sterker nog, van ouders kan juist ook een belemmerende werking uitgaan. JT merkt op: 'Ouders moet je niet te snel wegzetten als 'daar kan je niks mee'. Je moet maatwerk leveren.

Sommige ouders hebben ondersteuning nodig, andere niet. DF sluit hierbij aan: 'Begin bij het maken van onderscheid tussen ouders.' Veel ouders hebben geen hulp nodig. Die zijn zelfredzaam en assertief en gaan zelf op zoek naar informatie. NT noemt Stichting MEE als voorbeeld van een organisatie die ouders informeert.

Voorlichten van ouders

Voorlichting aan ouders is belangrijk. Ze moeten weten waarom sportbeoefening belangrijk is voor hun kind en wat een vereniging van ze verwacht. YC geeft aan dat je daarom eerst je verwachtingen met de ouders moet doorspreken en pas dan kun je aanspraak maken op waarin ze het nog beter kunnen doen. NB noemt in dit verband het voorbeeld van de pedagogisch coördinator. Een ander vult aan dat het voor verenigingen bovendien van belang is dat ouders van de kinderen zich bereid tonen om zich voor de club in te zetten.

Moeilijk bereikbare groepen

Sommige groepen zijn als moeilijk bereikbaar aan te merken, bijvoorbeeld lage inkomensgroepen en migranten. NB geeft aan dat er al positieve voorbeelden op dit terrein zijn, zoals de Schoolsportvereniging in Rotterdam. Dit soort voorbeelden betreft vaak een samenwerking tussen onderwijs, welzijn en sport. Welzijn kan een intermediair zijn tussen onderwijs en sport. Jongerenwerk kan bijvoorbeeld verenigingen ondersteunen in de omgang met deze doelgroep.

3. Verenigingen: wat kun je van ze verwachten?

Kan en moet elke vereniging openstaan voor en zich toerusten op jeugdigen met gedragsproblemen? 'Nee', zegt FvdG, 'want niet elke vereniging kan het aan' en KK voegt eraan toe: 'En dat moet je ook niet willen.' In de schriftelijke toelichting stelt LV bovendien dat sommige verenigingen voor een dilemma kunnen komen te staan: het betreffende kind kan erbij geholpen zijn, maar soms betekent dit wel dat de andere leden eronder lijden. Deelnemers constateren dat sommige verenigingen vooral prestatiegericht zijn en minder tijd en ruimte hebben voor opvang en ondersteuning van moeilijke groepen. Echter, niet iedereen deelt deze mening. Sommigen vinden dat alle verenigingen in principe met deze jeugdigen moeten kunnen omgaan: 'Ook deze kinderen willen dicht bij huis sporten, bij de vereniging om de hoek.'

Tegelijkertijd blijkt dat er een enorme behoefte is aan verenigingen die deze taak op zich nemen. We moeten oppassen dat de verenigingen die zich profileren als maatschappelijk geëngageerde vereniging geen overload krijgen omdat zij alle moeilijke groepen op moeten vangen, aldus DF. Er wordt geopperd om 'de beste verenigingen' nadrukkelijk te stimuleren en toe te rusten om met deze groepen om te gaan. Het kader is weliswaar belangrijk, maar omdat het vrijwilligers zijn mag je het ze nooit opleggen, kun je ze niet dwingen. De vraag is dan: wie gaat ze toerusten en wie is de probleemeigenaar? EM vraagt of een keurmerk als voorwaarde (kan een enorme drempel zijn voor verenigingen) of als beloning in te zetten is. Volgens AB kun je verenigingen ook onderscheiden door een kwalitatief keurmerk. Zoiets bestaat al voor vechtsporten. De ervaring leert dat verenigingen een incentive nodig hebben om een dergelijk keurmerk te willen. Subsidie is vaak een goede stimulans: verenigingen met een keurmerk krijgen dan meer subsidie. Een deelnemer noemt een voorbeeld uit Enschede, waar verenigingen die zich breed manifesteren extra middelen krijgen. Tot slot: ook sportbonden kunnen een rol spelen. Zij kunnen meer informatie verstrekken en investeren in deskundigheidsbevordering.

4. Regie: wie en op welk niveau?

In het voorgaande is de vraag al even aan de orde gekomen of we wel of geen dekkend systeem willen hebben (moeten alle verenigingen jeugdigen met gedragsproblemen kunnen aannemen?).

Deze vraag hangt samen met de vraag wie de regie zou moeten hebben. Volgens de meesten is de gemeente aan zet. Dat betekent niet dat gemeenten ook alles zelf moeten uitvoeren, maar wel dat ze er op aangesproken kunnen worden dat bepaalde zaken geregeld zijn. Sportstimulering is te beschouwen als onderdeel van de uitvoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), namelijk via participatie door sport, passend bij de prestatievelden 1 en 2. Je zou sportstimulering kunnen zien als een uitbreiding van de gemeentelijke Wmo-taken. Een belangrijke rol wordt ook toebedeeld aan de Centra voor Jeugd en Gezin (CJG's): die zouden hierin een centrale rol moeten gaan spelen, vooral op het gebied van informatievoorziening over de lokale situatie.

MvH meent dat de gemeente niet per se de verantwoordelijkheid hoeft te hebben: degene die iets signaleert moet er zelf iets mee kunnen doen. Dat kan ook een school of een vereniging zijn. MZ voegt hieraan toe dat het CJG geen automatisme is voor ouders, maar de school wel. Dat is een logische plek om alle informatie samen te brengen, omdat alle kinderen daar komen. Bovendien hebben scholen Zorgadviesteams (ZAT's), waar veel informatie samenkomt.

Visie

Uiteindelijk stelt de zaal vast dat informatie op meerdere plaatsen beschikbaar moet zijn, maar dat er behoefte is aan één partij die de afspraken regelt. Het gaat daarbij volgens MvH niet alleen om het niveau van de gemeente (gemeenten moeten vanuit de Wmo regelen dat het netwerk in orde is), maar ook om het microniveau (het kind zelf). GvB geeft aan dat er in het vorige kabinet al gepoogd is dit op hoofdlijnen te regelen: de gemeente zou één persoon als aanspreekpunt moeten aanstellen, ongeacht vanuit welke hoek deze komt; ook anderen menen dat hiertoe al initiatieven ontplooid zijn. Er blijkt duidelijk behoefte aan een overkoepelende visie op dit thema. Volgens de zaal moet de rijksoverheid deze visie en het toekomstperspectief ontwikkelen. Het gaat om een stip aan de horizon: waar willen we met z'n allen naar toe? Een belangrijke opstap hiertoe vormt de Kennisagenda Sport van het ministerie van VWS, die is ontwikkeld in samenwerking met het Mulier Instituut en ZonMW.

5. Infrastructuur: wat hebben de partijen nodig?

RG concludeert dat er behoefte is aan een infrastructuur, ter ondersteuning van lokale partijen. KK vreest dat er dan weer een nieuw kennisinstituut komt, maar RG geeft aan dat het meer gezocht moet worden in de vorm van een netwerk. De vraag is dan: wie verzorgt de agendering in dat netwerk? En hoe zorg je ervoor dat de jongeren het goede aanbod krijgen, zonder dat je de vakleerkrachten en de trainers overvoert met kennis? Hoe maak je de benodigde kennis enerzijds goed behapbaar en aantrekbaar en anderzijds: hoe benut je de kennis uit de omgeving van het kind zodat je kunt voorkomen dat alle betrokkenen heel veel kennis moeten hebben?

Afspraken

Alle deelnemers aan de expertmeeting krijgen het verslag opgestuurd met de uitnodiging dit aan te vullen en/of te corrigeren.

Bijlage 3 Onderscheiden gedragsproblemen

ODD/CD

ODD staat voor Oppositional Defiant Disorder en CD voor Conduct Disorder. Beide stoornissen vallen binnen de antisociale agressieve gedragsstoornissen. Kinderen met ODD en CD zijn egocentrisch, hebben weinig empathie/inlevingsvermogen, hebben een slecht ontwikkeld moreel bewustzijn, een lage frustratiedrempel, weinig zelfreflectie en kiezen vaker (door verkeerde interpretatie van sociale prikkels) voor een antisociale, agressieve reactie. Dit uit zich onder andere in opstandig gedrag, liegen, niet luisteren, eigenwijs of agressief zijn (ODD) en vechten, intimideren, stelen, toebrengen van lichamelijk letsel en vernielingen plegen (CD).

ADHD

De afkorting ADHD staat voor Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. Er zijn drie typen ADHD te onderscheiden: één vorm die zich vooral kenmerkt door onoplettendheid, één die zich vooral kenmerkt door hyperactiviteit en een gecombineerd type. De herkenbare symptomen bestaan uit onder meer een korte spanningsboog (snel afgeleid) en hyperactief of impulsief gedrag. Behalve deze sociale problemen zijn er nog andere gevolgen beschreven van ofwel de korte spanningsboog, ofwel het hyperactieve/impulsieve gedrag. Minder zelfvertrouwen, een laag gevoel van eigenwaarde, slechtere schoolprestaties, gepest worden en agressie worden in diverse studies genoemd. Vanwege het ongepaste gedrag wordt meer dan de helft van de kinderen met ADHD ook gediagnosticeerd met ODD en 20 tot 50 procent ontwikkelt CD.

ASS

Autismespectrumstoornis (ASS) is een ernstige ontwikkelingsstoornis, die zich kenmerkt door beperkingen in de sociale interactie, tekortkomingen in de communicatie en een gering aantal, repetitieve en stereotiepe gedragingen, interesses en activiteiten. Door de beperking in het verwerken en begrijpen van informatie ontstaan er ook problemen in de cognitieve ontwikkeling en de motorische ontwikkeling. Ondanks behandeling leiden jongeren met ASS veelal een geïsoleerd bestaan.

Psychosomatische stoornissen

Psychosomatische stoornissen zijn te omschrijven als een chronische ziekte met een patroon van meerdere lichamelijke klachten waar geen medische verklaring voor is. De meest voorkomende symptomen zijn hoofdpijn, misselijkheid, overgeven, buikpijn, diarree, pijnlijke menstruatie, vermoeidheid en flauwvallen. Patiënten met een psychosomatische stoornis zoeken met regelmaat

medische hulp omdat zij denken dit nodig te hebben maar zij kenmerken zich ook door onwil of onvermogen om aan het genezingsproces mee te werken. Mensen die lijden aan psychosomatische stoornissen hebben tevens een verhoogde kans op bijkomende aandoeningen zoals klinische depressie, angststoornissen, persoonlijkheidsstoornissen en paniekstoornis.

Angst

Angst is in principe een normale reactie op een dreigend gevaar, maar een kleine tien procent van de jongeren reageert ongepast op (beleefd) gevaar. Indien deze angsten het dagelijks leven ernstig belemmeren of gepaard gaan met langdurig lijden, spreken we van een angststoornis. Deze angststoornis heeft ernstige gevolgen voor het sociale functioneren en de ontwikkeling van de jongere. Door de stoornis zal de angstige jongere stressvolle situaties sneller vermijden waardoor er sociale en maatschappelijke isolatie ontstaat. Dit heeft een negatieve invloed op de sociaal-emotionele ontwikkeling, zoals het leren omgaan met vriendschappen. Daarnaast hebben deze jongeren over het algemeen minder energie, voelen zij zich ongelukkig en hebben zij een negatief zelfbeeld. Bovendien wijzen leeftijdgenoten hen vaak af of ze negeren hen. Hierdoor ontstaat een vicieuze cirkel waarbij een jongere zich steeds meer onttrekt uit sociale contacten en steeds minder ervaring opdoet.

Depressieve stoornissen

Een depressieve stoornis is te omschrijven als een psychische aandoening die zich kenmerkt door depressieve stemmingen, verlies van interesse en plezier, gevoelens van schuld of een lage eigenwaarde, verstoorde slaap- of eetlust, weinig energie en een slechte concentratie. Er zijn verschillende symptomen waaraan een depressieve stoornis te herkennen is. Vermoeidheid, pijn zonder medische oorzaak, het kind is niet populair en wordt geplaagd of gepest, allerlei angsten, overbeweeglijkheid of het kind is buitensporig braaf en stil kunnen signalen zijn bij kinderen in de leeftijd van 6 tot 12 jaar. Bij adolescenten (vanaf 12 jaar) zijn de signalen onder meer een opmerkelijke verandering in persoonlijkheid of uiterlijk, schoolweigering, stoppen met sporten en hobby's en het terugtrekken uit een kring van vrienden. Mensen met depressieve stoornissen lijden regelmatig ook aan andere stoornissen, bijvoorbeeld andere psychische aandoeningen (zoals angststoornissen en problematisch gebruik van verslavende middelen), maar ook aan lichamelijke ziektes (bijvoorbeeld kanker of neurologische aandoeningen).

Bron: Breedveld et al., 2010

Bijlage 4 Beschrijving van 14 beloftevolle projecten

1. De Schoolsportvereniging	70
2. Autigym	73
3. BUSOVA	76
4. De Mast	81
5. Doelbewust	84
6. Masterboys	88
7. Sport-it	90
8. Sportmix	95
9. Sportproject You2	98
10. Thuis Op Straat	102
11. Special Heroes	106
12. De Haagse Sporttuin	113
13. Autisten voetbalteam NOC Kralingen Rotterdam	117
14. ClubExtra	121

1 *De Schoolsportvereniging*⁹

De Schoolsportvereniging (SSV) is een initiatief van Rotterdam Sportsupport.¹⁰ Deze organisatie heeft van het NOC*NSF binnen het programma 'Nieuwe sportmogelijkheden' financiering gekregen voor het opzetten van acht SSV's in vier jaar (periode 2008-2011). Iedere wijk telt één SSV die (meestal) gevestigd is in de kernschool. Andere scholen in de wijk kunnen zich hier in een later stadium bij aansluiten. Een SSV biedt minimaal vier takken van sport aan. Kinderen die lid zijn sporten niet incidenteel, maar worden lid van een reguliere sportvereniging en betalen contributie. Alle trainingen vinden plaats op school, in een gymlokaal, op het schoolplein of het speelplein in de buurt. Dit maakt de SSV laagdrempelig en toegankelijk.

Aanleiding

Lid zijn van een sportclub is voor veel kinderen in achterstandwijken geen vanzelfsprekendheid, ook niet als het gaat om wijken met goede sportvoorzieningen en sportaanbieders (Duijvestijn, 2007: 26).¹¹ De drempel is te hoog voor bewoners om te gaan sporten bij een sportclub in de buurt. Het SCP-onderzoek naar maatschappelijke participatie van kinderen (SCP, 2009) concludeert dat mensen vaak financiële redenen noemen voor niet-deelname aan sport. Voor bijstandkinderen geldt dit nog sterker. Dat het belangrijk blijft om te investeren in aandachtswijken bevestigt het onderzoek Kinderen in Tel.¹² Hieruit blijkt namelijk dat het de afgelopen vijf jaar gestaag beter gaat met de kinderen in Nederland, maar dat deze verbeteringen helaas niet ten goede komen aan alle kinderen. De tweedeling tussen kinderen die in goede en slechte omstandigheden opgroeien, neemt zelfs toe, zo constateren de onderzoekers. Want als kansen voor kinderen ongelijk verdeeld zijn kost het veel meer tijd, geld en inspanning om de daardoor ontstane problemen als schooluitval en criminaliteit later op te lossen.

Doelstelling en doelgroep

Het doel van de Schoolsportvereniging is *kinderen in de basisschoolleeftijd die wonen en leven in wijken waar vrijwel geen sportverenigingen zijn gesitueerd, de optimale mogelijkheid te bieden om in hun directe woon- en leefomgeving in georganiseerd verband structureel te sporten met als ultiem doel het lidmaatschap van een sportvereniging*. De SSV is dus een project dat zich richt op meedoen aan sport. Naast het doel dat kinderen lid worden van een sportvereniging, willen de initiatiefnemers ook dat deelnemende kinderen tijdens het sporten normen en waarden leren.

De SSV richt zich op kinderen in de basisschoolleeftijd die wonen en leven in wijken waar vrijwel geen sportverenigingen zijn gesitueerd. Deelnemende kinderen hoeven geen gedragsproblemen te hebben, maar kinderen die in deze wijken wonen hebben een relatief groot risico op gedragsproble-

9 Delen van de tekst zijn bewerkingen van een rapportage van het Verwey-Jonker Instituut over de schoolsportvereniging: Boonstra, N, & Hermens, N. (2010). Sportief in de buurt. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

10 Kijk voor meer informatie op www.rotterdamsportsupport.nl of www.schoolsportvereniging.nl.

11 Duijvestijn, P. (2007). *Sociale infrastructuur van de 40 'krachtwijken' in beeld*. Amsterdam: DSP.

12 Steketee, M., Mak, J. & Tierolf, B. (2010). Met medewerking van Wouter Roeleveld. *Kinderen in Tel. Kinderrechten als basis voor lokaal jeugdbeleid. Databoek 2010*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut. Dit onderzoek is op 1 maart 2010 aangeboden aan Minister Rouvoet van Jeugd en Gezin.

men. Zij groeien namelijk vaak op in moeilijke omstandigheden waardoor de kans op probleemgedrag groter is.

Werkwijze schoolsportverenigingen

De kern van SSV's bestaat uit twee betrokken organisaties (scholen en sportverenigingen). In iedere SSV zorgt een coördinator, meestal de vakleerkracht lichamelijke opvoeding op de betrokken kernschool, gedurende twaalf uur per week voor begeleiding. De belangrijkste taken van de coördinatoren zijn het werven van kinderen en contact onderhouden met ouders en sportverenigingen. Trainers van de aangesloten sportverenigingen verzorgen de trainingen, die altijd na schooltijd in de wijk of op school plaatsvinden.

Resultaten

Het Verwey-Jonker Instituut voert onderzoek uit naar de Schoolsportvereniging. Dit houdt in dat onderzoekers vier achtereenvolgende jaren vragenlijsten afnemen aan kinderen, ouders, leerkrachten en trainers. In 2008 is gestart met een nulmeting, vervolgens een een-meting in 2009 en begin 2010 is een twee-meting uitgevoerd. In 2011 zal ten slotte een drie-meting plaatsvinden. Het onderzoek is uitgevoerd op de eerste zes SSV's in de stad. Deze zijn gevestigd in de wijken Katendrecht, Beverwaard, Afrikaanderwijk, Schiemond, Pendrecht en Lombardijen.¹³ Uit het onderzoek blijkt dat de SSV een succes is. In de zes onderzoekswijken is nu 43% van de leerlingen van de kernscholen lid. De onderzoekers hebben ook vragen gesteld over de invloed van sporten bij een SSV op het gedrag van kinderen. Hieronder enkele resultaten.

- Zestig procent van de ouders denkt dat hun kind door de SSV minder op straat hangt.
- De helft van de ondervraagde leerkrachten en trainers denken dat kinderen door de SSV hun agressie beter leren beheersen en zich beter aan gedragsregels houden.
- Circa acht van de tien leerkrachten en trainers denken dat kinderen door de SSV sociale competenties aanleren.

Ouders die bij het groepsgesprek aanwezig waren benadrukten dat ze het prettig vinden dat de kinderen in de wijk onder begeleiding kunnen sporten. Dit is veilig en het zorgt ervoor dat hun kinderen zelf op het rechte pad blijven.

Competentie trainers/begeleiders

Trainers zijn altijd afkomstig van de sportvereniging en verzorgen een of twee trainingen per week. Bij de trainers staat de training en het sporten centraal. Omdat bij SSV's kinderen met gedragsproblemen meedoen in het reguliere sportaanbod is het belangrijk dat trainers hier op een professionele manier mee omgaan. De drie ouders gaven tijdens het groepsinterview aan dat zij het vooral belangrijk vinden dat de trainer ervoor zorgt dat de kinderen plezier hebben. Dan leren ze volgens hen spelenderwijs sportieve en sociale vaardigheden.

Succes- en faalfactoren

Een succesfactor is dat de coördinatoren van de lokale SSV's ouders informeren over en ondersteunen bij het gebruik van de stedelijke sportstimuleringsregeling, het Jeugdsportfonds. Kwetsbare

13 Andere wijken met een SSV zijn Crooswijk, Liskwartier, Oud Mathenesse, Het Nieuwe Westen, Bloemhof, Hordijkerveld, Hillesluis, Het Oude Westen, Feijenoord, Oud Charlois, Tarnewijk, Kloosterbuurt.

kinderen tussen de 4 en 17 jaar van ouders die maximaal 120% van het minimuminkomen (€ 1.350 per maand) verdienen, komen hiervoor in aanmerking. Dat deze financiële ondersteuning belangrijk is, blijkt wel uit het feit dat vijfhonderd kinderen die lid zijn van de SSV gebruik maken van het Jeugdportfonds. Ook de ouders die deelnamen aan het groepsgesprek benadrukten het belang hiervan.

De SSV is de innovatieve fase voorbij en vormt een integraal onderdeel van het sportaanbod in Rotterdam. Dit betekent dat de sportinfrastructuur sterk is. De school is een ideale vindplaats voor jongeren (met gedragsproblemen) die nog niet sporten en kinderen kunnen daardoor snel volwaardig lid worden van de sportvereniging. Dit is een succesfactor, maar tegelijkertijd kan het ook een faalfactor zijn. De drie ouders die deelnamen aan het groepsinterview vinden dat school en sportvereniging een eenduidig pedagogisch klimaat neerzetten.

Bij jongeren met gedragsproblemen is ouderbetrokkenheid nog belangrijker dan bij kinderen zonder gedragsproblemen. Ouderbetrokkenheid als het bezoeken van trainingen en ouderavonden, of helpen bij trainingen of wedstrijden zijn bij de SSV beperkt.

Bronnen

Boonstra, N. & Hermens, N. (2010). *Sportief in de buurt! Een betere wijk door de schoolsportvereniging*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Groepsinterview met drie ouders van kinderen die sporten bij een Rotterdamse SSV.
www.schoolsportvereniging.nl

2 *Autigym*

Autigym is een gymmethode die is ontwikkeld vanuit het ZML-onderwijs. Het is een gymmethode die het gymmen vergemakkelijkt en plezieriger maakt voor kinderen met een autismespectrumstoornis. Deze methodiek is te gebruiken in het speciaal en regulier basisonderwijs en bestaat uit een theoretische en praktische samenstelling van handvatten.

Aanleiding

De aanleiding voor de ontwikkeling van autigym zijn klachten van leerlingen, ouders en docenten over de gymlessen in het speciaal onderwijs. Als gevolg hiervan werd een groep leerlingen met een autismespectrumstoornis geobserveerd. Deze jongeren konden tijdens de lessen bewegingsonderwijs niet voldoende en op een voor hen leuke manier meedraaien. Op verschillende manieren is geprobeerd de leerlingen beter te begeleiden, maar het gewenste effect bleef uit. Toen zijn Marry Ronde van het Steunpunt Autisme REC Noord-Holland en Ingrid Ott, vakleerkracht bewegingsonderwijs bij basisschool de Alk in Alkmaar, gaan samenwerken om de bestaande methode voor gymlessen voor autistische kinderen te verbeteren.

Doelstelling en doelgroep

De doelstelling van Autigym is om jongeren met een autismespectrumsyndroom meer plezier te geven in bewegen in het algemeen en meer specifiek in de gymlessen op school. Deze algemene doelstelling proberen zij te bereiken door een viertal concrete doelen na te streven:

1. Leerlingen vertrouwd te maken met de gymzaal.
2. De zelfstandigheid van de leerlingen te vergroten.
3. De leerlingen gedragsregels te leren en hen daarop bij te sturen.
4. De motorische vaardigheden van de leerlingen uit te breiden en de structuur van de gymles duidelijk en hanteerbaar te maken.

Als gezegd bestaat de doelgroep van Autigym uit jongeren met een autismespectrumstoornis.

Werkwijze

De Autigym methode is ontwikkeld vanuit de vraag om voor jeugdigen met autisme de gymlessen beter voorspelbaar te maken. Door een duidelijke structuur die aangeeft wat ze moeten doen, waar ze dat moeten doen, wanneer, langs welke weg, hoelang het duurt en wat ze daarna kunnen doen wordt de gymles tegelijkertijd ook veiliger voor de leerlingen.

De methode van Autigym is vastgelegd in een praktische werkmap met een korte theoretische inleiding en een ondersteunende videoband. In de werkmap staan verschillende oefeningen. Deze zijn onderverdeeld in tien motorische activiteiten, bijvoorbeeld werken met de bal, klauteren en zwaaien. De videoband geeft een duidelijk beeld van de gymles in zijn geheel.

Om onrust onder de deelnemers te vermijden is het belangrijk dat voor de gymles de toestellen klaarstaan. Vaste kleuren, foto's of tekeningen geven een start-, wacht- en eindplaats in de gymzaal aan. Pictogrammen visualiseren de oefening duidelijk. Dit geeft de leerlingen structuur en biedt de mogelijkheid om individueel al te beginnen met gymmen. Uitgangspunt van de autigymles is dat de

leerlingen individueel werken. Wanneer de les begint gaan de leerlingen op de wachtplaats zitten. Dan wordt de 'time-timer' in werking gezet. Deze wekker geeft met een rode schijf aan wanneer de tijd op is en de leerling moet stoppen met een oefening zodat iemand anders op de wachtplaats kan beginnen.

Elke leerling gymt aan de hand van een opdrachtkaart. Op deze kaart staan drie oefeningen die de leerling achter elkaar uitvoert. Bij de oefening staat aangegeven hoe vaak of hoe lang de oefening gedaan moet worden. Elke oefening heeft een duidelijk begin- en eindpunt. Als de leerling zijn persoonlijke opdrachtkaart heeft afgewerkt, gaat deze op de bank zitten.

Om de leerlingen vertrouwd te maken met de gymmethode is er veel aandacht voor het aanleren van deze methode. Eerst wordt een leerling geobserveerd om zo duidelijk mogelijk te krijgen welke ondersteuning hij of zij nodig heeft. Hierbij kun je denken aan ondersteuning bij het herkennen van pictogrammen of bij het begrijpen van de geschreven tekst.

Organisatie

Autigym is ontwikkeld vanuit het ZML-onderwijs¹⁴ en is toe te passen in alle vormen van speciaal en regulier basisonderwijs. De autigymles kan in kleine groepen plaatsvinden, maar ook in combinatie met een reguliere gymles. Dit maakt het gemakkelijker voor instellingen die niet de faciliteiten hebben om leerlingen aparte gymlessen aan te bieden. Op deze manier kunnen leerlingen voor wie de reguliere gymles te moeilijk is, tijdens de gymles de autigym-methode volgen. Als dat het geval is wordt een gedeelte van de gymruimte ingedeeld volgens de methode van autigym.

De methode autigym is niet ingebed in een specifieke organisatie. Op de site van het steunpunt autisme is een link naar autigym opgenomen. Via deze site kunnen geïnteresseerden een workshop autigym aanvragen.

Competenties trainers/begeleiders

Belangrijk is om bij de uitleg van de opdrachten bepaalde woorden te herhalen en dit op een manier te doen die de autistische kinderen begrijpen. Dit houdt in dat je niet alles in één volzin uitlegt, maar zoveel mogelijk stap voor stap.

Van de gymdocenten wordt verwacht dat zij kennis en affiniteit hebben met de doelgroep. Wanneer zij onvoldoende kennis hebben kunnen zij in een workshop bijgeschoold worden. Marry Ronde en Ingrid Ott bieden deze workshop aan. De workshop duurt twee en een half uur en bestaat uit theoretische en praktische handvatten voor het gymmen met autistische leerlingen. Van de docent wordt verwacht dat hij/zij zelf ook in staat is elke oefening uit te voeren, aangezien deze elke nieuwe oefening moet voordoen. Bekende oefeningen doen de leerkrachten alleen voor als leerlingen hier specifiek om vragen.

¹⁴ Speciaal onderwijs voor kinderen met een verstandelijke en/of lichamelijke beperking.

Resultaten

Uiteindelijk kunnen de leerlingen motorische oefeningen zelfstandig en met meer plezier uitvoeren. De leerling wordt vervolgens beloond voor zijn werk. Deze beloning kan bestaan uit het kiezen van een oefening uit het fotobord, kijken naar de groep als de leerling behoefte heeft om rustig te gaan zitten of de leerling kan ervoor kiezen om alvast rustig alleen te gaan douchen.

Succes- en faalfactoren

Doordat het project niet geëvalueerd is zijn er geen specifieke succes- en faalfactoren bekend. Wel geven de ontwikkelaars aan dat zij voornamelijk positieve feedback krijgen van docenten. Door met de methode te werken kunnen leerlingen beter functioneren in de maatschappij. Ze leren er volgens de ontwikkelaars met structuur om te gaan en krijgen vertrouwen door de successen die zij behalen tijdens de gymlessen.

Marry Ronde en Ingrid Ott denken dat de theoretische kennis in combinatie met de ervaring uit de praktijk die zij hebben de belangrijkste succesfactor zijn voor Autigym. Daarnaast geven de ontwikkelaars zelf workshops over de methode aan docenten. Er zitten daardoor geen schakels tussen die ruis kunnen veroorzaken.

Gebrek aan tijd en geld hebben volgens de ontwikkelaars hun weerslag op het succes van Autigym. Marry Ronde en Ingrid Ott hebben naast hun werkzaamheden voor autigym andere werkzaamheden als docent bewegingsonderwijs en Marry Ronde bij het Steunpunt Autisme. Door de drukke agenda's van beide dames en het tekort aan financiële middelen is het voor hen niet mogelijk om dagelijks bezig te zijn met de uitbreiding van autigym. Het gebrek aan tijd zorgt er ook voor dat vakdocenten die met de methode werken moeilijk te evalueren zijn. Soms is het de vraag of zij de methode wel goed uitvoeren. Een succesfactor is dat autigym op voor het vakgebied relevante websites wordt gepromoot.

Bronnen

- Leerlingen met Autisme in beweging. Door Marry Ronde, steunpuntfunctionaris Autisme Noord-Holland. (artikel)
- www.steunpuntautismenoordholland.nl
- Telefonisch interview met Marry Ronde
- Telefonisch interview met Ingrid Ott

3 *BUSOVA*

BUSOVA staat voor Buitensport sociale vaardigheidstraining. Het is een methodiek waarin buitensportactiviteiten worden ingezet in een vaardigheidstraining voor jongeren met gedragsproblemen of sociaal-emotionele problematiek. BUSOVA is sinds september 2007 uitgevoerd met vier groepen van in totaal 36 jongeren van orthopedagogisch-didactisch centrum Het Lumeijn in Zwolle. Het Lumeijn biedt onderwijs en ondersteuning aan leerlingen in het voortgezet onderwijs die tijdelijk meer ondersteuning nodig hebben om voortgang in hun onderwijsloopbaan te houden. De ondersteuning bestaat onder meer uit sociale vaardigheidstraining, faalangstreductietraining en hulp bij agressieregulatie. In 2010 begint de afdeling Onderwijshulpverlening van Stichting Stade met een training in Utrecht.

Aanleiding

BUSOVA is ontwikkeld in opdracht van het lectoraat Bewegen & Gedragsbeïnvloeding (nu: lectoraat Bewegen, Gezondheid en Welzijn) van de Hogeschool Windesheim in Zwolle. Het uitgangspunt van de BUSOVA is om jongeren op een actieve, plezierige manier te laten leren. Plezier beleven maakt het leren namelijk gemakkelijker. Het is ook gemakkelijker om jongeren met gedragsproblemen buiten de setting van de spreekkamer over hun problemen te laten praten. Veel jongeren hebben behoefte aan een training op het gebied van sociale vaardigheden. Als ze op het moment zelf, tijdens trainingsmomenten, geconfronteerd worden met de gevolgen van hun gedrag, zijn ze meer gemotiveerd om erover te praten en begeleiding te accepteren.

Doelstelling en doelgroep

Het doel van de training is om jongeren door buitensportactiviteiten concrete ervaringen te laten opdoen waarbij ze de consequenties van hun gedrag ervaren. Dit maakt het mogelijk hen te motiveren tot het overdenken van hun gedrag, wat de aanzet geeft om te gaan experimenteren met gedragsalternatieven. Dit stimuleert de ontwikkeling van sociale en emotionele vaardigheden, waardoor gedragsproblemen en sociaal-emotionele problemen naar verwachting verminderen. Daarnaast heeft de training als doel de eigenwaarde, het zelfvertrouwen, de weerbaarheid en het probleemoplossend vermogen van jongeren te versterken. Na het volgen van de training moeten jongeren beter in staat zijn om te gaan met hun gevoelens en hun gedrag. Ook hun empathie en vertrouwen in anderen dienen te groeien. Sport, of beter gezegd avontuur, wordt in dit project nadrukkelijk ingezet als vroegtijdige interventie.

De training richt zich op jongeren van 12 tot 18 jaar met gedragsproblemen of sociaal-emotionele problematiek, die motorisch en technisch voldoende in staat zijn om aan buitensportactiviteiten deel te nemen. De training sluit goed aan bij jongeren met een actieve leefstijl. Dit betekent overigens niet dat de training voor meer cognitief ingestelde jongeren niet geschikt is. De training is geschikt voor jongeren die problemen hebben met agressieregulatie, sociale weerbaarheid, faalangst, stemmingsklachten (als gevolg van een negatief zelfbeeld), assertiviteit, probleemoplossend vermogen, morele ontwikkeling, of omgaan met de heersende orde (zoals op school). Het gaat dus zowel om jongeren met internaliserende gedragsproblemen als om jongeren met externaliserende gedragsproblemen.

De training is niet geschikt voor jongeren die niet in staat zijn begeleiding te accepteren of dit vermogen te ontwikkelen, voor jongeren die hun situatie niet als problematisch ervaren en derhalve niet gemotiveerd zijn, voor jongeren met ernstige psychiatrische problematiek of met suïcidale neigingen, en voor jongeren die fysiek niet in staat zijn om aan de training deel te nemen.

Werkwijze

De training werkt doelgericht aan sociale vaardigheden waar jongeren in hun dagelijks leven op vastlopen en die van invloed zijn op hun gedragsproblemen of sociaal-emotionele problematiek. De training bestaat uit bijeenkomsten van anderhalf uur per week gedurende acht weken. Twee trainers begeleiden de groep, die bestaat uit maximaal negen jongeren.

De methodiek kenmerkt zich door avontuurlijke elementen, bijvoorbeeld een speurtocht, samen een vlot bouwen of klim- en klauteractiviteiten. Daarin ligt de nadruk op het stimuleren van samenwerking, het leren omgaan met tegenslagen en het leren kennen van eigen en andermans sterke en zwakke kanten. De jongeren krijgen wekelijks in groepsverband één of meerdere buitensportactiviteiten aangeboden. Zij informeren elkaar over hun leerdoelen. Tijdens de activiteiten worden ze aangestuurd op hun gedrag en aangezet tot reflectie. Na de training wordt besproken hoe jongeren het geleerde in de week erna zullen toepassen. Eventueel krijgt het gezin of de school hier informatie over, zodat de jongere bij het experimenteren met nieuw gedrag ondersteuning krijgt. Bij de eerstvolgende bijeenkomst volgt de bespreking van de ervaringen met het nieuwe gedrag, met aandacht voor zowel positieve ervaringen (benadrukken succes) als negatieve ervaringen (wat daarvan te leren). Na vier trainingen is er een evaluatie, waarbij de jongeren stilstaan bij hun leerdoelen en deze eventueel bijstellen. Na zes bijeenkomsten maken de trainers zich meer en meer overbodig en gaan jongeren nadenken over hoe zij elkaar kunnen begeleiden in hun leerproces.

De ouders of de mentor melden de jongere aan. De aanmelder omschrijft het gedrag dat als problematisch wordt ervaren. Daarna volgt een intake, waarin de trainers met de jongere bespreken wat hij/zij zou willen leren. Ook vindt toetsing van de reden van aanmelding plaats bij de jongere. Vanuit deze intake worden leerdoelen geformuleerd. Dit gebeurt zo veel mogelijk in de woorden van de jongere zelf, met als achterliggende gedachte dat de jongere daardoor meer gemotiveerd zal zijn. Dat jongeren zelf gemotiveerd zijn vinden de ontwikkelaars van de BUSOVA erg belangrijk.¹⁵

Bij de samenstelling van de groep wordt rekening gehouden met een goede verhouding tussen jongeren met internaliserende en jongeren met externaliserende gedragsproblematiek. Een groep met erg veel jongeren met externaliserende problemen is moeilijk hanteerbaar, waardoor er te weinig aandacht kan zijn voor het ervarend leren. Hoeveel jongeren met externaliserende gedragsproblemen in een groep kunnen is niet zonder meer aan te geven. Dit hangt mede af van de intensi-

¹⁵ Het is een keer voorgekomen dat een jongere uitviel na de eerste drie trainingen. Bij deze jongere waren er vooraf al twijfels over zijn motivatie, de drive om hem aan te melden was vooral aanwezig bij zijn ouders en de school. Hij was wel gemotiveerd om te sporten, maar niet om zijn gedrag te veranderen, en dat is van groot belang voor het slagen van de methodiek. Zijn uitval had een positieve uitwerking op de groep.

teit van de problematiek en de vraag of trainers er vertrouwen in hebben dat de groep hanteerbaar is.¹⁶

Organisatie

De methodiek is ontwikkeld door de Hogeschool Windesheim in Zwolle en is uitgewerkt in een Handboek voor begeleiders. De Hogeschool biedt ook een cursus aan voor trainers. Instellingen, zoals een school of een welzijnsinstelling, zetten de methodiek in en financieren dit. De Hogeschool streeft naar betrokkenheid bij de uitvoering, bijvoorbeeld door onderzoeksmatige activiteiten en begeleiding. Na verloop van tijd kunnen instellingen het project zelf draaien met behulp van het Handboek. Er berusten geen rechten op de methodiek. De totale personele inzet is per training geraamd op 66 uur. De materiële kosten kunnen beperkt zijn. De methodiek is aangemeld als effectieve interventie bij het Nederlands Jeugdinstituut en staat op de wachtlijst.

Competenties trainers/begeleiders

Trainers zijn psychomotorisch therapeuten, sociaalpedagogisch hulpverleners met kennis en deskundigheid van buitensportactiviteiten of docenten lichamelijke opvoeding met kennis en inzicht in sociaalagogische processen. Op Het Lumeijn begeleiden leerkrachten lichamelijke opvoeding de trainingen. Het voordeel is dat zij goed zijn in sportinstructie. Het nadeel is dat ze sociaalagogisch minder zijn onderlegd. Daardoor hebben zij soms te weinig inzicht in de (langzame) wijze waarop veranderingsprocessen bij jongeren verlopen en zijn hun verwachtingen van de training erg hoog of zelfs irreëel. Ideaal zou daarom een combinatie zijn van een leerkracht lichamelijke opvoeding met een sociaalagogisch geschoolde trainer.¹⁷

De houding van de trainer is bepalend voor de noodzakelijk geachte sociale veiligheid. BUSOVA kent drie basiswetten voor de houding van de trainer, gebaseerd op de theorie van Goldstein. De houding van de trainer moet directief (duidelijke leiding, sturend, vanzelfsprekend en voortvarend optreden), acceptierend (deelnemers in hun waarde laten en begrip tonen voor terughoudendheid en gevoelens van spanning) en bekrachtigend (aandacht richten op wat jongeren goed doen) zijn.

Vertrouwen binnen de groep en tussen trainers en jongeren is van groot belang. In dit verband speelt het belang van het opbouwen van *rapport* met de jongeren een rol. Dit doet een trainer door zijn gehele non-verbale communicatie en woordkeuze af te stemmen op de jongere, door die van de jongere over te nemen en daarbij aan te sluiten. Dit zou bij de jongeren eerder tot een gevoel van herkenning, begrip en acceptatie leiden. Ook de interactie tussen trainers onderling is van belang; de communicatie moet goed afgestemd zijn. Bovendien dienen de trainers te laten zien dat zij in hun eigen sportbeoefening onzekerheden kennen en bepaalde activiteiten moeilijk of spannend vinden. Dat draagt bij aan een sfeer waarin falen mag en experimenteren kan. Een actieve en enthousiaste houding van de begeleider nodigt de groep uit tot het ondernemen van de activiteiten.

16 Op Het Lumeijn kenden de trainers de jongeren al, waardoor zij een goede inschatting konden maken. Bij het recent gestarte project bij Stade is dit niet het geval.

17 Stade gaat hiermee werken. Er is nu nog geen ervaring mee.

Het is mogelijk om een twee- of vierdaagse ‘train de trainer’-opleiding te volgen. Deze training wordt op maat aangeboden, afhankelijk van de ervaring en opleiding van de trainers die de BUSOVA zullen uitvoeren. De opleiding voor trainers besteedt aandacht aan het opzetten en uitvoeren van een BUSOVA-training, het ontwikkelen van de begeleidingshouding van de trainers, het aansturen van het gedrag van de jongeren en het aanzetten tot reflectie.

Resultaten

Er is verkennend onderzoek gedaan bij de proeftrainingen BUSOVA met een voor- en nameting. Er is een vragenlijst afgenomen bij jongeren over hun sociale vaardigheden (Hulsteijn et al., 2006). Deze vragenlijst kent twee subschalen, een voor pro sociaal gedrag en een voor sociaal onaangepast gedrag. Van de eerste is de betrouwbaarheid en validiteit aangetoond, van de tweede (nog) niet. De vragenlijst dekt niet alle doelen van de methodiek. Er zijn wel (omvangrijke) instrumenten, maar deze zijn duur, ook omdat specialisten ze vaak dienen af te nemen en omdat er rechten op rusten.

De vragenlijst is afgenomen bij 32 jongeren die deelnemen aan BUSOVA en bij 15 vergelijkbare jongeren die het programma niet hebben gevolgd maar daar wel voor waren aangemeld. De interventiegroep toont een duidelijke verbetering op het gebied van pro sociaal gedrag; de controlegroep laat daarin een verslechtering zien. Op het gebied van onaangepast gedrag zijn geen effecten gevonden. Het is gegeven de kleine aantallen nog onduidelijk hoe robuust de resultaten zijn. Het effect is onmiddellijk na de training vastgesteld. Er zijn geen follow-uponderzoeken gedaan om te zien in welke mate de effecten beklijven. In het algemeen nemen de trainers een zelfde soort veranderingen bij de jongeren waar als de jongeren zelf. Ook een (ruime) meerderheid van de ouders en mentoren zag een positieve gedragsverandering.

De eerste indicaties over de effectiviteit van de training zijn positief. Er is echter meer onderzoek nodig. Dat gaat de komende jaren plaatsvinden.

Succes- en faalfactoren

Uit eerdere onderzoeken blijkt dat buitenactiviteiten een positief effect hebben op de fysieke en psychische gezondheid van kinderen (zie McCurdy et al., 2010). Dit is een eerste succesfactor. Daarnaast maakt de specifieke context van buitensport, die minder als hulpverlening wordt ervaren, dat veel jongeren de training als aantrekkelijk en laagdrempelig ervaren.

Om de doelen te bereiken is het van belang dat deelnemende jongeren zelf een probleem ervaren. Dat probleem hoeft niet noodzakelijkerwijs heel helder omschreven te zijn. De training moet in ieder geval niet opgedrongen zijn door de omgeving. Motivatie is cruciaal.

Een andere succesfactor is de methode van ervarend leren, het meteen bespreken van (de gevolgen van) bepaald gedrag en het geven van feedback daarop. Dat sluit aan bij het belang van het ‘hier en nu’ voor jongeren en is een duidelijk verschil met andere sociale vaardigheidstrainingen.

Een degelijke voorbereiding, vooral van de basisvaardigheden van de trainers, is van groot belang voor het slagen van de training. Een ander verbeterpunt is dat de training relatief kort is. De kans dat resultaten beklijven is groter bij een langere periode van deelname aan de training.

Een faalfactor kan een onevenwichtige groepssamenstelling zijn, met te veel jongeren met externaliserende gedragsproblemen. Maar dat geldt niet alleen voor deze training. Ook is het mogelijk dat bepaalde jongeren meer gebaat zijn bij trainingen die bijvoorbeeld meer in het teken staan van creativiteit.

De methodiek zou in het algemeen gebaat zijn bij ondersteuning van onderzoek naar de werking ervan; niet alleen naar de effecten, maar ook naar de werkzame factoren. Daar zou meer ruimte, tijd en geld voor beschikbaar moeten zijn. Wanneer de methodiek op meerdere plekken is uitgerold, is vergelijking van werkwijzen, ervaringen en resultaten mogelijk.

Bronnen

Jellema, M. & Bosscher, R. (2010). Sociale vaardigheden leren door buitensport: training laat jongeren grenzen verkennen. In: *Jeugdenco*, 37/1, 37-47. Zie: <http://www.jeugdenco.nl/dsc?c=getobject&s=obj&objectid=17739&!sessionid=1eGBJl@SuKEX@lWdpD8XH1!f8xG1jmf1WBRze8Ge59bs5Wz8ZWno7p!8nhb9oWM9&!dsname=bsl>

Jellema, M. (s.a.). Buitensport sociale vaardigheidstraining: een actieve vaardigheidstraining voor jongeren met gedragsproblemen of sociaal-emotionele problematiek. Chr. Hogeschool Windesheim, Zwolle: School of Social Work, Lectoraat Bewegen, gezondheid en welzijn.

Jellema, M. (2009). Busova: Buitensport sociale vaardigheidstraining. Handboek voor begeleiders. Zwolle: Christelijke Hogeschool Windesheim, Lectoraat Bewegen, gezondheid en welzijn.

McCurdy, L. E., Winterbottom, K.E., Mehta, S.S. & Roberts, J.R. (2010). Using Nature and Outdoor Activity to Improve Children's Health. In: *Curr Probl Pediatr Adolesc Health Care* 2010, 5, 102-117.

Telefonisch interview Marlies Jellema, 27 mei 2010.

4 *De Mast*

De Mast is een gebouw waar jongerenwerk en een school gezamenlijk gehuisvest zijn. Het gebouw is pas sinds mei 2010 geopend. Daarom spreken we in de beschrijving van het project soms over de toekomst en bijvoorbeeld over verwachte succesfactoren. We nemen dit project toch mee in het onderzoek omdat het een van de weinige projecten is waarbij sport en welzijn intensief (gaan) samenwerken.

Aanleiding

Waar ooit FC Twente speelde, het Diekmanterrein, staat nu het nieuwe gebouw 'de Mast'. In dit speciale gebouw zijn het jongerenwerk van Alifa en het voortgezet speciaal onderwijs van 't Schip gecombineerd. Door de sluiting van twee jongerencentra van Alifa moest voor deze locaties andere huisvesting worden gezocht. Ook VSO het Schip, een school voor zeer moeilijk opvoedbare jongeren, was op zoek vanwege de voorgenomen sluiting van hun locatie aan de Blekerstraat. Beide organisaties gingen samen op zoek naar een nieuwe locatie, waarbij het delen van een gebouw in beeld kwam. In dit nieuwe gebouw, de Mast, krijgen de jongeren onderwijs bij VSO het Schip en daarnaast kunnen zij er deelnemen aan naschoolse activiteiten. Voorbeelden van activiteiten zijn klussen in de garage, leren koken in de keuken, schilderlessen, en sporten in de gymzaal of fitnessruimte. Aanleiding om deze twee organisaties onder te brengen in één gebouw was het idee dat zo een optimale afstemming ontstaat voor jongeren die meer aandacht nodig hebben/jongeren met gedragsproblemen. In totaal biedt het gebouw dat sinds januari 2010 in gebruik is en half mei officieel is geopend, plaats aan 700 jongeren.

Doelstelling en doelgroep

De doelgroep van de Mast bestaat uit jongeren in achterstandssituaties tussen de 12 en 23 jaar die ofwel naar school gaan bij VSO het Schip, ofwel in aanraking zijn gekomen met jongerenwerkers van Alifa. Deze jongeren hebben vaak externaliserende gedragsproblemen. VSO het Schip heeft een min of meer afgebakende doelgroep: jongeren met ernstige gedragsproblemen, van 12 tot 18 jaar, eventueel tot maximaal 20 jaar. Deze jongeren vallen buiten de boot in het regulier onderwijs en komen bij VSO het Schip binnen met een hulpvraag. De jongeren zijn niet in het bezit van een startkwalificatie en zijn daarom op basis van de onderwijswet verplicht deel te nemen aan het onderwijs. De jongeren die Alifa bereikt (op dit moment ongeveer 200 jongeren via de Mast), zijn gevoelige, kwetsbare jongeren waarvan een groot deel in meer of mindere mate te kampen heeft met gedragsproblemen. De jongeren kunnen vrijwillig deelnemen aan de activiteiten van Alifa binnen de Mast. In de toekomst moet de Mast een jeugdplek en vindplaats worden voor maximaal 700 kwetsbare jongeren.

Het doel van de samenwerking tussen onderwijs, sport en welzijn is een doorgaand aanbod te creëren van onderwijs naar vrije tijd. Het moet een plek worden waar onderwijs en vrije tijd worden gecombineerd, met voldoende aanbod en beschikbare begeleiding. De Mast moet een veilige plaats zijn die jongeren de mogelijkheid biedt zich een plek in de maatschappij te verwerven. Sport is hierbij een belangrijk middel.

Zowel het Schip als Alifa werken complementair met de doelgroep binnen de Mast. Na de startfase volgt een nadere uitwerking van de vraag of, en zo ja op welke wijze en onder welke condities andere doelgroepen gebruik kunnen gaan maken van de Mast.

Werkwijze

De mast heeft in haar werkwijze vijf uitgangspunten. Het initiatief moet een belangrijke plek zijn voor Enschedese jongeren in achterstandssituaties, het moet fungeren als tijdelijke 'vluchtheuvel' voor deze jongeren, het moet ondersteunend werken voor de samenwerkingspartners, er wordt samengewerkt in formele en informele lokale en regionale netwerken, en de Mast staat midden in de maatschappij en legt verantwoording af over haar aanpak en resultaten.

De Mast wil samenwerken met de diverse ketenpartners. Hierdoor kan de jongere met specifieke hulpvragen bij de Mast een doorlopend en afgestemd hulpaanbod krijgen. Medewerkers van het Schip en van Alifa hebben daartoe contacten met partners in zowel formele als informele netwerken, bijvoorbeeld Bureau Jeugdzorg, leerplichtambtenaren, jeugdreclassering, scholen voor voortgezet onderwijs, de Zorgadviesteams (ZAT), het ZorgPlatform (ZP), speciaal onderwijs (basis- en voortgezet onderwijs), De Eik, Mediant en Aveleijn. Op basis van de ervaringen in het eerste half jaar krijgt het aanbod voor de jongeren langzamerhand meer vorm. Activiteiten als een Open Mast Dag, een Meerdaagse outdoor-activiteit en een sporttoernooi zijn daar voorbeelden van.

Een belangrijk onderdeel van de Mast zijn de sportfaciliteiten die alle jongeren mogen gebruiken. De jongeren kunnen hier sporten/fitnessen, of zelf sportactiviteiten als voetbaltoernooien organiseren. Sport wordt hierbij specifiek ingezet als middel om gedragsverandering bij deze jongeren te bewerkstelligen.

Organisatie

Dit initiatief is een samenwerking tussen Alifa (welzijnswerk) en het Schip (school voor voortgezet onderwijs).

Competenties trainers/begeleiders

In het strategische plan van De Mast staat het volgende over de eisen die aan de medewerkers gesteld worden: 'Voor professionals van de Mast is het van belang om trendgericht te zijn, te anticiperen op actuele ontwikkelingen en deze vorm te geven in de activiteiten en met de doelgroepen binnen de organisatie. Ook mag van hen verwacht worden dat zij een open houding hebben richting ketenpartners: het gebruik maken van elkaars deskundigheden levert een meerwaarde op voor de behoeften van de doelgroep. Tenslotte dienen leidinggevendenden niet een beheersmatige, maar vooral een voorwaarden scheppende en faciliterende attitude te hebben en in staat te zijn het veranderproces te begeleiden en coachen.' De leiding van de Mast lijkt dus vooral van haar medewerkers te verwachten dat ze goed kunnen samenwerken met andere hulpverleningsorganisaties. Over de competenties in contacten met kinderen staat weinig vermeld.

Resultaten

Het eerste resultaat is dat met financiering door de gemeente er een nieuw gezamenlijk initiatief is neergezet. Dit maakt het mogelijk de ambities waar te maken. Aan een deel van de inrichting en het

exterieur van het gebouw hebben jongeren (van het Schip) meegewerkt (zoals bestrating en podium). Ruim 200 jongeren maken al gebruik van het gebouw. Alle mogelijkheden zijn benut. Tot nu toe is er nog helemaal niets kapotgemaakt in het gebouw: een teken dat de jongeren zich hier verantwoordelijk voor voelen.

Succes- en faalfactoren

Doordat De Mast nog maar kort operationeel is, is over succes- en faalfactoren nog weinig te zeggen. Iets wat De Mast in ieder geval onderscheidt van de andere projecten is de samenwerking tussen en de vestiging onder één dak van diverse organisaties.

Bronnen

Openingsbijeenkomst op vrijdag 21 mei '10

Leaflet De Mast van 6 mei '10

Strategisch Plan: de start. De Mast, een visionaire onderneming

Kort telefonisch interview met projectleider De Jager

http://www.tschip.nl/http://www.deweekkrant.nl/artikel/2010/mei/18/jongerenwerk_en_onderwijs_gaan_samen_in_de_mast

5 *Doelbewust*

Doelbewust is een voetbalproject in Den Bosch waarin niet de sport centraal staat, maar de gedragsverbetering van jongeren met externaliserende gedragsproblemen. De organisatie is in handen van Servicepunt Sport en Bewegen van de gemeente Den Bosch en welzijnsorganisatie Divers. Met dit project willen beide partijen sport inzetten als middel om gedrag van jongeren, en tegelijkertijd de leefbaarheid in wijken, te verbeteren. Ze zien het project als een preventief, ofwel vroegtijdig, interventiemiddel. Scholen en sportverenigingen fungeren onder andere als vindplaats voor jongeren met gedragsproblemen. Daarnaast hebben de jongerenwerkers regelmatig contact met leerkrachten en trainers van de jongeren. Daardoor blijven zij op de hoogte van het gedrag van de jongeren buiten de tijd dat zij deelnemen aan Doelbewust.

Aanleiding

In 2005 merkten jongerenwerkers van welzijnsorganisatie Divers dat jongeren met gedragsproblemen de wijk Boschveld kenmerkten en beïnvloedden. Jongerenwerker Reggae Coutinho vertelt dat ze te maken hadden met drie groepen jongeren: criminele jongeren, meelopers, en positieve jongeren. Met Doelbewust proberen ze zich vooral te richten op de groep meelopers en zo te voorkomen dat zij op het criminele pad terechtkomen. Doelbewust begon als een project in één wijk. Tegenwoordig loopt het in veel Bossche wijken en is er een competitie tussen de verschillende wijken. Sinds 2006 is het Servicepunt Sport & Bewegen van de gemeente Den Bosch betrokken bij het project.

Doelstelling en doelgroep

Doelbewust is een preventief project met als doelstelling negatief gedrag van tieners te voorkomen en te verminderen. Het gaat daarbij voornamelijk om jongens met externaliserende gedragsproblemen.¹⁸ Het project richt zich op zowel allochtone als autochtone risicjongeren uit Den Bosch in de leeftijd van 10 tot 15 jaar. Ze zijn afkomstig uit de wijken Hambaken, Boschveld, Gestelse Buurt, Muntel/Vliert, Schutskamp, Kruiskamp en Slagen. Veel jongeren uit deze wijken hebben problemen met het accepteren van gezag, dreigen in het verkeerde milieu terecht te komen, leven op straat, groeien op in een gezin met (financiële) problemen en participeren vrijwel niet in de maatschappij.¹⁹ Velen van hen hebben een passie voor voetbal.

Steeds meer jongeren willen deelnemen aan Doelbewust, zegt Rianne Bieckmann van Servicepunt Sport en Bewegen. Maar niet iedereen mag zomaar meedoen, want er vindt selectie van jongeren plaats op risicogedrag. Dat wil zeggen dat jongerenwerkers van Divers in de wijken actief zoeken naar jongeren voor wie het volgens hen goed is deel te nemen aan Doelbewust. Daarnaast benaderen zij jongeren waarover zij signalen krijgen van de school, de sportvereniging of politie. Reggae Coutinho zegt hierover het volgende: 'Havojongeren waarvan beide ouders advocaat zijn doen bijna

18 Een tweede doelstelling is het verbeteren van de leefbaarheid in wijken. Divers en Servicepunt Sport en Bewegen denken dat de leefbaarheid in een wijk verbetert als de jongeren die daar leven zich beter gaan gedragen. Om dat doel te bereiken zorgen ze er verder voor dat ze goed zichtbaar zijn in de wijk, bijvoorbeeld met doelbewust kleding. Jongeren helpen mee met klusprojecten in de wijk.

19 Uit: projectplan voetbalproject 'Doelbewust' (Servicepunt Sport en Bewegen gemeente Den Bosch).

nooit mee.’ Kort gezegd sporten jongeren met gedragsproblemen bij Doelbewust vooral met elkaar. Er is echter wel verschil in gradaties. Sommige jongeren zijn met politie of justitie in aanraking geweest of komen uit een multiproblemegezin, andere jongeren worden benaderd omdat zij anders alleen op straat rondhangen.

Werkwijze

Het project bootst in verschillende wijken van Den Bosch een betaald voetbalvereniging na. Dat biedt volgens Divers, de initiatiefnemer van het project, de structuur om jongeren regelmatig te treffen. Daarnaast is voetbal iets waar de jongeren veel affiniteit mee hebben, waardoor het voor hen aantrekkelijk is om deel te nemen.

Toch is voetbal niet het belangrijkste onderdeel van het project. Voorafgaand aan iedere training is er bijvoorbeeld een bespreking. Voor de verbeelding van de jongeren noemen ze dit de wedstrijdbespreking. Het idee is dat in die besprekingen de nadruk niet ligt op het voetbal, maar op maatschappelijke thema's als integratie, ontwikkelingen in de wijk, positief gedrag en schoolprestaties.²⁰ Sinds kort is er ook een soort 'reporter' die deelnemende jongeren interviewt over het voetbal, maar vooral ook over de samenleving, de wijk en hun persoonlijke ontwikkeling.

Bovengenoemde voorbeelden hebben te maken met het bewust maken van wat 'goed' en wat 'slecht' gedrag is. Doelbewust probeert ook op andere manieren het gedrag en de sociale vaardigheden van deelnemende jongeren te verbeteren. Het belangrijkste daarbij zijn de regels die door de jongerenwerkers en de jongeren zelf zijn opgesteld.²¹ Als jongeren zich niet aan deze regels houden, worden ze geschorst voor een wedstrijd of moeten ze bijvoorbeeld tien keer opdrukken. Deze regels horen bij het groepsgerichte deel van de aanpak van Doelbewust. Die groepsgerichte aanpak houdt ook in dat deelnemende jongeren meehelpen met de organisatie van wedstrijden, toernooien of uitstapjes met het team. Daarnaast krijgen jongeren individuele aandacht en tips. Soms verwijzen de jongerenwerkers door naar organisaties als Jeugdzorg.

Bij Doelbewust ligt de nadruk op de groepsgerichte aanpak. Dat blijkt ook uit de manieren van straffen en belonen. Reggae Coutinho geeft bijvoorbeeld aan dat ze, als een speler een regel overtreedt, er soms voor kiezen het hele team te straffen. Dan moeten ze bijvoorbeeld met z'n allen - inclusief de trainers - schoonmaken of allemaal tien keer opdrukken. Ook individuele straffen als opdrukken vinden vaak plaats onder de ogen van teamgenoten. Positief gedrag wordt daarentegen beloond. Jongeren die de regels nakomen, mogen bijvoorbeeld sponsorkleding dragen. Een ander voorbeeld is dat jongeren die zich positief ontwikkelen, geselecteerd kunnen worden voor het 'nationale team van Den Bosch'. Een 'bondscoach' begeleidt dit team. Jongerenwerker Reggae Coutinho vindt dat deelnemende jongeren door het straffen en belonen bewust bezig zijn met het

20 Reggae Coutinho van Divers noemde dat bijvoorbeeld de moord op Theo van Gogh en de film Fitna aan de orde zijn geweest.

21 De regels zijn: respect voor jezelf en voor elkaar, elkaar normaal aanspreken, je ook buiten Doelbewust houden aan de regels, op tijd komen, afmelden als je niet kunt, sportief gedrag, meedoen aan (thema) activiteiten en accepteren van gezag van scheidsrechter, trainer en coach.

bereiken van een bepaald doel. Dat is overigens ook de verklaring van de naam Doelbewust: met voetbal bewust werken aan andere doelen.

Organisatie

Het Servicepunt Sport en Bewegen van de gemeente Den Bosch en welzijnsorganisatie Divers organiseren Doelbewust. Sportwerkers van het Servicepunt verzorgen de trainingen en jongerenwerkers van Divers doen het agogische gedeelte. Net als in de voetbalwereld maken ze daarbij voor de jongeren onderscheid tussen trainers (sport) en coaches (welzijn). In de praktijk lopen de taken echter soms door elkaar.

Het Servicepunt Sport en Bewegen vindt het belangrijk een koppeling te maken met de wijk, de school, ouders en de sportvereniging. Daarom hebben de jongerenwerkers van Divers ook contact met scholen en sportverenigingen. Deze partijen fungeren als vindplaats voor risicojongeren en hebben een signalerende functie. Zij houden jongerenwerkers op de hoogte van schoolprestaties van jongeren die deelnemen aan Doelbewust. Spijbelen of slechte cijfers geven leerkrachten door aan Divers. Trainers van reguliere sportverenigingen nemen bijvoorbeeld contact op als zij probleemgedrag signaleren bij jongeren die ook deelnemen aan Doelbewust. Slechte schoolprestaties kunnen betekenen dat je 'wissel staat'; niet mee mag doen. Tot slot is er een speciale taak weggelegd voor de 'bondscoach'. Deze ondersteunt trainers en coaches, draagt zorg voor eenduidigheid in de aanpak in de verschillende wijken en begeleidt het selectieteam.²²

Competenties trainers/begeleiders

Bij het werken met jongeren met dit type gedragsproblemen is het volgens Reggae Coutinho belangrijk dat zowel de trainers als de jongerenwerkers goed contact kunnen leggen. Zij moeten de jongeren namelijk zo ver zien te krijgen mee te doen. Daarnaast moeten zij kunnen omgaan met culturele verschillen en de zogenoemde straatcultuur. De mensen die vanuit het Servicepunt de trainingen verzorgen, zijn minder goed bekend met de straatcultuur dan de jongerenwerkers. Uit een evaluatieonderzoek van het Mulier Instituut (2008) blijkt dat de deelnemende jongeren de betrokkenheid van de coaches en jongerenwerkers erg waarderen.

Resultaten

In het evaluatieonderzoek²³ blijkt dat het grootste deel van de jongeren die meedoen aan Doelbewust een Marokkaanse achtergrond heeft. De onderzoekers hebben ook gekeken naar gedragsverbetering. Driekwart van de 69 ondervraagde jongeren zegt dat zij zich door Doelbewust minder zijn gaan vervelen. Ook zegt meer dan de helft dat Doelbewust ervoor heeft gezorgd dat zij minder vaak ruzie maken. De trainers denken hier ook zo over. In een interne evaluatie uit 2008 wordt per wijk verslag gedaan. In iedere wijk noemen de trainers/coaches dat het gedrag van de jongeren is verbeterd. Helaas staat nooit expliciet beschreven wat deze verbeteringen precies inhouden, maar staat alleen vermeld dat gedragsproblemen en problemen met gezag verminderen. Met de jongeren is volgens trainers en coaches in ieder geval steeds beter te communiceren. In twee wijken is hulp van andere partijen ingezet, bijvoorbeeld bij psychisch en financiële problemen in de gezinssituatie.

22 Evaluatie voetbalproject 'Doelbewust' 2008.

23 Slettenhaar, G. (2009). Tussenverslag evaluatieonderzoek Doelbewust. Den Bosch: Mulier Instituut.

Succes- en faalfactoren

Succesfactoren

Een sterk punt van Doelbewust is de structuur. Het idee van een voetbalclub en alles wat daarbij komt kijken trekt jongeren en zorgt ervoor dat deze jongeren mee willen blijven doen. Deze structuur biedt mogelijkheden om regels, normen en waarden op te stellen.

Het feit dat sport en welzijn samenwerken, maakt het project sterker. Trainers met veelal een CIOS-opleiding kunnen zich richten op het sportieve aspect, waar jongerenwerkers vaak minder tijd en aanleg voor hebben. Jongerenwerkers kunnen zich bezighouden met waar zij wel goed in zijn: het gedrag van de jongeren. Welzijn en sport vullen elkaar hier goed aan.

Het project richt zich niet specifiek op sport. Door het bespreken van maatschappelijke thema's voorafgaand aan de trainingen en door jongeren te belonen als zij zich goed gedragen, ligt veel nadruk op de sociale ontwikkeling van de jongeren.

Faalfactoren

Het project richt zich op een zeer specifieke doelgroep: jongens met externaliserende gedragsproblemen die voetbal leuk vinden.

Het Mulier Instituut geeft in zijn evaluatieonderzoek aan dat, net als in de voetbalwereld, kritiek en straf vaak ten overstaan van het hele team worden gegeven. Vanuit pedagogisch oogpunt is het volgens de onderzoekers juist beter kritiek individueel te geven. Reggae Coutinho spreekt dit echter tegen: 'Het zijn jongeren die gewend zijn hard aangepakt te worden en daarom moet je straffen en zalven tegelijkertijd.' Hij is dus juist van mening dat het wel goed is jongeren met dit type externaliserende gedragsproblemen hard aan te pakken.

Bronnen

Interview Rianne Bieckmann (Servicepunt Sport en Bewegen gemeente Den Bosch)

Interview Reggae Coutinho (projectleider vanuit welzijnsorganisatie Divers)

Evaluatie Voetbalproject 'Doelbewust' 2008

Projectplan Voetbalproject 'Doelbewust'

Mulier Instituut, Tussenverslag Evaluatieonderzoek Doelbewust

6 *Masterboys*

Dit project wil kinderen en jongeren in de leeftijd van 8 tot 18 jaar uit Oost/Watergraafsmeer en Zeeburg activeren en stimuleren om op een positieve manier aan hun persoonlijke ontwikkeling te werken. Dit wil het project bereiken door sportactiviteiten in de openbare ruimte (veelal straatvoetbal).

Aanleiding

Masterboys is opgericht door Stefano van Delden. Uit eigen persoonlijke ervaring weet hij dat sport, en dan vooral voetbal, een succesvolle aanpak is om jongeren van de straat te bereiken en een toekomstperspectief te geven. Voor zijn inzet en gedrevenheid is hij in 2009 verkozen tot Amsterdammer van het jaar.

Doelstelling en doelgroep

De organisatoren van Masterboys geven zelf aan dat ze de grootstedelijke jongerenstraatcultuur een professionele uitweg willen bieden binnen de gevestigde sportwereld. Voor hen is dit een middel om zowel 'beoefenaars van de straatcultuur' alsook de subcultuur van deze jongeren uit de marginaliteit te halen. De organisatie beschikt naar eigen zeggen over een wijdverbreid professioneel netwerk op het gebied van sport, cultuur en educatie.

Het project richt zich concreet op kinderen en jongeren in de leeftijd van 8 tot 18 jaar, uit Oost/Watergraafsmeer en Zeeburg. Medewerkers van Masterboys willen door sportactiviteiten in de openbare ruimte (veelal straatvoetbal) kinderen en jongeren activeren en stimuleren om op een positieve manier aan hun persoonlijke ontwikkeling te werken. Ze werken met rolmodellen die naast het geven van het goede voorbeeld, aandacht besteden aan talentherkenning en het bevorderen van structurele sportbeoefening bij een lokale sportaanbieder.

Werkwijze

De medewerkers zijn ambulante en zoeken de kinderen en jongeren op locatie op. De plekken waar de kinderen en jongeren graag rondhangen dienen als vindplaats van de straatjeugd. Door een vraaggericht activiteitenaanbod willen de werkers de jongeren - voornamelijk jongens - motiveren om deel te nemen aan de voetbalschool. De voetbalschool is een soort voetbalvereniging waar de straatjeugd lid van wordt. Ze krijgen twee tot vier keer training per week van bijvoorbeeld Stefano van Delden. Tijdens en in de voorbereiding van de trainingen en wedstrijden spreken de werkers jongeren aan op hun verantwoordelijkheid om op tijd te komen, zich actief in te zetten, er netjes uit te zien en zich sportief te gedragen. Het persoonlijke contact tussen de trainers en de jeugdigen maakt het mogelijk om met de jongeren te praten over aanverwante persoonlijke thema's als scholing, werk en hun ambities voor de toekomst.

Het projectplan onderscheidt vijf fasen:

1. Voorbereiding en afstemming (4 weken)
2. Voetbalscholen en werving kerngroep (6 weken)
3. Voetbalscholen en activiteiten kerngroep (17 weken)

4. Nazorg (13 weken)
5. Evaluatie (4 weken)

De doelstelling is dat zestig jeugdigen lid worden van de voetbalschool en dat tien jongeren bemiddeld worden naar een voetbalvereniging. Daarnaast komt er voor ieder lid van het kernteam een persoonlijk ontwikkelingsplan.

Organisatie

Vooralsnog heeft Masterboys hoofdzakelijk op vrijwillige basis en op een informele manier gewerkt aan het realiseren van haar doelstellingen. De vrijwillige inzet maakt dat de continuïteit van het project onder druk staat. Masterboys is op zoek naar financiers voor het professionaliseren van de aanpak. Masterboys heeft hiertoe de samenwerking gezocht met Funtrax, een sportieve organisatie die sinds 2003 verschillende sportgeoriënteerde projecten en evenementen organiseert.

Resultaten

De ervaring van de organiserende partijen is dat de voetbalscholen een goed middel zijn om jongeren te belonen, te sanctioneren en te laten reflecteren op hun eigen handelen. De voetbalschool voorziet ook in een behoefte bij de jongeren om structureel te voetballen met goede trainers en aansluitende toernooien.

Succes- en faalfactoren

Succesfactoren

1. Het initiatief sluit aan bij de belevingswereld van de jeugdigen.
2. Het initiatief werkt met rolmodellen die de jeugdigen aanspreken en die feeling hebben met de straatcultuur van de jongeren.
3. Door gebruik te maken van sport sluit het project aan bij de intrinsieke motivatie van de jeugdigen. De kinderen en jongeren willen uit eigen beweging in hun vrije tijd graag voetballen op straat of in een meer georganiseerde omgeving binnen de voetbalschool.

Faalfactoren

1. Het project is nog steeds afhankelijk van vrijwillige inzet en betrokkenheid van Stefano van Delden en andere vrijwilligers. Het blijkt lastig om structurele financiering te vinden om de gewenste professionalisering van Masterboys te bereiken.
2. Het project is vooral gericht op jongens en dan vooral jongens die interesse hebben in voetbal. Meiden of jongens die zich bijvoorbeeld meer aangesproken voelen tot een verdedigingssport als judo of taekwondo bereikt Masterboys niet.

Bronnen

Projectplan Masterboys i.sm. Funtrax (2010). *Masterboys. Samen werken aan je toekomst*. Amsterdam

www.masterboys.nl

7 *Sport-it*

Sport-it is een project voor jongeren tussen de 15 en 23 jaar die 'een steuntje in de rug' kunnen gebruiken. Sport wordt hierbij ingezet als middel om aan de toekomst van deze jongeren te werken. Het project bestaat uit verschillende programma's die de begeleidende organisatie (school, jongerenwerk en hulpverlenende instanties) en de uitvoerende sportorganisatie samenstellen. Een programma duurt tussen de negen en twaalf maanden, waarbij de jongeren de eerste zes maanden elke week twee uur met hun groep een sportprogramma doorlopen.

De Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling (DMO) van de gemeente Amsterdam is opdrachtgever van Sport-it. De organisatie Click F1 voert het project uit.

Aanleiding

In 2005 heeft de gemeente Amsterdam kunst en cultuur als middel aangegrepen om jongeren te benaderen en hun competenties te versterken. Dit noemden zij de CATch-methode. Vanwege succesvolle resultaten besloot DMO hetzelfde te gaan doen met sport en startte het programma Sport-it. Nu zijn er ongeveer 350 jongeren die deelnemen aan projecten met kunst en cultuur en circa 350 jongeren die deelnemen aan sportprojecten.

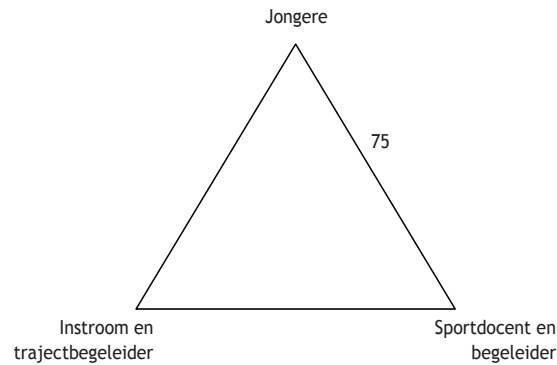
Doelstelling en doelgroep

Sport-it ziet sport als een interventie waarbij het doel is dat jongeren competenties ontwikkelen door te sporten en daardoor verder komen in het leven. Doel van het project is dus competentieversterking bij jongeren die een steuntje in de rug kunnen gebruiken. Sport-it richt zich op kinderen met een leerachterstand, bijvoorbeeld jongeren op niveau 1 en 2 van het mbo en jongeren van de laagste niveaus vmbo. Dit zijn volgens Marcelle Miles, projectleider Sport-it bij Click F1, vaak jongeren met gedragsproblemen, maar niet altijd. Het gaat vaak om overbelaste jongeren, cluster 4-jongeren met een psychiatrische of gedragsstoornissen, cluster 3-jongeren met een verstandelijke en/of lichamelijke handicap of chronische ziekte. Meer specifiek richt Sport-it zich op alle jongeren tussen de 15 en de 23 jaar die de binding met school of werk hebben verloren of dreigen te verliezen.

In algemene zin is de doelstelling het versterken van het welzijn van jongeren die weinig of geen aansluiting (meer) hebben op school of werk. Het gaat om het ontwikkelen van de eigen vaardigheden en competenties van de deelnemers, om deze vervolgens in te zetten bij het realiseren van hun toekomstperspectief. Doel van een Sport-it-traject is dat de jongere (terug) naar school gaat, een re-integratietraject start of aan het werk gaat. De methodiekbeschrijving spreekt van 'stay on track' en verwoordt dit als volgt: 'Een diploma biedt meer kans op een startpositie op de arbeidsmarkt. Er zijn jongeren die zonder diploma het onderwijs (dreigen te) verlaten. Een startkwalificatie is het minimale onderwijsniveau waarmee je volgens de overheid kans maakt op blijvend werk. De gemeente Amsterdam maakt zich sterk voor een startkwalificatie voor zoveel mogelijk jonge Amsterdammers om hen de meeste kans op de arbeidsmarkt te bieden.'

Werkwijze

Sport-it is een nieuwe werkwijze die gebaseerd is op de succesvol gebleken methodiek van de cultuureducatietrajecten (CATch). In plaats van culturele instellingen zijn het nu sportinstellingen die in samenwerking met de wervende en begeleidende instanties de trajecten uitvoeren en de begeleiding aanbieden. De methodiek laat zich in een driehoek weergeven:

De rol van de jongeren zelf is zeer belangrijk. Door een persoonlijk ontwikkelingsplan te ondertekenen leggen zij een verklaring af dat ze de door hen zelf benoemde competenties willen versterken en dat ze medeverantwoordelijk zijn voor het leerproces. De belangrijkste taak van de instroompartij is het selecteren van jongeren. Daarnaast stelt deze de coach aan. De rol van de coach is het begeleiden van de jongere gedurende de hele periode. Hij volgt het persoonlijk ontwikkelingsplan, is aanwezig bij sportactiviteiten, maakt het mogelijk dat de jongere sociale competenties in de werk- thuis- of schoolsituatie kan toepassen en biedt concrete zorg.

Een Sport-it-traject is opgedeeld in drie fasen. Fase 1 bestaat uit de werving van deelnemers, plaatsing van jongeren en een oriëntatie op de mogelijkheden die Sport-it biedt aan individuele jongeren. Deze fase duurt maximaal twee maanden en wordt afgesloten met een trajectplan. In de tweede fase staat door oefenen en verdiepen het verbeteren van competenties centraal. Als alles naar wens verloopt hebben deelnemende jongeren na afloop van deze fase een keuze gemaakt voor een opleiding of een baan, of ze zetten de bestaande opleiding voort. Fase 2 duurt maximaal vier maanden en wordt afgerond met een (publieks)demonstratie van de geleerde sportieve vaardigheden. In fase 3 wordt de school of de opleiding gecombineerd met sportieve activiteiten. Deze laatste fase duurt drie of zes maanden.

De jongeren worden bereikt via de instroompartijen onderwijs, welzijn of zorg. Als Sport-it ingezet is vanuit een school is deelname voor een jongere verplicht. De school bepaalt of de jongere meedoet, niet de jongere zelf. Maar doordat er soms twee klassen meedoen kun je toch een keuze inbouwen voor de jongeren, zegt Marcelle Miles. Jongeren die vanuit zorg en welzijn instromen doen dit op vrijwillige basis. Soms is het traject wel in een hulpverleningsplan op te nemen. Deelname is niet vrijblijvend, of jongeren dit nu wel of niet op vrijwillige basis doen. Iedere jongere stelt samen met zijn begeleiders aan het begin een trajectplan op waarin zijn persoonlijke doelstellingen zijn

vastgelegd. Na afloop van het traject beoordelen de jongere en de begeleider in hoeverre de gestelde doelstellingen zijn gerealiseerd.

Tijdens het traject vinden wekelijkse sportactiviteiten plaats van anderhalf tot twee uur. De activiteiten vinden individueel of in groepsverband plaats. De drie fasen van het Sport-it-traject (zie boven) komen ook terug in de vier 'tracks' waarin een programma is opgedeeld. Onderstaand kader geeft weer hoe deze vier tracks op de website van Sport-it staan beschreven.

Track 0, Warming up

Deze warming up is bedoeld om zelf aan te geven hoe jij vindt dat je scoort in bepaalde vaardigheden waar je tijdens het sporten mee te maken zal krijgen. Deze vaardigheden heb je niet alleen tijdens het sporten nodig, maar ook op school en op het werk. Je geeft jezelf een score om te laten zien waar je goed in bent en waar je minder goed in bent en welke vaardigheden je tijdens de Tracks wilt verbeteren.

Track 1, Time-Out

Na ongeveer twee maanden is er een Time-Out-moment. Dit Time Out moment wordt gebruikt om even te kijken hoe het staat met de vaardigheden die je gedurende de Track verder hebt ontwikkeld en aan welke vaardigheden je tot aan de finale nog kan werken.

Track 2, Finale

Na vier maanden is de Finale. Dit Finale moment wordt gebruikt om te kijken hoe je scoort op de vaardigheden die je nog nodig hebt in de sport, maar ook thuis, op school of op het werk en in je verdere toekomst. Tijdens de showcase geef je met je groep een presentatie en kun je laten zien wat je geleerd hebt.

Track 3, Cooling down

Bij de Cooling down geef je aan welke afspraken je met je begeleider hebt gemaakt over hoe je verder aan je toekomst wil gaan werken.

Organisatie

De Gemeente Amsterdam, Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling is de opdrachtgever en financier van Sport-it. Click F1 is de opdrachtnemer en heeft contacten met uitvoeringsorganisaties en instrooipartijen. Het streven van DMO is om de Sport-it-methodiek zoveel mogelijk te integreren in het reguliere jongerenwerk, het sportbuurtwerk, onderwijs, arbeidstoeleiding en de reguliere sportinstellingen.

Meestal gaat het om separaat sporten en om speciaal onderwijs, maar niet altijd. Soms bieden reguliere ROC's het programma aan, bijvoorbeeld wanneer op een school veel leerlingen onzeker zijn over hun studiekeuze en de dreiging van uitval groot is. Het project is volgens Marcelle ook heel goed in te zetten als interventie bij 'gewone jongeren'.

Competenties trainers/begeleiders

ClickF1 is verantwoordelijk voor de ondersteuning van de wervers/begeleiders en de sportdocent. Voor zowel de sportdocenten als de wervers/begeleiders is het van groot belang dat zij vertrouwd

raken met de Sport-it-methodiek. Zij moeten kunnen werken met een trajectplan en de zelfredzaamheid van deelnemers kunnen bevorderen. Het lijkt erop dat er binnen Sport-it voorlopig geen specifieke aandacht is voor hoe de uitvoeringsorganisaties en coaches moeten omgaan met de jongeren. De nadruk ligt op hoe te werken met projectplannen en persoonlijke doelstellingen van jongeren.

Resultaten

Sport-it heeft zichzelf een aantal meetbare resultaten ten doel gesteld:

- Instroom van ten minste 100 deelnemers per jaar.
- Ten minste 70 procent van de gestarte jongeren die aan het begin voortijdig schoolverlater waren rondt fase 3 succesvol af. Succesvolle afronding betekent dat de jongere na beëindiging van fase 3 nog steeds deelneemt aan het onderwijs en/of betaalde arbeid.
- Ten minste 70 procent van de gestarte jongeren die bij het begin dreigend voortijdig schoolverlater was rondt fase 2 succesvol af. Succesvolle afronding betekent dat de jongere nog steeds deelneemt aan het onderwijs.
- Jongeren die aan het begin dreigend voortijdig schoolverlater waren en fase 2 afronden krijgen nazorg.

Het is niet duidelijk of bovengenoemde gewenste resultaten daadwerkelijk worden bereikt. Wel merkt Marcelle Miles op dat binnen een school waar veel uitval te verwachten was, Sport-it in één klas werd aangeboden en in een andere klas niet. Je zag dat kinderen uit de klas waar Sport-it werd aangeboden aan het eind van het jaar heel anders met elkaar omgingen dan aan het begin van het schooljaar. In dit geval lijkt Sport-it dus invloed te hebben op hoe deelnemende jongeren met elkaar omgaan.

Succes- en faalfactoren

Het grootste succes is volgens Marcelle Miles dat ‘de mensen van hun eilandje zijn afgekomen.’ Sportuitvoerders en instroomorganisaties weten elkaar te vinden om jongeren te helpen. Een andere succesfactor is het feit dat de uitvoerder geen voorkennis heeft over de jongere en daardoor volgens Marcelle Miles anders kan handelen dan instroomorganisaties als welzijn en school.

Een probleem is dat Sport-it momenteel draait op uitvoeringsgeld van de gemeente. Als dat er straks niet meer is, moeten scholen het zelf gaan betalen. Het risico is dat daardoor het aantal deelnemende jongeren zal afnemen. Een ander aandachtspunt is dat duidelijk moet zijn dat de instroompartij een coach levert. Dit is niet altijd even duidelijk, zegt Marcelle Miles. Vaak doet een school bijvoorbeeld mee omdat ze het interessant vinden en het ‘toch niets kost’, maar dan blijkt dat ze wel een coach moeten leveren.

Er is op dit moment nog geen/weinig onderzoek gedaan naar de methode van Sport-it. Marcelle Miles zou dit graag zien. Wat zijn de resultaten voor de jongeren? Een andere wens is om meetpunten te hebben waaraan je kunt aflezen of alles organisatorisch op orde is bij participerende scholen of sportverenigingen.

Bronnen

<http://www.sportit.nl/informatie.php>

<http://www.sportit.nl/4tracks.php>

Interview Marcelle Miles, projectleider Sport-it bij ClickF1

8 *Sportmix*²⁴

SportMix is een sportvoorziening voor (zeer) moeilijk lerende kinderen en jongeren tussen de 6 en 16 jaar die gebruik maken van het speciaal onderwijs. Het bestaat nu al zeker tien jaar en is opgezet door het CALO in Zwolle en Gehandicaptensport Nederland.

Aanleiding

De aanleiding tot het project is niet terug te vinden in notities. Volgens Ellen Perink, coördinator Sportmix in Almelo, was de aanleiding dat steeds meer kinderen buiten de boot vallen bij reguliere sportorganisaties.

Doelstelling en doelgroep

Het doel van SportMix is moeilijk lerende kinderen tussen de 6 en 16 jaar met plezier en (zelf) vertrouwen deel te laten nemen aan sportieve activiteiten. De doelgroep moeilijk lerende kinderen is zeer divers. Het gaat zowel om kinderen met internaliserende gedragsproblemen als om kinderen met externaliserende gedragsproblemen. Voorbeelden van gedragsproblemen onder kinderen die deelnemen aan activiteiten van Sportmix zijn een autismespectrumstoornis (ASS), een verstandelijke beperking of een ontwikkelingsachterstand. Deze kinderen bezoeken doorgaans scholen voor autisme, zmk-scholen en het speciaal basisonderwijs. Kort gezegd richt Sportmix zich op kinderen uit het speciaal onderwijs of kinderen uit het regulier onderwijs met 'een rugzakje'. De kinderen kunnen zich bij Sportmix oriënteren op verschillende sporten en daar in kleine groepjes mee kennismaken. SportMix kan voor de kinderen een opstap zijn naar een reguliere sportvereniging of een plek zijn om permanent met leeftijdsgenootjes te blijven sporten en bewegen. Bij Sportmix staat meedoen aan sport dus voorop. Ellen Perink, coördinator van Sportmix, geeft aan dat het daarnaast ook mooi is als er sociale doelen mee worden bereikt, zoals samenwerken en omgaan met andere kinderen.

Sportmix wil kinderen met gedragsproblemen laten sporten. Een secundair doel is om studenten van de CALO te leren omgaan met moeilijk lerende kinderen.

Werkwijze

Bij SportMix gaat het om separaat sporten. Kinderen die in de reguliere sport niet mee kunnen komen kunnen er sporten en na verloop van tijd eventueel doorstromen naar een reguliere sportvereniging.

Het schooljaar wordt bij SportMix verdeeld in ongeveer vijf blokken van zes tot zeven weken. Per blok komen andere thema's aan bod. De ene keer is dat balspelen, de andere keer racketspelen, gymnastiek-/turnen of dansen. Incidenteel zijn er ook andere thema's die plaatsvinden op andere locaties dan de sporthal. Voorbeelden daarvan zijn zwemmen en paardrijden. Vanwege de hoge kosten van deze activiteiten vinden deze meestal plaats door een groep per blok. In principe komen

24 Delen van deze projectbeschrijving zijn bewerkingen van de projectbeschrijving van Sportmix op de website www.bewegensamenregelen.nl.

elk jaar weer dezelfde thema's aan bod, maar soms komen er vanuit de deelnemende kinderen en ouders ook suggesties. Almelo werkt met drie groepen van ongeveer tien kinderen en vijf studenten.

In ieder blok kunnen kinderen in groepjes van vier tot vijf kinderen één van de drie aangeboden sporten uitoefenen. De activiteiten vinden plaats buiten schooltijd. De sport- en bewegingsactiviteiten worden aangeboden op het niveau van de deelnemers en ieder kind krijgt individuele aandacht. Dit is volgens Ellen Perink vooral belangrijk omdat kinderen die deelnemen aan Sportmix vaak concentratieproblemen hebben. Hoe groter de groep kinderen waarmee zij samen sporten, hoe sterker dit tot uiting komt. Daarnaast heeft ieder kind zijn eigen specifieke problematiek. Sportmix probeert de groepen zo in te delen dat kinderen zoveel mogelijk samen sporten met gelijkgestemden; daarbij kijken ze vooral naar leeftijd, omdat oudere kinderen groter en vaak motorisch verder zijn dan jonge kinderen.

Ouders worden bewust niet te nadrukkelijk betrokken bij het sportproject. In principe komen zij niet kijken bij de sportactiviteit (dit mag een keer in de maand). Betrokkenheid van ouders blijft zo beperkt tot het brengen en halen van hun kind. Dat ouders niet vaak mogen kijken bij de sportactiviteit heeft te maken met de concentratieproblemen van kinderen die deelnemen aan Sportmix. Als ouders aanwezig zijn, zijn ze meer met hun ouders bezig dan met de sport zelf.

Kinderen worden bereikt door bij het speciaal onderwijs foldermateriaal neer te leggen en brieven te verzenden naar de basisscholen. De scholen informeren vervolgens de ouders. Daarnaast is er volgens Ellen Perink veel mond-tot-mondreclame.

Organisatie

Sportmix is een samenwerkingsverband tussen het CALO in Zwolle en diverse gemeenten in het oosten van Nederland, waaronder Almelo, Hengelo, Enschede, Deventer, Zwolle, Raalte, Ommen en Hardenberg. In Hengelo en Enschede is het geen samenwerkingsverband met studenten van de CALO maar met reguliere sportverenigingen. De deelnemende gemeenten en de vertegenwoordigers van de CALO komen twee tot drie keer per jaar bij elkaar voor evaluatiegesprekken. Meestal vinden deze plaats aan het begin, halverwege en aan het eind van het schooljaar.

Sportmix wordt gefinancierd door de betreffende gemeente en via de contributie van de ouders van deelnemende kinderen.

Competenties trainers/begeleiders

Studenten van de CALO begeleiden de kinderen. Ook zij zijn lerende. Ellen Perink geeft aan dat het belangrijk is dat zij leren omgaan met de verschillende typen gedragsproblemen. Iedere specifieke gedragsproblematiek heeft namelijk een specifieke behandeling nodig. Dit is wat trainers en begeleiders bij Sportmix moeten kunnen en leren.

Resultaten

Het komt voor dat kinderen weer terugkeren naar Sportmix, omdat het toch niet blijkt te lukken bij een reguliere sportvereniging.

Succes- en faalfactoren

Kinderen vinden volgens Ellen Perink echt hun plek bij Sportmix en hebben er plezier in het sporten. En 'de studenten steken er enorm veel van op. Je kunt ze van alles vertellen, maar pas als ze in de praktijk hebben gezien hoe het eraan toe gaat, begrijpen ze waar ze het over hebben. Ze zijn een stuk wijzer aan het eind van het jaar.'

Een valkuil is dat er veel lijnen zijn voordat kinderen bij Sportmix terechtkomen - ouders moeten informatie krijgen via school - terwijl alle kinderen volgens Ellen Perink moeten kunnen meedoen. Niet alle kinderen en ouders in de doelgroep vinden daardoor gemakkelijk de weg naar Sportmix. Sommige ouders geven aan nog nooit van Sportmix te hebben gehoord. Er is een website, waarop het gehele aanbod op alle locaties bijeen is gebracht.

Een tweede valkuil is de afhankelijkheid van studenten. Studenten kunnen soms halverwege het jaar van richting veranderen of hebben in de tweede helft van het jaar minder uren beschikbaar voor Sportmix. Voor de kinderen maakt dit volgens Ellen Perink overigens weinig verschil, omdat zij per blok toch al met andere begeleiding te maken krijgen. Voor de organisatie is het wel een valkuil, want door uitval van studenten is er minder begeleiding dan eigenlijk nodig is.

Bronnen

Interview Ellen Perink (Coördinator Sportmix in Almelo, Stichting de Klup)

www.bewegensamenregelen.nl

9 *Sportproject You2*

Sportproject You2 is een initiatief van Stichting Ovaal; het is een pilotproject in Leiden. Het heeft als doel sporten ook voor kinderen en jongeren met autisme mogelijk te maken.

Aanleiding

Voor kinderen met autisme was enkele jaren geleden nog maar weinig aandacht in de sportwereld. Daardoor namen veel autistische kinderen niet of nauwelijks deel aan sport- en beweegactiviteiten. Daar komt bij dat kennis van en aandacht voor autisme bij sportclubs en trainers veelal ontbreekt. De oorzaak daarvan is volgens de initiatiefnemers van Sportproject You2 vooral dat autisme een handicap is die voor veel mensen onzichtbaar is. Dat is de reden dat sportverenigingen er weinig aandacht besteden en dat de meeste trainers weinig kennis hebben over autisme en hoe daarmee om te gaan. Uit een enquête van Stichting Ovaal in de regio Leiden in 2007 blijkt dat sportverenigingen dikwijls wel bereid zijn om een kind met autisme op te nemen, maar dat deze kinderen daar toch vaak vastlopen. Om die reden hebben ouders Stichting Ovaal in Leiden benaderd met de vraag of zij activiteiten voor autistische kinderen wilden aanbieden. Dat was de aanleiding voor het sportproject You2.

Doelstelling en doelgroep

Doel van het project is dat meer autistische kinderen en jongeren van 4 tot 20 jaar gaan sporten, separaat dan wel bij een regulier sportteam. Het zwaartepunt van de doelstelling ligt erop zoveel mogelijk autisten mee te laten doen met reguliere sporten. Pas als dat niet mogelijk blijkt te zijn, richten zij zich op aangepaste sportactiviteiten.

De initiatiefnemers van het project verwachten dat de doelgroep door mee te draaien in een sportclub meer leert dan alleen sporten. De verwachting is dat de kinderen en jongeren door te sporten ontdekken waar hun grenzen liggen en deze ook leren verleggen. Als een kind eenmaal goed meedraait, kan het meer nieuwe dingen leren. Het kind blijft in beweging.

Werkwijze

You2 biedt autistische kinderen steun in het zoeken naar geschikte sportclubs. Daarnaast krijgen sportclubs informatie over autisme en de omgang met deze kinderen. Binnen dat kader en met het idee dat de wensen van kinderen en ouders het vertrekpunt zijn voor de sportactiviteiten, onderneemt You2 verschillende activiteiten (www.sportprojectyou2.nl):

- Kinderen en jongeren met autisme een kennismakingscursus sporten aanbieden.
- Ondersteuningstraject voor kinderen of jongeren met autisme om lid te worden van een sportclub.
- Inspelen op de behoefte van deze doelgroep aan voorspelbaarheid en structuur zodat de kans op succesvolle deelname aan sportclubs toeneemt.
- Sportorganisaties informeren over autisme en het verenigingskader stimuleren en ondersteunen in de omgang met autistische kinderen en jongeren.
- Vergroten van kennis over autisme bij sportorganisaties in de Leidse regio.
- Alternatieven zoeken voor kinderen voor wie deelname aan reguliere sportverenigingen niet haalbaar is.

- Beschikbaar maken van ervaringen en kennis opgedaan in dit pilotproject. Het pilotproject dient als voorbeeld voor sportorganisaties elders in het land. De ervaringen zullen worden beschreven (brochure) en beschikbaar komen, onder meer via de website en een studiedag.

Daarbij is het volgens stichting Ovaal belangrijk om de sportactiviteiten alleen daar aan te passen waar het nodig is. Door met het kind zelf of de ouders te overleggen proberen zij zicht te krijgen op welke aanpassingen op een bepaald moment nodig zijn.

Samengevat hanteert You2 een aantal uitgangspunten:

- Gewoon waar het kan, aangepast als het nodig is.
- In het project vormen de wensen van kinderen en ouders het vertrekpunt.
- Er is aandacht voor de behoefte aan structuur en voorspelbaarheid die veel kinderen met autisme hebben.
- Door positieve ervaringen de kinderen leren nieuwe stappen te zetten.

Drie concrete activiteiten van You2 zijn een kennismakingscursus, een begeleidingstraject en kennisoverdracht. In de kennismakingscursus sport maken deelnemende kinderen kennis met verschillende sporten. Dit is vooral interessant voor kinderen of jongeren die nog niet weten welke sport ze willen gaan doen. Het idee hierachter is dat de eerste stap die gezet moet worden om te gaan sporten is plezier krijgen in het sporten en ontdekken welke sport iemand leuk vindt en waar iemand goed in is. Het begeleidingstraject richt zich op kinderen en jongeren die niet precies weten hoe ze hun sportparticipatie moeten organiseren. You2 biedt deze kinderen een ondersteuningstraject aan om lid te worden van een sportclub. Een kind en een begeleider kijken samen naar hoe hun wens om te gaan sporten het best te vervullen is. Met kennisoverdracht wil You2 ervaringen die zij hebben opgedaan in de begeleiding van kinderen en sportclubs overdragen aan anderen. Dit doen ze onder andere via hun website, een brochure voor sportclubs, een flyer met de belangrijkste aandachtspunten rond sport en autisme en een workshop Sport en Autisme (tegen betaling).

Het gaat er bij You2 specifiek om de sportparticipatie van kinderen met gedragsproblemen te vergroten, met sport als doel.

Organisatie

Sportproject You2 is een initiatief van Stichting Ovaal. Ovaal werkt aan de kwaliteit van leven van mensen met autismespectrumstoornissen, hun ouders en omgeving. Ouders kunnen kinderen aanmelden bij You2.

Competenties trainers/begeleiders

Voor de meeste autistische kinderen is een soort 'handleiding' nodig over hoe met hen om te gaan. In eerste instantie is het daarom belangrijk dat trainers openstaan voor de speciale aanpak die autistische kinderen nodig hebben. Als een kind met autistische problematiek naar een ander team gaat binnen een vereniging, moet de oude trainer de nieuwe trainer inlichten over de 'handleiding' van dit kind. Hoewel er voor autistische kinderen soms uitzonderingen zijn op geldende regels, is het volgens You2 van belang dat autisme niet een excuus gaat worden voor ontoelaatbaar gedrag.

Wanneer een autistisch kind in een reguliere sportclub gaat sporten, is het belangrijk dat de trainer/de club let op een aantal aspecten. Deze zijn weergegeven in onderstaand kader. De tekst is een bewerking van tekst uit de brochure van You2.

Begrip tonen voor 'ander' gedrag

Een kind met autisme kan anders reageren dan andere kinderen en het is de taak van de trainer om hier begripvol en toch consequent mee om te gaan. Kinderen met autisme maken op een andere manier contact met mensen. Het kan soms lijken alsof ze niet reageren, omdat ze het contact vermijden. Er zijn ook autistische kinderen die juist ongemerd zijn in het contact en die dus wat afgeremd moeten worden. Het is van belang oog te hebben voor de moeite van het kind met het leggen van contacten. Dan is er ruimte voor een kind om zich op dit gebied te ontwikkelen.

Emoties tijdens het sporten

Kinderen met autisme kunnen zich moeilijk inleven in de gevoelens van andere mensen. Waar een ander kind minder snel last heeft van uitingen van emoties (zoals stemverheffing, een kind dat huilt, iemand die schreeuwt), is dit voor een autistisch kind verwarrend. Een simpele verandering van de toon van uw stem, kan dan makkelijk worden opgevat als boosheid. Dit kan weer van invloed zijn op de prestaties. Soms is het noodzakelijk om tijdens het sporten harder te spreken om de hele groep te bereiken. Wanneer een kind zich veilig genoeg voelt, is het mogelijk om deze sociale interacties rustig uit te leggen. Dit vraagt om begrip voor de reactie van het autistische kind. Trainers moeten dan rustig naar het kind luisteren en geduldig uitleggen waarom situaties soms zijn zoals ze zijn.

Aanleren van nieuwe vaardigheden

Bij het aanleren van nieuwe vaardigheden, zal het kind met autisme in eerste instantie onzeker reageren. Om in het trainingsprogramma mee te kunnen doen, moet het kind met autisme zijn ontwikkelde patroon van handelen veranderen. Omdat kinderen met autisme hun veiligheid ontleen aan een vaste structuur, kan het voor hen moeilijk zijn om open te staan voor het aanleren van iets nieuws. Dit kan een stressvolle situatie opleveren. Omdat een kind met autisme op zijn eigen manier reageert op stress, is het van belang dat de trainer de stresssignalen bij het kind leert herkennen. Dan is het mogelijk om in een vroeg stadium een kind te ondersteunen en zal het minder stress ervaren. Het aanleren van nieuwe vaardigheden geeft ook veel voldoening. Zo kan het kind vertrouwen krijgen in zichzelf en in de begeleider.

Groepsuitleg

Doordat kinderen met autisme veel in zich zelf gekeerd zijn, is het voor hen moeilijk om zich te handhaven in grote groepen. Zij kunnen moeilijk onderscheid maken tussen de informatie die voor hen is bedoeld en die voor een ander. Zij richten zich vaak op details omdat dit houvast biedt. Een kind met autisme heeft daarom moeite met een groepsuitleg. In zo'n situatie zullen zijn gedachten snel afdwalen waardoor de informatie hen nauwelijks bereikt. Door met autistische kinderen in kleinere groepen te sporten, kunnen signalen makkelijker opgepakt worden. Wanneer er toch informatie in een grotere groep wordt gegeven, is het van belang dat de trainer het kind even apart neemt en hem individueel vertelt wat er van hem verwacht wordt. Wanneer trainers er zeker van willen zijn dat een kind met autisme uw uitleg begrepen heeft, kunnen zij na de uitleg even navragen wat er precies is gezegd en zo checken of het kind de uitleg ook echt heeft begrepen. Deze individuele manier van werken bevordert de kans op succeservaringen, waardoor het kind sneller in staat zal zijn om nieuwe vaardigheden aan te leren.

'Sleutelfiguren'

Het contact met andere kinderen kan tijdens het sporten moeilijkheden opleveren. Doordat autistische kinderen geen wederkerigheid kennen, kunnen zij zich niet inleven in de gevoelens van andere kinderen. Het kan zijn dat zij in de groep helemaal geen contacten aangaan en zo buiten de groep vallen. Ook kan het voorkomen dat autistische kinderen zich tijdens het groepsgebeuren helemaal richten op één kind, een zogeheten 'sleutelfiguur'. Dit kind staat dan helemaal centraal in de omgang en het autistische kind wil alles met zijn 'vriendje' samen doen. Het is dan maar de vraag of dit 'vriendje' dit zelf ook wil. Er moeten dus grenzen gesteld worden aan dit gedrag. Als trainers rustig uitleggen waarom bijvoorbeeld het andere kind ook met de anderen van de groep wil zijn, leert een kind met autisme de regels van hoe je met elkaar omgaat.

Wisseling van trainer

Voor kinderen met autisme biedt een vaste trainer meer houvast. Bij veel sportclubs zijn echter verschillende trainers betrokken, die ieder een eigen invulling aan de training geven. Een autistisch kind kan hier prima mee omgaan, als er van tevoren duidelijk wordt uitgelegd wat er anders gaat er waarom. De meeste kinderen met autisme kunnen goed een onderscheid maken tussen verschillende personen en accepteren dat iedereen andere regels of gewoonten heeft. Door het kind de tijd te geven om te wennen aan de verandering en door rustig uit te leggen wat er wordt verwacht in de situatie kan het kind meestal goed omgaan met een veranderde situatie.

Resultaten

In het eerste kwartaal van 2007 namen twaalf autistische kinderen tussen de 6 en 17 jaar deel aan een kennismakingscursus. Er was veel belangstelling vanuit ouders en scholen. Hoewel geprobeerd is om een vervolgcursus aan te bieden, is dit niet gelukt. Sportspectrum Leiden vond het te ingewikkeld om dit in Leiden te realiseren.

In de periode september 2007 tot juli 2008 zijn zeven kinderen via het individuele ondersteunings-traject lid geworden van een reguliere sportclub. Volgens You2 zijn de resultaten van de ondersteuning boven verwachting. Door deelname aan de sportactiviteit krijgen deelnemende kinderen meer zelfvertrouwen en leren zij zich staande te houden bij een reguliere sportclub. De ervaringen die ze er opdoen zijn voor hen ook goed bruikbaar in andere situaties.

Succes- en faalfactoren

Succesfactoren

- Individuele begeleiding van ouders en kind, en uitgaan van de wensen en behoeften en mogelijkheden van het individuele kind en de ouders.
- Ondersteuning van trainers.

Faalfactoren

- Te weinig kennis over autisme waardoor trainers vaak de neiging hebben te stoppen na een eerste incident met een kind.
- Deze groep jongeren staat niet op het netvlies van sportverenigingen, je kunt het ook letterlijk niet aan hen zien.
- Je kunt ze niet alle sporten laten doen (bijvoorbeeld geen voetbal).

Volgens Judith van der Kleij, projectleider You2, wordt nog te weinig onderkend dat kinderen met autisme een aparte groep vormen die je ook zo moet benaderen. Op veel plekken (sportverenigingen, beleidsmakers) worden deze jongeren in de aanpak over één kam geschoren met jongeren met andere gedragsproblemen en dat werkt niet. Het werkt zelfs averechts. Veel van de jongeren en de ouders waar zij mee werken, hebben zelfs negatieve ervaringen met sporten, waardoor ze dit niet meer doen.

Bronnen

Website www.sportprojectyou2.nl

Brochure You2 voor sportclubs

Flyer Sport en Autisme

Projectverslag You2

Projectvoorstel gewoon sporten! (2008)

Verslag van enquêtes extern/ OVAAL

Vragen via de website aan OVAAL

Telefonisch interview met Judith van der Kleij (vrijdag 21 mei '10)

10 *Thuis Op Straat*

De organisatie Thuis Op Straat wil door het organiseren van activiteiten in de openbare ruimte - straten en pleinen - de leefbaarheid en sociale samenhang in de buurt verbeteren en een positieve bijdrage leveren aan de gedragsverandering van jeugdigen.

Aanleiding

Thuis op Straat (TOS) is in 1996 in Rotterdam opgericht en heeft als doel het speel- en leefklimaat in de openbare ruimte te verbeteren. Het richt zich daarbij op jongeren van 2 tot 20 jaar. TOS is te zien als een private vorm van opbouwwerk (Hazeu et al., 2004). Het is ontstaan uit jarenlange praktijkervaring met buurt- en opbouwwerk. TOS wil door 'signaleren, organiseren van activiteiten en participeren' de openbare ruimte weer teruggeven aan de jeugd en, daaruit voortvloeiend, andere wijkbewoners. Het gaat om een eerlijkere verdeling van ruimte. Er zijn nu meer dan veertig TOS-praktijken waarvan twintig in Rotterdam, en de andere zijn gevestigd in Amsterdam, Leiden, Breda, Schiedam en Bergen Op Zoom.

Het ontstaan van TOS is nauw verbonden met de bedenker ervan, Ton Huiskens. Hij is van 1969 tot 1993 actief geweest als Rotterdams welzijnswerker in straten en buurten en op pleinen. Het werk begon hem echter steeds minder aan te staan. Hij zag dat resultaten uitbleven of te kortstondig waren, dat de kwaliteit van het welzijnswerk en de welzijnswerkers tekortschoot, en dat tegelijkertijd het straatleven zich verhardde. Hij zag de veiligheidsgevoelens afnemen en bewoners grote sloten op de deur plaatsen in plaats van contact te zoeken met andere bewoners in de straat. 'Individuele oplossingen zijn collectief stom: niemand voelt zich veiliger als iedereen grotere sloten op de deur gaat plaatsen, wèl als je met een drankje in je deuropening gaat zitten en praat met bewoners.' Het werd erger en structurele oplossingen bleven uit. 'Ik moest kiezen: stap ik eruit, of ga ik het beter doen?' Hij koos voor het laatste.

Doelstelling en doelgroep

Marianne Martens, directeur van TOS omschrijft het als volgt: 'Het doel van Thuis Op Straat is het sociale klimaat op pleinen verbeteren door liefde en aandacht aan de bezoekers te geven. Daarbij fungeren TOS-medewerkers als de ogen en oren van de wijk. Door hun duidelijk te onderscheiden TOS-kleding zijn ze zichtbaar aanwezig. Dit geeft omwonenden en ouders van kinderen een vertrouwd gevoel. Daarbij staat een positieve insteek centraal. Niet bestaande problemen nog meer problematiseren, maar samen met bewoners activiteiten op de pleinen realiseren. Iedereen moet zich er prettig en veilig voelen.'

De doelgroep van TOS bestaat uit jongeren van 2 tot 20 jaar. Het is afhankelijk van de buurt of wijk voor welke leeftijdsgroep het project wordt ingezet. De activiteiten die TOS-medewerkers ondernemen, zijn erop gericht verbinding te leggen met kinderen en jongeren - ook met probleemjongeren - in de wijk. Positief gedrag wordt beloond, maar waar grenzen worden overschreden, wordt ingegrepen. Leren delen van (de beperkte) ruimte is een belangrijk aspect.

Werkwijze

De werkwijze van TOS kenmerkt zich door het verbinden van kinderen en jongeren uit de wijk en de aansluiting bij de 'partners' in de wijk. Aansluiten bij de partners in de wijk vormt de basis van de manier van werken. De twee hoofdstappen in de aanpak zijn: allereerst samen met de partners in een wijk een analyse maken, gericht op de vraag: waar liggen sterke en zwakke punten voor kinderen en jongeren als het gaat om de buitenruimte? Tegelijkertijd wordt een cultuur van samenwerken gestimuleerd. Ten tweede sluit TOS met samenwerkingspartners een convenant waarin is vastgelegd wie/welke partner(s) welke activiteiten uitvoeren. De uit te voeren TOS-activiteiten worden jaarlijks in een plan beschreven, dat voor elke maand concrete doelen aangeeft. Door deze aanpak verschillen de gekozen activiteiten per wijk, en verschilt het ook per activiteit welke partijen in een wijk betrokken zijn.

Resultaten

In het onderzoek 'Respect op het plein' naar drie succesvolle TOS-praktijken (Amsterdam, Leiden en Schiedam) uit 2009 komt naar voren dat pleinwerkers zichzelf zien als mede-opvoeder en van mening zijn dat hun activiteiten bijdragen aan de opvoeding van kinderen en jongeren in de wijk. Het gaat hen om het bereiken en ondersteunen van kinderen en tieners, als ook om het realiseren van gedragsverandering. Voor kinderen en jongeren die dreigen te ontsporen heeft TOS een signaleringsfunctie. De pleinmedewerkers van TOS spelen een belangrijke rol in de pedagogische infrastructuur. Het gaat hierbij niet om een algemene integrale aanpak die maar al te vaak resulteert in gedwongen praatcircussen - (te) veel mensen praten over (te) veel onderwerpen - en met relatief weinig actie. Nee, het is vooral een kwestie van doen. De sociale professionals in de frontlinie op de pleinen signaleren kinderen die dreigen te ontsporen (kinderen in de knel) en melden deze kinderen of jongeren in het buurtnetwerkoverleg (Buurtnetwerken 0-12-jarigen genoemd). Bij deze overleggen zitten vertegenwoordigers van basisscholen, politie, gemeente, GGD, jongerenwerk en opbouwwerk. De pleinwerkers zijn als het ware 'de ogen van de straat'. Zij zien en ervaren de kinderen op andere momenten dan andere partijen. Gezamenlijk zijn ze in staat om een totaalbeeld van de kinderen te schetsen (gedrag op school, gedrag thuis, gedrag in de openbare ruimte, crimineel gedrag) (Boonstra et al., 2009a).

Professionele houding

Pleinwerkers van TOS zijn niet de *baas*, maar te *gast* op het plein. Deze professionele houding is van belang aangezien ze werken in de openbare ruimte. De werkers hebben niet meer rechten dan de ander pleingebruikers en zijn niet bevoegd om mensen weg te sturen of de toegang te ontfemen. Dit is een groot verschil met het traditionele buurthuiswerk waar de werkers 'de baas zijn' in het buurthuis.

Op de pleinen wordt programmatisch gewerkt. Een belangrijk monitorings- en sturingsinstrument is het door TOS ontwikkelde digitale logboek. Dit is een digitaal logboek waarin de werkers na iedere activiteit aangeven wie er aanwezig waren (aantallen) en hoe de activiteit verlopen is (proces, samenwerking). Het gezamenlijk invullen van het logboek is tevens een evaluatiemoment: de werkers bediscussieren het verloop van de activiteit. Het logboek speelt ook een rol bij de signaleringsfunctie.

Streetwise Kids

In de TOS-praktijken in Amsterdam, Rotterdam, Leiden, Bergen op Zoom en Schiedam zetten jongeren uit de buurt zich in (als bijbaantje of als stage) om de leefbaarheid en veiligheid in 'hun eigen wijken' te verbeteren. Dit is een mooi voorbeeld van wat de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling bedoelt in haar laatste advies '*Tussen flaneren en schofferen*'. De Raad pleit namelijk voor een combinatieaanpak, waarin niet alleen repressief wordt opgetreden, maar waarin grenzen worden gesteld en toekomstperspectief wordt geboden. Een aanpak die bovendien niet uitsluitend is gericht op jongeren, maar waarin ook hun fysieke en sociale omgeving en hun relaties met buurtbewoners worden meegenomen. De TOS-methodiek is erop gericht de straat terug te geven aan de buurt, door te werken voor én met kinderen en jongeren uit de buurt. De inzet van jongerenbijbaantjes is hier een expliciet voorbeeld van (Boonstra et al., 2009b).

In de praktijk is het noodzakelijk dat jongeren een goede scholing krijgen. Als ze bij TOS aan de slag gaan zijn ze vaak wel *streetwise*, zitten ze op een mbo of hbo maar missen ze de praktische scholing in onder meer sociale competenties, didactische vaardigheden, omgaan met agressie, waarde(n)vol communiceren met kinderen en signaleren van kindermishandeling. De jongeren bij TOS krijgen een training in deze competenties.

Via de 'reprofessionalisering' wil TOS betere kwaliteit op straat bieden voor netto minder geld van de overheid. Minder ID-banen, meer jongeren opleiden (een werkbedrijf/een leerafdeling), meer participatie van de wijk en meer continuïteit. Zo is een kwaliteitsslag te maken, zowel op de werkvloer, als richting de jongeren in de wijk en jongeren/jongvolwassenen in opleiding.

TOS zet zich in voor:

- A. Per wijk/gebied 25-50 jongeren die aan het werk gaan in de vorm van een (bij)baantje, stage- of leerwerkplek.
- B. Jongeren die een voorbeeldfunctie gaan vervullen in de wijken.
- C. Resultaatgestuurd werken. Bij Thuis Op Straat kun je een wijk bestellen waar het voor kinderen, jongeren en buurtbewoners leuk is op straat.
- D. Een krachtige bijdrage aan de tussentijdse en naschoolse programmering die Thuis Op Straat op een praktische manier voor kinderen en jongeren invult.

Succes- en faalfactoren

1. Uniformiteit en herkenbaarheid: de medewerkers van Thuis Op Straat zijn door een eigen logo en uitrusting duidelijk herkenbaar op straat. Ze onderscheiden zich met speciale TOS-kleding en TOS-materiaal van buurtkinderen en bewoners. Dit draagt ertoe bij dat omwonenden en ouders van kinderen TOS van afstand kunnen herkennen. TOS is een herkenbaar concept dat zich onderscheidt van andere sport- en spelactiviteiten in de buurt.
2. Klein actieradius: TOS sluit in actieradius aan bij de buurtbeleving van bewoners. Wat kinderen, jongeren en hun ouders als hun woongebied ervaren bepaalt het werkgebied van een TOS-praktijk. TOS richt zich op de straten die vrij direct aan de pleinen grenzen. De nadruk ligt dus op een klein actieradius.
3. Nadruk op uitvoering en een positieve insteek: een van de uitgangspunten is dat de pleinen terug moeten worden gegeven aan de buurt. Om dit te realiseren organiseert TOS, zonodig zeven

- dagen per week, activiteiten op pleinen. De uitvoering staat bij TOS centraal. Het hoofddoel is het realiseren van plein- en straatactiviteiten voor en met kinderen, jongeren en hun ouders.
4. Werken met *streetwise kids*: TOS werkt hoofdzakelijk met jongeren (en ouderen) die woonachtig zijn in de omgeving van de TOS-praktijk; jongeren (en ouderen) die de straattaal kennen en weten wat er speelt in een buurt, zogenaamde streetwise kids. Alle medewerkers hebben de verplichting de door TOS aangeboden opleiding te volgen.
 5. Verplichte opleiding: de medewerkers van TOS zijn verplicht een opleiding te volgen bij het ROC (niveau vmbo-2). Het ROC verzorgt de opleiding, maar deze is door TOS samengesteld. Dit garandeert een basiskennis onder de werkers en bevordert uniformiteit in de uitvoering van het werk.

Faalfactoren

1. Kwetsbare teams: de werkende teams zijn meestal klein. Dat maakt het TOS-concept kwetsbaar bij ziekte van medewerkers.
2. Concurrentiestrijd: TOS is iets erbij; een methodiek ter ondersteuning van de anderen. Niettemin zijn er vrijwel altijd concurrentiegevoelens bij andere welzijnsinstellingen. Die zien TOS als iets nieuws dat in de plaats komt van regulier werk.

Bronnen

Hazeu, C.A., Boonstra, N.G.J., Jager-Vreugdenhil, M. & Winsemius, P. (2005). *Buurtinitiatieven en buurtbeleid in Nederland anno 2004. Analyse van een veldonderzoek van 28 casussen*. Den Haag: WRR.

Boonstra, N., Mak, J. & Wonderen, R. van (2009a). *Respect op het plein. Werken aan gedragsverandering in de buurt*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Boonstra, N. & Wonderen, R. van (2009b). *Het goede voorbeeld. Leefbare buurten door de inzet van jongeren van de straat*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

11 *Special Heroes*

Special Heroes is een project dat het sporten van leerlingen in het speciaal onderwijs van 6 tot 20 jaar wil stimuleren. Het is een sportstimuleringsproject voor leerlingen met een chronische ziekte of met een lichamelijke, verstandelijke of meervoudige beperking.

Aanleiding

Special Heroes is in 2006 gestart binnen de scholen van REC Groot-Gelre. Het is een initiatief van Gehandicaptensport Nederland (voorheen NebasNsg), het REC Groot Gelre/ De Onderwijsspecialisten, de Landelijke Vereniging voor Cluster 3-scholen (LVC-3) en Menzis zorg en inkomen. Tevens was het project aangesloten bij de Alliantie School en Sport. REC Groot-Gelre is een federatief samenwerkingsverband van negentien scholen voor speciaal en voortgezet speciaal onderwijs aan leerlingen met een lichamelijke, verstandelijke of meervoudige beperking en langdurig zieke leerlingen in de leeftijd van 4 tot 20 jaar. REC Groot-Gelre is werkzaam in Arnhem, Oost-Gelderland, de Stedendriehoek en Zuidwest-Veluwe.

Special Heroes is een sportstimuleringsproject voor leerlingen in het speciaal onderwijs in de leeftijd van 6 tot en met 20 jaar. Ook leerlingen die ambulantly begeleid worden en onderwijs volgen in reguliere onderwijsinstellingen worden bij het project betrokken.

In 2009 hebben drie organisaties - Gehandicaptensport Nederland, Nederlands Olympisch Comité* Nederlandse Sport Federatie (NOC*NSF) en de LVC-3 - voor de verdere uitrol van Special Heroes de projectorganisatie Special Heroes gevormd. De veronderstelling is dat de nauwe samenwerking tussen bovengenoemde drie organisaties borg staat voor voldoende kennis, betrokkenheid en draagvlak bij de diverse sport- en onderwijsorganisaties. Het VSB-fonds, het ministerie van VWS en de deelnemende scholen financieren het project.

Doelstelling en doelgroep

Special Heroes is een sportstimuleringsproject voor leerlingen met een chronische ziekte of met een lichamelijke, verstandelijke of meervoudige beperking in het speciaal onderwijs. Special Heroes is een project dat het sporten van leerlingen in het speciaal onderwijs van 6 tot 20 jaar wil stimuleren. Ook leerlingen die ambulantly begeleid worden en onderwijs volgen in reguliere onderwijsinstellingen worden bij het project betrokken.

Het project is dus primair gericht op sportdeelname en niet direct op het inzetten van sport als vroegtijdige interventie, gericht op het aanpakken van gedragsproblematiek. Uiteindelijk gaat het om buitenschoolse sportdeelname bij sportverenigingen.

Vijf regio's voeren het project nu uit; het is de bedoeling dat het over het hele land wordt uitgerold. Tot nu toe richt het project zich vooral op leerlingen uit cluster 3: met een verstandelijke of lichamelijke beperking. Soms hebben deze leerlingen ook gedragsproblemen, maar geen indicatie voor cluster 4. Dat maakt het project voor dit onderzoek relevant. Het gaat dan bijvoorbeeld om autistische kinderen, kinderen met ADHD, met (sociale) faalangst of met een gebrek aan sociale competenties, die tevens tot de doelgroep van cluster 3 behoren en daarvoor een indicatie hebben. Leerlingen vallen soms in beide groepen, maar krijgen een indicatie voor het zwaarstwegende probleem.

Special Heroes start na de zomer van 2010 op een aantal scholen zes pilotprojecten expliciet gericht op cluster 4-leerlingen (kinderen met gedragsproblemen). Met deze scholen zijn intentieverklaringen getekend. Er is bij veel meer scholen belangstelling om mee te doen aan deze pilots. De opzet is gelijk aan die van de cluster 3-scholen. Mogelijk is het sportaanbod wat anders (er is voor andere takken van sport gekozen, zoals schermen, en er zal gekozen worden voor andere verenigingen dan waarop al cluster 3-kinderen actief zijn), en/of wordt de toeleidingsperiode naar de verenigingen anders ingericht.

Het project kende in Groot-Gelre een aantal kwalitatieve doelstellingen:

- Leerlingen structureel kennis laten maken met en deel laten nemen aan beweeg- en sportactiviteiten op de scholen zelf (binnenschools en naschools aanbod).
- Zo veel mogelijk leerlingen deel laten nemen aan buitenschoolse beweeg- en sportactiviteiten van sportverenigingen, bij voorkeur bij reguliere sportverenigingen.
- Structureel karakter van activiteiten, met het oog op continuïteit.
- Een hechte en structurele samenwerking tussen de gemeente(n), de scholen voor speciaal onderwijs en de (aangepaste en reguliere) sportverenigingen.
- Streven naar een situatie waarin school en sportvereniging centrale punten zijn op het gebied van sportmogelijkheden voor jongeren met een beperking.
- Scholen zetten zich in om hun curriculum en aanbod zo in te richten dat de doelstellingen van het project te behalen zijn, door onder meer 1) leerkrachten bewegingsonderwijs in staat te stellen om te participeren in naschoolse en buitenschoolse activiteiten, en 2) het vrijmaken van school-/sectorspecifiek budget om sportactiviteiten te ondersteunen.

Voor het landelijke project zijn voor 1 juli 2012 de volgende kwantitatieve doelen benoemd:

1. 75% van de scholen van cluster 1 en 3 heeft het programma Special Heroes geïmplementeerd en er hebben zes pilots van Special Heroes plaatsgevonden in cluster 2 en 4.
2. 80% van de leerlingen van de deelnemende scholen heeft door middel van deelname aan het programma Special Heroes kennisgemaakt met diverse sport- en bewegingsvormen.
3. Er is een infrastructuur ontwikkeld om sport en bewegen ook na de projectperiode een structurele plaats te geven op de scholen die aangesloten zijn bij de REC's.
4. 70% van de leerlingen die het programma gevolgd hebben sport minimaal drie maal per week binnen of buiten school.
5. 55% van deze groep is lid van een sportvereniging of ingeschreven bij een sportaanbieder.
6. 100 leerlingen met ambitie en sporttalent zijn herkend.

Werkwijze

Het project richt zich primair op de plaats waar de leerlingen zich bevinden: de scholen voor speciaal en voortgezet speciaal onderwijs. De school is 'de spil' in de aanpak. De school organiseert in de lokale en/of regionale omgeving een intensieve samenwerking met sportverenigingen en sportaanbieders.

De belangrijkste samenwerkingspartners van Special Heroes zijn het speciaal onderwijs en de sportaanbieders. Met deze partijen gaat Special Heroes een structurele samenwerkingsrelatie aan

die ondersteund wordt door afspraken over wederzijdse verwachtingen én inspanningen. In de uitingsvormen van Special Heroes hebben de verenigingen een nadrukkelijke plaats (bijvoorbeeld in de schoolgids van de school). Door de sturende rol van Special Heroes wordt de 'vraag' (vanuit de scholen/leerlingen) afgestemd op het 'aanbod' (van de verenigingen). Het aanbod aan verenigingen moet niet te groot worden, zodat er geen versnippering optreedt. Afstemming met scholen over het binnenschools aanbod draagt daar aan bij.

De methodiek van Special Heroes kent vier fases:

- Fase 1 Binnenschools aanbod.* Tijdens deze fase wordt sportverenigingen/sportaanbieders gevraagd om tijdens de lessen sportactiviteiten aan te bieden.
- Fase 2 Naschools aanbod.* De sportverenigingen verzorgen aansluitend aan de schooltijd een sportaanbod op de school zelf of bij de vereniging.
- Fase 3 Buitenschools aanbod.* Hier volgt de stap naar de vereniging. Het sportaanbod vindt plaats binnen de vereniging, de kinderen integreren in de sportverenigingen. Soms gebeurt dit door toedoen van een combinatiefunctionaris. Bij de start van een buitenschools programma is de regionale projectleider Special Heroes betrokken.
- Fase 4 Nazorgtraject.* Centraal staat hier het borgen van de continuïteit van het programma en de sportdeelname van de kinderen.

De leerlingen maken uitgebreid kennis met diverse sport- en verenigingsactiviteiten, die zoveel mogelijk aansluiten bij de interesse en mogelijkheden van de deelnemers. De ouders van de leerlingen worden actief bij de sportkeuze en wijze van uitvoering betrokken.

Daar waar het niet lukt door te stromen naar een reguliere vereniging probeert Special Heroes een specifiek aanbod voor deze leerlingen te creëren, zoals Sportmix.

Organisatie

Tot nu toe is Special Heroes vooral in Gelderland goed van de grond gekomen. Daarnaast is in 2009 gestart met de uitrol, in Noord-Brabant, Rivierenland, Zuid-Holland Zuid en de stad Rotterdam. In deze regio's bevindt Special Heroes zich inmiddels in fase 1, 2 en 3. Er is een start gemaakt met de voorbereidingen van fase 4. Er is een landelijke programmaleider, daarnaast zijn er twee projectcoördinatoren. Elk regionaal project heeft een eigen regionale projectleider.

Sportverenigingen en -aanbieders worden op verschillende manieren gevonden. In de eerste plaats via sportbonden, zoals de KNVB en de KNHB, die speciale consultants gehandicaptensport hebben. In de tweede plaats via persoonlijke netwerken: medewerkers van een school die actief of bekend zijn bij/met een sportvereniging en die de vereniging warm maken voor Special Heroes. In de derde plaats worden verenigingen soms aangezocht op basis van de onderzoeken (0-metingen) onder leerlingen en ouders. Hier komen soms bepaalde verenigingen uit naar voren die ouders en/of leerlingen de moeite waard lijken. Deze worden dan actief aangezocht. In de vierde plaats gaat het soms gewoon via het telefoonboek, als bijvoorbeeld duidelijk is dat er in een bepaalde regio behoefte is aan een bepaalde sport, maar daarvoor nog geen aanbod bestaat.

Groot-Gelre werkt met combinatiefunctionarissen. Dit zijn ‘opgepluste’ vakleerkrachten bewegingsonderwijs. Daarnaast zijn er stagiaires van het CIOS actief.

Special Heroes werkt samen met sportbonden (zie hierboven) en ook met de Johan Cruyff-foundation. Met de laatste onder meer op het gebied van de aanleg van (aangepaste) Cruyff-courts en bij scholen voor speciaal onderwijs, het organiseren van sportdagen voor de doelgroep en het subsidiëren van (sport)materialen.

Competenties trainers/begeleiders

Voor trainers van verenigingen die een aanbod voor de doelgroep van Special Heroes aanbieden is het van groot belang dat zij affiniteit met deze leerlingen hebben, waardoor trainers sensitief zijn voor de specifieke problematiek. Ze moeten er voor open staan, ze moeten willen leren hoe met deze doelgroep om te gaan. Elk kind heeft zijn eigen problematiek, het is geen ‘gewoon’ klasje. Het probleem ligt doorgaans niet op sporttechnisch gebied. Door de aanpak van Special Heroes lopen de trainers ook een tijdje mee met de leerkrachten in het speciaal onderwijs, en zien zij daar hoe je met deze kinderen om kunt/moet gaan. Vaak is er in de reguliere trainersopleidingen van de sportbonden wel een module voor specifieke doelgroepen, zoals voor de G-tak. Basismodules worden dan toegespitst op de doelgroep.

Hoe vind je de trainers met deze affiniteit? Soms blijken er op verenigingen trainers rond te lopen die speciaal met deze groepen aan de slag willen gaan, terwijl verenigingen zich daar niet bewust van zijn. Dat komt pas tot uiting op het moment dat de vereniging met Special Heroes te maken krijgt. Trainers komen ook uit de omgeving van de school, zoals medewerkers van scholen: een groepsleerkracht of een therapeut. Dit gebeurt echter pas nadat Special Heroes de school binnenkomt.

De meeste cluster 3-scholen hebben leerkrachten bewegingsonderwijs, maar niet allemaal. Ook voor hen geldt dat affiniteit belangrijk is, naast ervaring met de doelgroep. Affiniteit kan blijken uit het tijdens hun opleiding volgen van de module speciaal onderwijs.

Resultaten

In de regio Groot-Gelre doen zeventien van de negentien aan het REC verbonden scholen mee, op iedere school is dan weer een aantal verenigingen/organisaties betrokken. In totaal gaat het om een groot aantal verenigingen/organisaties, in zeer uiteenlopende takken van sport. Van vecht- en verdedigingssporten (judo, kickboksen, aikido, schermen), teamsporten (voetbal, korfbal, hockey), individuele sporten (atletiek, tafeltennis, mountainbiken) tot bewegingsactiviteiten als dansen en survival. Daarnaast zijn er twee Sportmix-locaties gestart. Hier kunnen leerlingen met een laag niveau van sportbeoefening die daardoor een club niet aankunnen, aan diverse sporten deelnemen. Eén van deze locaties is gestart door een aangepaste sportvereniging en is vooral gericht op gehandicapte sporters. De andere is met gemeentelijke (project)gelden gestart, hetgeen een broze formule bleek: op het moment dat bij de gemeente de landelijke geldstroom droogviel, kwam het Sportmix-project in gevaar en hield op te bestaan.

De verenigingen die sport op school aanbieden (fase 1 en 2) zijn hoofdzakelijk dezelfde als die in fase 3. Veel van de verenigingen die er in fase 1 en 2 bij betrokken zijn, spelen ook in fase 3 een rol.

Uit de Eindrapportage Groot-Gelre blijkt dat in de eerste fase (binnenschoolse sport) ruim 2.000 leerlingen zijn bereikt (in totaal zijn er op REC Groot-Gelre zo'n 2.200 leerlingen). Daarvan zijn er iets minder dan 900 lid geworden van een sportvereniging. In totaal zijn 55 verenigingen betrokken geweest bij diverse projecten, waarvan 48 verenigingen een daadwerkelijk aanbod voor de doelgroep hebben (23 hadden dit al, 25 hebben dit door toedoen van Special Heroes). Het werven van verenigingen blijkt niet lastig te zijn, in het algemeen staan verenigingen open voor deelname. Dat geldt ook voor de regio's waar later met Special Heroes is begonnen.

De deelnemende scholen zijn enthousiast over de geboden projecten en de ondersteuning die Special Heroes heeft gegeven. Scholen geven veelal aan dat Special Heroes een zeer passende manier voor de leerlingen is om toe te werken naar een lidmaatschap bij een vereniging. Dat komt doordat leerlingen meerdere binnenschoolse kennismakingslessen krijgen aangeboden en dus een keuze voor een sport kunnen maken. Voor de scholen past deze aanpak in hun werkwijze en denken: zij bereiden hun leerlingen voor op de toekomst en besteden daarin veel aandacht aan de domeinen werk (dagbesteding), wonen én vrije tijd. Sport en bewegen kan een belangrijke rol binnen het laatste domein spelen, juist voor jongeren met een handicap. Structurele inbedding van het sportbeleid binnen de scholen kan het gevolg zijn, waarmee de continuïteit van die aanpak, inclusief de doorstroom van de leerlingen naar de sportvereniging, te waarborgen is.

De deelnemende verenigingen zijn eveneens enthousiast over de samenwerking met Special Heroes. Via Special Heroes komen ze op een zeer laagdrempelige manier in contact met de scholen en dus met de leerlingen. Tijdens de binnenschoolse kennismakingslessen worden de trainers van verenigingen wegwijs gemaakt in de problematiek van de doelgroepen.

Soms blijken de activiteiten bij een vereniging in de vierde fase (nazorg) toch te stikken, omdat leerlingen wegblijven of omdat de trainers het niet willen of kunnen. In dat geval start die vereniging weer in de eerste fase.

De projectleiding merkt wel dat er in Groot-Gelre een zekere verzadiging optreedt: verenigingen willen nog wel meedoen, maar er zijn onvoldoende leerlingen die lid kunnen worden.

Succes- en faalfactoren

De belangrijkste succesfactor is structuur. Special Heroes biedt kinderen een vast programma, met vaste trainers en kennismaking in een bekende omgeving: de school. Special Heroes is laagdrempelig. Soms gaat het om het naar verenigingen toeleiden van individuele kinderen en soms gaat het om een groepsgewijze aanpak. Daarbij geldt geen onderscheid naar internaliserend en externaliserend probleemgedrag. Bovendien biedt de stapsgewijze aanpak ook de ouders veiligheid: zij zien dat hun kind in een veilige omgeving aan het sporten gaat. Bovendien leren zij op deze manier ook het sportaanbod voor hun kind kennen, want vaak is dat niet in beeld bij ouders. Soms komen de kinderen op een reguliere vereniging terecht, maar haken kinderen door onvoldoende begeleiding na een paar maanden gefrustreerd weer af.

Wat de ouderbetrokkenheid betreft geldt dat ouders soms moeten wennen. Zij zijn er bijvoorbeeld aan gewend dat het schoolvervoer van hun kind geregeld is, maar als hun kind naar een sportvereniging gaat zijn ouders zelf verantwoordelijk voor het vervoer. Ook gelden er in de gehandicaptensport vaak lagere contributies. Bij een 'normale' sportvereniging moeten ze dan echter het volle pond betalen. In het algemeen geldt dat de scholen in de bewustwording van ouders over het belang van ouderbetrokkenheid een belangrijke rol spelen. Soms vallen kinderen af omdat ouders te weinig betrokken zijn. Ouders van kinderen met gedragsproblemen zijn vaker redelijk sterk betrokken, bijvoorbeeld als teamleider.

Pluspunt van Special Heroes is dat informatie over het sportaanbod op één plek beschikbaar is. Er is wel vaak informatie beschikbaar over sportmogelijkheden, maar deze is versnipperd beschikbaar bij bijvoorbeeld MEE, het sportbedrijf van een gemeente of de sportbond. Daardoor haken ouders af tijdens het zoeken naar sportmogelijkheden - zij worden van het kastje naar de muur gestuurd. Bij Special Heroes is het aanbod voor ouders overzichtelijker.

Ander pluspunt is dat er gemakkelijker kader voor deze groepen kinderen te vinden is. Voor verenigingen is het gemakkelijker om te reageren op een specifieke vraag naar sportmogelijkheden voor specifieke groepen, dan om zonder manifeste vraag zelf een aanbod te ontwikkelen. Sportverenigingen zijn toegankelijk genoeg, maar dat blijkt vaak pas als je kinderen 'aanbiedt'. Dan blijken er vaak trainers met affiniteit met de doelgroep te zijn.

Een succesfactor van Special Heroes binnen REC Groot Gelre is dat de projectleiding uit twee personen bestond: één met een netwerk in de sportsector en één met een netwerk binnen het speciaal onderwijs.

Sportverenigingen zijn via Special Heroes toegankelijker voor kinderen met gedragsproblemen. Als je als ouder individueel naar een vereniging gaat, kan het lastig zijn om binnen te komen. Maar als je dat bijvoorbeeld via Special Heroes doet, dan staan verenigingen erg open. Dan is er veel bereidheid en enthousiasme, vaak ook van mensen die kinderen met een beperking of gedragsprobleem in hun omgeving hebben. Daarbij is er geen verschil tussen kinderen met internaliserende en externaliserende problemen. Verenigingen generaliseren vaak toch over gedragsproblemen. Verenigingen gaan wel steeds meer doen voor kinderen met autisme.

De grote bereidheid van verenigingen om deel te nemen, heeft te maken met de ondersteuning die zij aangeboden krijgen. Door de fasegerichte aanpak raakt het kader goed bekend met de problematiek van het sporten van de doelgroep. In eerste instantie worden zij begeleid door de vakleerkracht en daarna door de regionale projectleider.

De inschatting van de projectleiding is dat de Sportmix-constructie in het bijzonder kansrijk is voor leerlingen met gedragsproblemen, omdat op deze locaties in een veilige en gestructureerde omgeving sport te beoefenen is. De leerling staat centraal, en niet de sport. Het is nog niet duidelijk of er daadwerkelijk Sportmix-locaties komen voor cluster 4-leerlingen.

Een ander belangrijk punt is deskundigheidsbevordering bij verenigingen, vooral voor trainers. Trainers geven vaak aan dat zij behoefte hebben aan extra scholing, en vooral aan praktische handvatten. Er moet meer expertise over de doelgroep komen. Dergelijke scholing zit niet direct in het programma van Special Heroes. Die expertise zit bij het onderwijs, en die expertise zou moeten worden overgebracht. De vraag is of dat centraal op te pakken is, bijvoorbeeld via NOC*NSF. Positief is dat er, mede door de inzet van NOC*NSF, steeds meer aandacht is voor aangepast sporten bij de afzonderlijke bonden, bijvoorbeeld in de vorm van consulenten, de ontwikkeling van opleidingen, en een aanbod van startpakketten voor verenigingen. In ieder geval leeft deze vraag ook bij de sportverenigingen zelf. Als er vertraging optreedt of verenigingen afhaken, dan heeft dit bijna altijd te maken met het feit dat er binnen de vereniging onvoldoende kader te vinden is of omdat dit kader afhaakt.

Er is financiering voor zes pilots op cluster 4-scholen. Er is echter veel meer vraag vanuit cluster 4-scholen. Om aan die vraag te kunnen voldoen, zijn meer financiële middelen nodig.

Bronnen

Website www.specialHeroes.nl

Tussenrapportage 2006-2007 Special Heroes (mei 2007)

Tussenrapportage 2007-2008 Special Heroes (februari 2008)

Tussenrapportage en Eindrapportage 'Special Heroes', september 2009

Interview Franceline van der Geer en Erna Mannen 31 maart 2010

Aanvullend telefonisch interview Franceline van der Geer 20 mei 2010

12 *De Haagse Sporttuin*

De Haagse Sporttuin is een multifunctioneel sportcomplex van 2000m² dat kinderen uit de Schilderswijk de kans biedt om laagdrempelig deel te nemen aan georganiseerde sportactiviteiten.

Aanleiding

Het begon met een idee van een vakleerkracht bewegingsonderwijs en de directeur van één van de betrokken basisscholen. De Schilderswijk kende geen voetbalveld of buitencomplex. De Sporttuin was gewoon een Haagse binnentuin, een oase van onkruid. Vier wethouders (van sport, onderwijs, welzijn, verkeer) van de acht wethouders in het college waren betrokken bij de ontwikkeling. Hierdoor verliep de besluitvorming gemakkelijk. Woensdag 24 augustus 2005 was de officiële opening van De Haagse Sporttuin Schilderswijk. Vijf jaar later ligt de Sporttuin er nog steeds prachtig bij doordat de wijk de Sporttuin ziet als iets waardevols. Er sporten per week bijna 500 kinderen van negen verschillende basisscholen en vakleerkrachten lichamelijke opvoeding van die scholen geven regelmatig hun gymles buiten of houden hun sportdag in de Sporttuin.

Voor die tijd stond de Schilderswijk vooral in het teken van overlast en verloedering. Zo is basisschool Het Startpunt, één van de betrokken scholen, ooit gesloten geweest vanwege drugsoverlast. Ernstige en heftige incidenten waren aan de orde van de dag. De redding voor een van Nederlands meest bekende probleemwijken kwam uit de hoek van de sport.

De organisatie van de Haagse Sporttuin heeft in 2006 de Wilbert Stolte prijs gewonnen. Het is een prijs voor de meest maatschappelijk betrokken sportploeg, organisatie of sportvereniging van het jaar. Als extra prijs mogen een grote groep kinderen van De Haagse Sporttuin gratis naar Snowworld in Zoetermeer om te leren skiën en snowboarden.

Doelstelling en doelgroep

De Haagse Sporttuin is een multifunctioneel sportcomplex van 2000m² dat kinderen uit de Schilderswijk de kans biedt om laagdrempelig deel te nemen aan georganiseerde sportactiviteiten. Het sportcomplex, De Haagse Sporttuin, omvat vier multifunctionele sportvelden waarop vrijwel iedere sport te spelen is. Scholen die in samenwerking met sociaal-maatschappelijke instellingen binnen de wijk uitsluitend sportactiviteiten verzorgen exploiteren de Haagse Sporttuin. Negen samenwerkende basisscholen met meer dan 2000 kinderen initiëren de activiteiten op het sportcomplex, waarbij ze zoveel mogelijk samenwerken met welzijnsinstellingen en sportverenigingen.

In tegenstelling tot veel sportverenigingen is De Haagse Sporttuin gesitueerd in hartje Schilderswijk met een unieke centrale ligging, waardoor een kind zelfstandig het sportcomplex kan bereiken. De meeste sportverenigingen liggen voor kinderen te ver buiten de Schilderswijk om er zelfstandig naar toe te gaan. De Haagse Sporttuin is meer. Deze biedt kinderen de kans om in een veilig afgeschermd en pedagogische omgeving buiten te sporten zodat ouders zich geen zorgen hoeven te maken wanneer hun kinderen buiten zijn. De continu aanwezige beheerder, verplichte begeleiding van kinderen tijdens activiteiten en de beperkte toegankelijkheid van het sportcomplex dienen ertoe dat kinderen zich in zowel motorisch als sociaal-emotioneel opzicht optimaal kunnen ontwikkelen.

De Haagse Sporttuin heeft als uiteindelijke doelstelling kinderen vanuit een (sport) achterstandssituatie via georganiseerd schoolsportaanbod door te laten stromen naar sportverenigingen. Samenwerking met instellingen binnen de wijk en sportverenigingen is noodzakelijk om deze doorstroom uiteindelijk te laten plaatsvinden. Aanvankelijk wordt een kind lid van de Haagse Sporttuin in de wijk om uiteindelijk lid te worden van een reguliere sportvereniging. De Haagse Sporttuin vormt de brug tussen sporten op straat en de sportvereniging.

Werkwijze

Het openbaar onderwijs dat in samenwerking met sociaal-maatschappelijke instellingen binnen de wijk uitsluitend georganiseerde sportactiviteiten verzorgt, exploiteert de Sporttuin. De samenwerkende openbare basisscholen initiëren de activiteiten op het sportcomplex, zoveel mogelijk in samenwerking met welzijnsinstellingen en sportverenigingen. De samenwerking tussen deze instellingen wordt ook wel samenwerking binnen 'de sportieve driehoek' genoemd.

In de sporttuin worden uiteenlopende sporten georganiseerd, zoals klimmen, boksen, tennis, turnen en voetbal. Ook organiseren ze speciale sporten voor meisjes, zoals dansen. Coördinator Sebastiaan Nederhoed: 'De lessen worden gegeven door verenigingstrainers. Ouders die met hun kinderen komen, krijgen ook zelf de gelegenheid actief te zijn.'

Voor het positioneren van het project 'de Sporttuin' in maatschappelijk opzicht en in het onderwijsconcept van scholen is gekozen voor de volgende kaders: ten eerste de opvatting dat kleinschalige en doeltreffende projecten een betere bijdrage leveren aan ontwikkelingskansen voor jongeren dan veel getheoretiseer over dergelijke vraagstukken; ten tweede dat projecten op het terrein van achterstandsbestrijding gebaseerd moeten zijn op het begrip 'socialisering' als fundamenteel aspect in de ontwikkeling van jongeren en hun latere plaats in de samenleving. Scholen in gedepriveerde wijken zullen meer dan tot nu toe hun onderwijsconcept daarop moeten inrichten; het derde kader 'sport als bindmiddel' geeft aan dat sport bij uitstek een natuurlijk middel is ('de spelende mens') om maatschappelijke doelen te realiseren. Sport wordt niet ervaren als gekunsteld, is toegankelijk, is motiverend en werkt op intrinsieke wijze aan het verwezenlijken van gestelde doelen. Het vierde kader geeft aan dat het succes van 'de Sporttuin' mede afhankelijk is van het schoolbeleid om met enthousiasme te werken aan het organiseren van 'bondgenootschappen'.

Organisatie

In de Haagse Sporttuin werken vele buurt-, onderwijs- en sportorganisaties samen. Negen samenwerkende openbare basisscholen initiëren de activiteiten: De Triangel, OBS Prinses Marijke, OBS Van Ostade, SBO PH Schreuderschool, OBS Het Startpunt FB, OBS Het Spectrum, Prinses Beatrixschool, Johan de Wit Scholengroep, Sportlijn 6, Stichting de Haagse Scholen.

Samenwerking vindt plaats met de volgende sportverenigingen: Basketbalvereniging The Jumpers, BVO ADO Den Haag, Turnvereniging Donar, Atletiekvereniging Olympus '70, Paul's skate and bike, Volleybalvereniging Kalinko, Korfbalvereniging Ons Eibernest, Hockeyvereniging HDM, Tennisvereniging Breekpunt, Boksschool Houwaart, Voetbalvereniging ESDO, Voetbalvereniging HMC, Atletiekvereniging AV Sparta. Verder verzorgen stagiaires van de HALO en stagiaires van Mondriaan een deel van het aanbod.

Daarnaast werken ze samen met: Zebra Welzijn, Sportsupport, Sportverenigingen, Wijkbeheer, Streetcare, Haag Wonen, RG-Consult, Buurtvaders - buurtinterventieteam - nachtpreventie.

Resultaten

Vijfhonderd kinderen van negen verschillende scholen staan via hun leerkrachten geregistreerd als lid van de Sporttuin. Een vakleerkracht heeft de supervisie over een breed sportaanbod, de school controleert of de kinderen ook werkelijk verschijnen.

De scholen hebben geen logboek meer met incidenten, de sfeer en omgangsvormen zijn op school en in de wijk sterk verbeterd.

Den Haag staat in de rij voor extra gym

De ingang van de eerste Haagse Sporttuin ligt ingeklemd tussen woningen en de basisschool. De deur naar zaal en velden staat permanent open, en onder voortdurend toezicht van beheerders en spelleiders zijn kinderen elke dag van de week in de gelegenheid te sporten.

‘We hebben al jaren geen logboek meer met incidenten, alles gaat goed in de wijk, de school wordt door eigen mensen beschermd’, zegt schooldirecteur Striekwold. ‘Vijfhonderd kinderen van tien verschillende scholen staan via hun leerkrachten geregistreerd als lid van de Sporttuin. Een vakleerkracht heeft de supervisie over een breed sportaanbod, op school wordt gecontroleerd of de kinderen ook daadwerkelijk verschijnen.’

Striekwolds school telt 225 leerlingen en is honderd procent zwart. ‘Onze kracht is dat ouders deze school hebben ervaren als een punt van veiligheid. Enkele jaren geleden werden we tijdens toernooien weggespeeld. Bovendien wisten de kinderen zich niet te gedragen. Maar vanaf het moment dat we een toernooi wonnen en de kinderen complimenten kregen voor sportief gedrag, is alles veranderd.’

Succesfactoren/knelpunten²⁵

Succesfactoren

- De Haagse Sporttuin is gesitueerd in hartje Schilderswijk met een unieke centrale ligging. Basisschoolkinderen kunnen het sportcomplex zelfstandig bereiken. Het project biedt kinderen uit de Schilderswijk de kans om in een veilig afgeschermd en pedagogische omgeving buiten te sporten.

Knelpunten

- Het valt tegen hoeveel kinderen lid worden van een sportvereniging. De afstand blijft bestaan.
- De samenwerking met Welzijn verloopt stroever dan aanvankelijk gedacht.
- De betrokkenheid van probleem/hangjongeren bij het begeleiden van kinderen in de Sporttuin (vaak hun broertjes en zusjes) en ze daarmee ‘onschadelijk’ maken, werkt vaak maar tijdelijk.

Bronnen

Interview met Sebastiaan Nederhoed, coördinator www.haagsesporttuin.nl.

25 http://www.vng.nl/Praktijkvoorbeelden/BR/2007/regie_Den%20Haag.pdf

13 *Autisten voetbalteam NOC Kralingen Rotterdam*

Het autistenteam bij voetbalvereniging NOC Kralingen is een voetbalelftal gericht op kinderen en jongeren met een autistische stoornis. De trainingen en activiteiten zijn afgestemd op de behoefte en wensen van deze jongeren. Trainers zijn door scholing beter in staat om aan deze doelgroep les te geven. Ouders zijn actief betrokken bij de trainingen.

Aanleiding

Ongeveer zes jaar geleden is de voetbalvereniging gestart met een G-team, bedoeld voor mensen met een lichamelijke of geestelijke beperking. 'Ik riep binnen het bestuur al langer dat we dit moesten gaan doen. Toen is het ook eigenlijk begonnen met een apart team voor autistische kinderen.' Een telefoontje van een vader, dhr. Hamer, met een autistische zoon was de aanleiding om hier binnen de vereniging over na te denken. De vader had gelezen dat de vereniging gestart was met een G-team en kwam met het idee om een apart elftal te starten voor autistische kinderen. Zijn zoon bleef namelijk maar zeuren dat hij op voetbal wilde. Maar zoals ouders van kinderen met een autistische stoornis weten is het voor deze kinderen niet mogelijk om in een regulier team mee te spelen. Na verschillende telefoongesprekken is hij terechtgekomen bij NOCKralingen.

In 2006 is het autistenteam gestart met een aantal proeflessen en een proefperiode van twee keer een half jaar. 'Dit bleek een succes! We zijn het eerste jaar gestart met zes jongens. Aan het einde van het seizoen heb ik de media opgezocht. Er heeft een stuk gestaan in het AD en de Metro. Toen is het balletje gaan rollen. Aan het begin van het nieuwe seizoen hadden we 25 aanmeldingen, en nu hebben we er 40. We zitten vol!'

Werkwijze

De teams zijn ingedeeld in vier niveaus, en niet zoals gebruikelijk op leeftijd. 'Sommige kinderen daar merk je niet aan dat ze een autistische stoornis hebben, bij andere is het overduidelijk. Hier houden we bij het samenstellen van de teams rekening mee.' De club heeft nu veertig jongens (er zijn geen meiden) die in het autistenteam voetballen. Ze trainen één keer in de week op dinsdag van 19.00 tot 20.00. Een trainer van de club geeft deze trainingen. Hij wordt bijgestaan door tien vaste begeleiders, bestaande uit zes vaders en een moeder van meetrainende kinderen en drie mannen van NOC-Kralingen. De trainer is leergierige jongen die met veel plezier met deze jongeren werkt.

Een aantal kinderen - en hun ouders - wil graag wedstrijden voetballen. Vooralsnog gebeurt dit niet. Er staat een wedstrijd gepland op 28 mei van dit jaar. 'Bij de eerste inventarisatie gaven twintig sporters aan hier graag aan mee te doen. Twee teams! Nu hebben er toch maar tien zich ingeschreven. Erg jammer. Ik denk dat voor veel kinderen het spelen van wedstrijden op een andere locatie dan de onze toch nog een brug te ver is.' Voor deze kinderen is een bekende en veilige omgeving een belangrijke voorwaarde om te sporten.

De club is in gesprek met de KNVB om een aparte competitie op te richten voor autistentteams. De KNVB is hier geen voorstander van. Volgens de voetbalbond is het wel mogelijk om deze teams mee te laten sporten in de competitie voor G-teams. Hier zijn veel ouders en ook de vereniging geen voorstander van. Meedoen in de reguliere competitie is voor de meeste van de autistische kinderen

die bij NOC Kralingen voetballen een brug te ver. De vereniging heeft hier wel ervaring mee. 'Ze zijn ook niet verplicht om in het autistenteam te voetballen, ze mogen ook in een regulier team spelen.' Hij geeft een voorbeeld van een autistische jongen die erg goed is in keepen. In overleg met zijn ouders is hij mee gaan voetballen bij de D3. 'De leider van het voetbalteam was erg enthousiast. Het ging erg goed. Hij trainde goed mee en keepte ook goed bij wedstrijden.' Tegen hun zin in, hebben zijn ouders hem toch terug moeten plaatsen naar het autistenteam. 'De jongen kon niet goed omgaan met de spanning voor een wedstrijd. Op vrijdag was er geen land met hem te bezeilen. En ook na een wedstrijd was hij vaak boos en verdrietig.' Hij geeft een voorbeeld van een wedstrijd die NOC Kralingen met 8-1 had gewonnen. 'Hij is dan enorm teleurgesteld omdat hij één doelpunt heeft doorgelaten!' De vereniging staat er nog steeds voor open, de praktijk laat zien dat het geen gemakkelijke opgave is.

Motieven van ouders om hun kind te laten sporten in het autisten voetbalteam

Wat de motieven zijn om de jongeren (hier) te laten sporten is voor de ouders duidelijk. Hier kunnen ze tenminste sporten, hier is een autistenteam. 'Ik vind dat, ja, mijn zoon is een autist, in een ander team kan hij niet mee.' Een ouder geeft aan dat haar zoon niet functioneerde in een voetbalteam door zijn autistische stoornis, ze vervolgt: 'Wat is gedrag en wat is stoornis bij een autist? Dat was niet uit elkaar te houden voor de coach. Dat hij altijd vloekt en tiert hoort bij hem.' Voor veel ouders is het een keus tussen hun kind wel of niet laten sporten. 'Ja, anders zou hij enkel achter de tv en Xbox hangen, uit zichzelf doet hij niks.'

Een andere ouder: 'Autisme is natuurlijk een vorm van een gedragsstoornis, en op een gegeven moment zegt je zoon; 'ik wil graag op voetbal.'" Ze vervolgt: 'op dat moment zie je allemaal bergen voor je. Je ziet de groepen voor je, je ziet de regels, je ziet één trainer, dat zijn allemaal dingen die een autist niet kan overzien.' Het moet duidelijk en helder zijn. Een autist moet begrepen worden, ook in wedstrijden, want een autist kan niet tegen zijn verlies.

Een autist kan vaak niet relativiseren: 'Waarvan wij denken: dat maakt toch niet uit? Maakt voor een autist wel uit! Mijn zoon kan niet denken: 'Dat maakt toch niet uit.'"

Bij NOC Kralingen worden de bergen weggenomen, ze werken in kleine groepen en er wordt rekening gehouden met het feit dat de kinderen autist zijn. Een volgende ouder vult aan: hier krijgen onze jongens structuur aangeboden, zijn er duidelijke regels en worden grote groepen voorkomen. 'Hier denken ze zoals hem, hier kijken ze door de auti bril.'

Met name het omzeilen van grote groepen en de juiste begeleiding worden als succesfactoren gezien. Een derde ouder: 'Mijn zoon valt niet op, zijn motoriek is niet super' maar hij is niet ernstig autistisch. Tijdens de gymles of het gewone voetbal is hij altijd de slechtste, hier hoort hij bij de betere.' Ook heeft hij op karate gezeten met extra begeleiding voor autisten.

Het ontbreekt in Nederland aan de juiste voorzieningen om als ouders van jongeren met gedragsproblemen iets te kunnen. Daarbij is NOC Kralingen de enige vereniging in de wijde omtrek. Alle ouders moeten 20 tot 30 minuten rijden, hetgeen vooral lastig kan zijn als het druk is op de weg.

Speciaal voor voetbal is het belangrijk dat er autistencompetities zijn. De ‘gewone’ jongens op voetbal zijn over het algemeen zo fanatiek dat het niet wordt gewaardeerd als je niet als volwaardig lid kan meedoen.

Competenties trainers / begeleiders

Ouders kiezen er bewust voor om hun autistische kind apart in een team te laten sporten. Het samen sporten zorgt voor veiligheid en duidelijkheid. ‘Iedereen kan meedoen op zijn eigen niveau, dat is veel lastiger in een regulier elftal.’ De betrokkenheid van ouders bij de autistenteams is groot. In tegenstelling tot andere reguliere elftallen komen deze ouders hun kinderen altijd brengen en blijven ze kijken. Een groot gedeelte is ook actief als trainer.

Bij het geven van een training aan deze kinderen moet een trainer beschikken over: (1) Veel geduld. Je moet heel vaak herhalen. (2) Je moet heel duidelijk zijn en consequent in de trainingsmethode en de hantering van regels. Tijdens het groepsinterview met de ouders is letterlijk gezegd: ‘Heel veel geduld hebben, ervaringsdeskundige zijn’. Dat kan zelfs een persoon zijn die helemaal niets van voetbal afweet, maar wel iets afweet van hoe die jongens en meiden in elkaar steken.’

Huisregels Autisten team

1. Toeschouwers dienen buiten het veld te blijven tijdens de training.
2. Toeschouwers mogen niet roepen of toejuichen tijdens de training.
3. Als er een doelpunt valt niet roepen of juichen.
4. Trainer of leiders pas na de training aanspreken over de training.
5. Omkleden in de kleedkamer.
6. Na de training het liefste douchen.
7. Als uw kind eenmaal lid is, zijn voetbalschoenen en scheenbeschermers verplicht.
8. Wij vragen nadrukkelijk een ieder die komt trainen, zich te verkleeden in de daarvoor bestemde kleedkamer.
9. En niet in de kantine of hal. Zoals nu af en toe gebeurt.

De trainingen moeten volgens een vast stramien verlopen. Op tijd beginnen, vaste opbouw en vaste trainers. ‘Ik heb daar in het begin een fout in gemaakt.’ Hij geeft aan dat het bij de vereniging normaal is dat je een halfuur voor aanvang van de training aanwezig bent en gezamenlijk een drankje neemt in de kantine. Tien minuten voor training kleedt het gehele team zich om in de kleedkamer. Na afloop wordt er gedoucht. ‘Ik heb daar niet bij stil gestaan. De gewoonte is nu om aangekleed en wel een paar minuten voor zeven aan te komen en direct na de training weer naar huis te gaan. Er wordt niet gezamenlijk gedoucht of wat gedronken.’ Hij verwacht niet dat dit nu nog gemakkelijk gaat veranderen.

Een ouder op de sportvereniging voor aanvang van de training: ‘Ze kwamen als ware voetballers het veld op. Het naar die jongens kijken is echt genieten.’ Later: ‘Knap hoor: die trainers hadden een vol uur de concentratie van onze gasten.’

Kennisontwikkeling

Ongeveer twee jaar geleden hebben elf trainers een trainingscursus gehad voor G-teams. Tijdens deze trainingscursus, georganiseerd door de KNVB, lag de nadruk op het omgaan met jeugdigen met autisme. Deze cursus is door de trainers erg gewaardeerd. De cursus werd op locatie gegeven en vond plaats gedurende vijf avonden. De vereniging heeft ook ondersteuning gehad van stichting Mee, Rotterdam Sportsupport (vooral met betrekking tot publiciteit) en Stichting NVA. Daarnaast zijn er door de Riagg Rijnmond drie informatieavonden verzorgd. 'Erg inspirerende en interessante avonden.'

Belangrijkste resultaten

1. Er zijn veel meer autisten die op deze manier willen sporten dan in eerste instantie verwacht.
2. Er is een positieve ontwikkeling van de motorische ontwikkeling van deze kinderen. Sommigen kunnen als ze binnenkomen nog geen bal schokken. Dat is ook verklaarbaar vanuit hun beperking.
3. De leden zijn enorm enthousiast. Ze hebben enorm veel plezier met elkaar. De ouders zijn ook erg betrokken bij hun kind, komen kijken en veel ouders geven nu training.
4. Het team wordt positief ontvangen in de stad. De vereniging is met het team uitgenodigd voor een training bij Feyenoord.
5. We hebben een wachtlijst. Een nadere voetbalvereniging in de stad is nu ook een autisten voetbalteam gestart. Sporters die bij ons op de wachtlijst staan sturen we door naar voetbalvereniging AGE. We ondersteunen ze bij het opzetten.

Succes- en faalfactoren

1. Goed kader en betrokken bestuur. Je moet een vereniging hebben die er achter staat en bereid is om erin te investeren. Er moet enthousiasme op de club zijn, anders lukt het niet.
2. De trainers hebben geduld en inlevingsvermogen, daarnaast zijn zij vaak ervaringsdeskundige.
3. Ze werken in kleine groepen en er wordt rekening gehouden met het feit dat de kinderen autist zijn. Er zijn duidelijke regels. 'Hier kijken ze door de auti bril.'

Bronnen

www.nockralingen.nl

Telefonisch interview met Peter Breedveld, coördinator NOC Kralingen

Groepsinterview op locatie met ouders: Corrie Coenen, Nicole Kerkhof, Ed de Kwant, Marja Zeegers, Hosanne Rezene, Gerdien Dekker, Jack Hinkelaar

14 *ClubExtra*

ClubExtra is een buitenschools bewegingsprogramma voor kinderen met een motorische achterstand dat in 1992 is opgezet in Zwolle. ClubExtra is inmiddels een landelijk project waarbij kinderen met een bewegingsachterstand worden getraind zodat zij binnen twee jaar kunnen doorstromen naar reguliere sportverenigingen. De activiteiten van ClubExtra kenmerken zich door de mogelijkheid om op het eigen niveau aan beweegactiviteiten te kunnen deelnemen.

Aanleiding

ClubExtra is op initiatief van een schoolarts van de GGD, regio IJssel/Vecht, een kinderfysiotherapeut en Christelijke Hogeschool Windesheim, afdeling Calo (de School of Human Movement & Sports), in Zwolle opgezet. Deze interventie is vervolgens verder uitgewerkt door NebasNsg (Nederlandse sportorganisatie voor mensen met een beperking), de Sportraad Overijssel en de afdeling Calo van de Christelijke Hogeschool Windesheim.

Omdat het sportaanbod van reguliere verenigingen in de regel niet is afgestemd op kinderen met een bewegingsachterstand, dreigt deze groep volgens de betrokken partijen tussen wal en schip te vallen. Sporten is ook voor deze groep kinderen belangrijk, maar vanwege hun bewegingsachterstand kunnen zij vaak minder goed sporten dan anderen. Daardoor is de kans groot dat ze niet meer op eigen initiatief deelnemen aan sport- en bewegingsactiviteiten. Dit is de aanleiding geweest om ClubExtra te ontwikkelen.

Doelstelling en doelgroep

ClubExtra richt zich op kinderen met een bewegingsachterstand of gedragsproblemen als autisme, PDD-NOS of ADHD in de leeftijd tussen de 4 en 12 jaar. Ook stille of extreem luidruchtige kinderen of kinderen die geen initiatief durven te nemen, nemen deel aan het project. Door hun bewegingsachterstand of gedragproblemen kunnen deze kinderen tijdens de sport niet meekomen met hun leeftijdsgenoten. Dat kan een negatieve invloed hebben op hun zelfvertrouwen.

Het vergroten van het zelfvertrouwen is een belangrijke doelstelling van ClubExtra. Zeker omdat het als opstap naar het deelnemen aan een reguliere sport kan dienen. Dit is tevens het ultieme doel van ClubExtra.

De doelstelling van ClubExtra is om kinderen na maximaal twee jaar door te laten stromen naar een reguliere sportvereniging. Daarnaast is een belangrijke doelstelling dat kinderen het plezier in sporten en bewegen (her)ontdekken. Andere punten die nagestreefd worden om de doelstellingen te bereiken zijn: het benadrukken van succesbeleving van het kind; het uitwerken van een passend sportaanbod; het verzorgen van een passende doorstroming naar bijvoorbeeld een reguliere sportvereniging.

Organisatie

Onder de regie van GSN wordt in samenwerking met sportraden en gemeenten het CluExtra programma opgestart. Projectbureau LINK van de Calo Windesheim in Zwolle stelt de bijbehorende lessenreeks samen.

Kinderen en ouders raken op de hoogte van ClubExtra doordat scholen hen daarover informeren. Iedere provincie biedt op verschillende locaties ClubExtra aan.²⁶

Werkwijze

ClubExtra biedt sportieve activiteiten aan die kunnen worden uitgevoerd op verschillende bewegingsniveaus. Op de website beschrijven ze dat als volgt: 'iets wat te moeilijk is, moet makkelijker, iets wat te hoog is, moet lager, iets wat samen met anderen onveilig is, moet alleen.' ClubExtra werkt met groepen van maximaal tien kinderen.

Dat is het ultieme doel van ClubExtra en de NebasNSG denkt dat het te bereiken is door 'de activiteiten 'stapje voor stapje' moeilijker te maken.'

Het gaat om een lessenreeks met een scala aan uitdagende en veilige activiteiten die in kleine groepen (maximaal tien kinderen) uit te voeren zijn. Er zijn oefeningen als klimmen, klauteren, zwaaien, koprol, schommelen, mikken, balanceren.

Bestaande en bekende oefeningen worden aangepast zodat kinderen met een motorische achterstand ook kunnen deelnemen en hun veiligheid gegarandeerd wordt. De activiteiten vinden plaats onder toezicht van deskundige docenten/begeleiders.

Competenties trainers/begeleiders

Van trainers/begeleiders/docenten wordt verwacht dat zij kennis van en/of ervaring hebben met de doelgroep en het geven van bewegingsonderwijs. De leiding bestaat uit gekwalificeerde docenten bewegingsonderwijs. Door een tekort aan docenten worden steeds meer studenten van sport onderwijsinstellingen ingeschakeld. Deze dienen in het laatste jaar van hun opleiding te zitten.

Verder wordt van de docent verwacht dat deze zowel speciale individuele aandacht kan bieden als een groepsproces kan begeleiden.

Resultaten

In 1998 heeft er een retrospectieve effectevaluatie van ClubExtra plaatsgevonden (Kegel, 1998). Uit interviews met ouders van kinderen die één jaar of langer aan ClubExtra hebben deelgenomen kwam naar voren dat 53% van de kinderen na ClubExtra gebruik maakte van het aanbod reguliere sportverenigingen. Van de 53% procent was 23% ook voor ClubExtra al lid geweest van een reguliere sportvereniging. Verder meenden de ouders een duidelijke verbetering in de bewegingsvaardigheden waar te nemen na deelname aan ClubExtra. Ook nam het plezier in bewegen en het zelfvertrouwen volgens de ouders toe.

²⁶ In de provincie Utrecht bijvoorbeeld in Utrecht, IJsselstein, Nieuwegein, Amersfoort, De Ronde Venen en De Bilt.

Een latere evaluatie van het effect van een beweegprogramma als ClubExtra voor kinderen met een motorische achterstand uit 2005 geeft de volgende resultaten: er kan niet aangetoond worden of Clubextra effectief is. Dit geldt zowel voor jongere als oudere kinderen en voor zowel meisjes als jongens. Verder geeft het onderzoek aan dat ClubExtra voorziet in de behoefte van de doelgroep. Dit is op te maken uit het gegeven dat 89% van de kinderen (die hebben meegedaan aan het onderzoek) met plezier aan ClubExtra heeft deelgenomen. Verder is een belangrijke uitkomst dat ouders van de deelnemende kinderen tevreden zijn over de sfeer, opzet, begeleiding, tijdsduur, bereikbaarheid en faciliteiten van ClubExtra.

De uitkomsten van dit onderzoek zijn gebaseerd op de volgende doelstelling: 'Met behulp van subjectieve en objectieve meetmethoden na te gaan wat de motorische en psychologische effecten zijn van deelname aan ClubExtra.' Dit onderzoek richtte zich daarbij op kinderen tussen de 6 en 11 jaar, aangezien dit de groep kinderen is die het meest gebruikmaakt van ClubExtra.

De volgende vragen zijn hierbij gesteld:

Wat is het effect van ClubExtra op de waargenomen sociale en motorische competentiebeleving, wat is het effect van ClubExtra op de motorische ontwikkeling, wat is het effect van ClubExtra op de attitude (de intentie en het daadwerkelijke sport- en beweggedrag), en wat zijn achtergrondkenmerken van ouders en kinderen die al dan niet kiezen voor deelname aan ClubExtra.

Succes- en faalfactoren

Uit de aanbevelingen in het evaluatierapport van 2005 blijkt dat faalfactoren te vinden zijn:

- In het niet probleemspecifieker oefenen op de onderliggende redenen voor motorische achterstand;
- het niet verhogen van de frequentie van ClubExtra;
- het gemis aan individuele oefenprogramma's die in de thuissituatie uit te voeren zijn;
- dat er nog geen uitbreiding is van de selectieprocedure voor deelname aan ClubExtra zodat er probleemspecifieker getraind kan worden;
- extra aandacht voor instroom van kinderen van allochtone afkomst.

Succes is vooral af te leiden uit de groei die ClubExtra heeft doorgemaakt. Zij begonnen in Zwolle maar zijn nu landelijk bekend. Uit eerder aangehaald onderzoek blijkt dat 89% van de kinderen met plezier heeft meegedaan aan ClubExtra.

Bronnen

Bewegingsactiviteiten handboek, ClubExtra.

Effectonderzoek naar Club Extra 2005: <http://www.schoolensportspeciaal.nl/nebasnsg/downloads/TNO%20rapport%20ClubExtra%20DEF2.pdf>

Telefonisch interview: Willemijn Baken: Manager Kenniscentrum Gehandicaptensport Nederland.

Colofon

Opdrachtgever	Ministerie van VWS, OCW en Jeugd en Gezin
Auteurs	Drs. N.G.J. Boonstra Dr. R. Gilsing Drs. N.J. Hermens Dr. E. van Marissing
Met medewerking van	G. Loukili E.J. Nap
Omslag	Grafital, Eindhoven
Foto's omslag en binnenwerk	Nationale Beeldbank
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht T (030) 230 07 99 F (030) 230 06 83 E secr@verwey-jonker.nl Website www.verwey-jonker.nl

De publicatie

De publicatie kan gedownload en/of besteld worden via onze website: <http://www.verwey-jonker.nl>

ISBN 978-90-5830-404-9

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2010

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.

Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.